

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

206

ŞUBAT
2011

Turgut Çeviker ile
Karikatürkiye üzerine:
"Karikatürcünün
Üstünde
Güç Olamaz;
Tanrı Bile!"
Aydan Çelik

Âdem ve Havva'dan Homo-Alpinus'a Eugène Pittard, antropoloji ve Türk Tarih Tezi

Zafer Toprak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde
"Türk"ü tanımlamaya çalışan Atatürk'ün
ön ayak olması sonucu toplanan Birinci ve İkinci
Türk Tarih Kongrelerini ele alıyor. Sayfa 16

Merkezin merkezi
II. Abdülhamid
döneminde
Yıldız Sarayı
Nilay Özlü

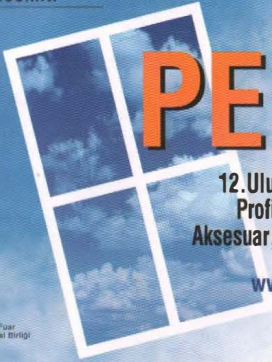
The Times'dan Maxwell
Macartney'in röportajı
Atatürk'ün Terakkiperver
Firka üzerine düşünceleri
Nevin Yurdsever Ateş

İstanbul işgalinde
Fransa'nın
istihbarat
stratejileri
Loubna Lamrhari

Toplumsal Tarih
daha geniş bir dağıtım ağı ile yeniden
bayilerde!

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAZİYETİ TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 2,00 TL (KDV Dahil) | İSSN: 1300-7025

İSTANBUL PENCERE 2011

12. Uluslararası Pencere ve Panjur Sistemleri,
Profil, Üretim Teknolojileri ve Makineleri,
Aksesuar, Hammadde ve Tamamlayıcı Ürünler Fuarı

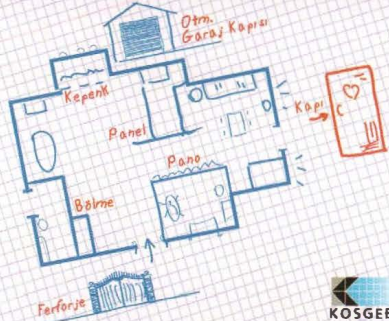
www.istanbulpencerefuari.com

DOOREXPO 2011

İSTANBUL KAPI

3. Kapı, Kepenk, Panel, Pano,
Bölme Sistem ve Aksesuarları Fuarı

www.doorexpoistanbul.com

GLASS İSTANBUL CAM EXPO 2011

Cam Ürünleri, Üretim-İşleme Teknolojileri ve
Makineleri, Tamamlayıcı Ürün ve Kimyasalları Fuarı

www.glassexpoistanbul.com

10 - 13 Mart 2011

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş. / FUAR ALANI VE MERKEZ OFİSİ

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
34522, Büyükdere
İstanbul
Tel : 0212 867 11 00
867 12 00
Faks : 0212 866 66 98

E-posta :
Yurtiçi Satış
yurticisatis@tuyap.com.tr

Yurtdışı Satış
sales@tuyap.com.tr

Reklam Satış
reklam@tuyap.com.tr

Yurtdışı Fuarlar
tuyapoverseas@tuyap.com.tr

Proje Tanıtım
tanitim@tuyap.com.tr

Fuar Alanı
fairarea@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTIÇİ OFİSLERİ

E-posta :
Tüyap Adana
tuyapadana@tuyap.com.tr

Tüyap Ankara
tuyapankara@tuyap.com.tr

Tüyap Bursa
tuyapbursa@tuyap.com.tr

Tüyap Diyarbakır
tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr

Tüyap Gaziantep
tuyapgaziantep@tuyap.com.tr

Tüyap İzmir
tuyapizmir@tuyap.com.tr

Tüyap Kayseri
tuyapkayseri@tuyap.com.tr

Tüyap Konya
tuyapkonya@tuyap.com.tr

Tüyap Samsun
tuyapsamsun@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTOİŞİ OFİSLERİ

E-posta :
Tüyap Moskova
tuyapmoscow@tuyap.com.tr

Tüyap Sochi
tuyapsochi@tuyap.com.tr

Tüyap Hanoi
tuyaphanoi@tuyap.com.tr

Tüyap Tiflis
tuyaptiflis@tuyap.com.tr

Tüyap Tahran
tuyaptahran@tuyap.com.tr

Tüyap Üsküp
tuyapuskopje@tuyap.com.tr

Nazizmden Kaçan Bilim İnsanları, Atatürk ve Modern Üniversite

ARNOLD REISMAN NAZİZMDEN KAÇANLAR VE ATATÜRK'ÜN VİZYONU

Ceviren : Gül Çağalı Güven

TÜRKİYE \$ BANKASI
Kültür Yayınları

Arnold Reisman bu kitapta tarihin dönüm noktalarından birinde, ülkelerini terk etmekle ölüm arasında sıkışıp kalmış bir grup insanın hayat kurtaran sürgün hikâyelerini anlatırken, II. Dünya Savaşı'yla ilgili "okunması gereken" kitaplar listesine bir madde daha ekliyor. Almanya'da Nazilerin iktidarı ele geçirmesiyle, kendi alanlarında çok tanınmış, ancak çoğunlukla Yahudi ve Nazizm'e karşı olan akademisyen ve profesyoneller "tarihin kavşak noktasında ve ateş hattında" yakalandıklarında ülkelerini terk etmekten başka çareleri yoktu. Bu durum, kendi üniversitelerini Yahudilerden arındırmayı hedefleyen Naziler kadar, ülkelerini modernleştirmenin yolunun üniversiteler kurup geliştirmekten geçtiğini düşünen Atatürk ile Türkiye'nin diğer kurucularının da işine yaradı.

Nazizmden Kaçanlar ve
Atatürk'ün Vizyonu

Arnold Reisman Çev: Gül Çağalı Güven
648 Sayfa/ 24 TL

206. SAYIMIZLA MERHABA,

2011 Şubat sayımızda Zafer Toprak'ın "Eugène Pittard, Antropoloji ve Türk Tarih Tezi" adlı makalesini kapağa taşıdık. Toprak, Aralık ayında başladı ve Erken Cumhuriyet döneminde devletin yeni ideoloji edinme çabasını incelediği yazı dizisinin üçüncü bölümünde 2 Temmuz 1932'de toplanan Birinci Türk Kongresi'ni ele alıyor. Toprak, bu kongrede fahri reis olan Eugène Pittard'ın, kongreyi dikkatle takip eden Atatürk için ne kadar yönlendirici olduğunu açık bir şekilde ortaya koyuyor. Makale o tarihte genç bir akademisyen olan Afet İnan'ın ünlü antropolog Henri Victor Vallois ile "Alpin" ırkı konusunda tartışması ile son buluyor.

Bu ayki söyleşimizi Aydan Çelik, Turgut Çeviker ile yaptı. Söyleşinin konusu Çeviker'in yeni çıkan üç ciltlik *Karikatürkiye* kitabı, yani 1923-2008 arası Türkiye karikatürü. Söyleşi esnasında konuşuldu, kitabı karıştırınca da fark ediyorsunuz, *Tan* Matbaası Baskını ve 6-7 Eylül Olayları gibi konular karikatürün eleştiri alanı dışında kalıyor. Daha sonraki tarihlerde bu şekilde eleştiri dışı kalan konular azalıyor. 12 Eylül Darbesi bile eleştiriliyor. Bu örnek de gösteriyor ki eleştiri ile kötülük azalmayabiliyor ama hiç olmazsa umudunuzu koruyabiliyorsunuz. Ayşe Yazıcıoğlu *Aydede* dergisinde yer alan karikatür ve yazılarda işgal İstanbul'uyla ilgili haberleri ele alıyor. İTC ve Mustafa Kemal karşıtı olan *Aydede*'yle ilgili Yazıcıoğlu'nun ilginç bir saptaması var: *Aydede*'den İstanbul'un işgal altında olduğunu anlamıyoruz. Yazarın başyazar Refik Halid Karay'dan yaptığı alıntılardan o dönemde 1917 Ekim Devrimi'nden kaçıp İstanbul'a gelen ve Haraşo olarak adlandırılan Beyaz Rus kadınlarının da İstanbul'da epey sıkıntılı zamanlar geçirdiği ortaya çıkıyor.

Son olarak Nilay Özlü'nün "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Yıldız Sarayı" adlı makalesine değinmek istiyorum. Özlü özenli çalışmasında Saray'ın yapısını, Abdülhamid'in bu kompleksin şekillenmesinde ne kadar etkili olduğunu, Sultan'ın Yıldız'dan tebaasını nasıl "gözlediğini" ve İstanbul halkı için de Yıldız'ın neleri temsil ettiği gibi konulara giriyor. İyi okumalar diliyorum.

Ahmet Akışit

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

08 "HAYAL-ET YAPILAR"IN ARDINDAN

Turgut Saner

11 OSMANLI ARAŞTIRMALARI SEMİNERİ

İşik Tamdoğan

12 MÜZİK MÜZESİ'NE DOĞRU "NEŞRİYAT-I MÜSİKİ"

Zehra Albaş

14 4 YILDIR "HRANT İÇİN ADALET"

16 ÂDEM-HAVVA'DAN HOMO-ALPINUS'A EUGÈNE PITTARD, ANTROPOLOJİ VE TÜRK TARİH TEZİ

Zafer Toprak

30 TURGUT ÇEVİKER İLE KARİKATÜRKİYE ÜZERİNE KARİKATÜRCÜNÜN ÜSTÜNDE HİÇBİR GÜÇ OLAMAZ; TANRI BİLE!

Söyleşi: Aydan Çelik

38 MERKEZİN MERKEZİ SULTAN II.ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YILDIZ SARAYI

Nilay Özlü

50 BRÜKSEL'DEN İSTANBUL'A MANİFESTO ÜZERİNE NOTLAR

Mehmet Ö. Alkan

56 THE TIMES'İN MUHABİRİ MAXWELL MACARTNEY'İN RÖPORTAJI TERAKKİPERVER FIRKA ÜZERİNE MUSTAFA KEMAL'İN DÜŞÜNCELERİ

Nevin Yurdsever Ateş

62 ENVER PAŞA'NIN 3. KOMİTERN KONGRESİ'NE İSLÂM İHTİLÂL CEMİYETLERİ İTTİHADI ADINA SUNULAN BİLDİRİSİ

Mete Tunçay

66 İSTANBUL İŞGALİ SIRASINDA (1918-1923) FRANSIZ İSTİHBARATININ BİLGİ TOPLAMA VE İLETME STRATEJİLERİ

Loubna Lamrhari

72 5 ÇOCUK 5 İSTANBUL KİTABINDA İSTANBUL TEMSİLLERİ KENT, TARİH VE BELLEK

Ece Zerman

78 İŞGAL DÖNEMİNDE AYDEDE'DEN YANSIYAN İSTANBUL - I

Ayşe Yazıcıoğlu

84 TÜRKİYE'DE İKİNCİ KUŞAK BİR MACAR: MİMAR ŞANDOR HADİ

Yücel Namlı

90 NTV'NİN İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ

Oğuz Tekin

93 EDWARD ARTHUR THOMPSON, HUNLAR BİR ÇEVİRİ KOMEDİSİ

Turhan Kaçar

96 ANAKRONİK

Aydan Çelik

FİKR-İ TAKİP

2 Şubat Çarşamba günü saat 16.30'da 94.9 Açık Radyo'daki "Fikir-i Takip - Toplumsal Tarih'te Geçen Ay" programında konumuz Özhan Kapıcı. *Toplumsal Tarih*'in 203. sayısında yer alan "Rusya'da Zafer Anıtları ve Türk İmgesi" yazısını konuşmaya devam ediyoruz.

50 MANİFESTO ÜZERİNE NOTLAR

Mehmet Ö. Alkan,
Komünist Manifesto'nun
yazıldığı koşullara ve
Türkçeye yapılan çevirilerine
dair bilgiler veriyor.

62 ENVER PAŞA'NIN KOMİNTERN'DE SUNDUĞU BİLDİRİ

Mete Tunçay, Enver Paşa'nın
Üçüncü Komintern Kongresi'ne
İslâm İhtilâl Cemiyetleri
İttihadı adına sunduğu bildiriyi
ele alıyor.

72 5 ÇOCUK 5 İSTANBUL KİTABINDA İSTANBUL TEMSİLLERİ

Ecce Zerman, 5 Çocuk 5 İstanbul
kitabını tarih, süreklilik, bellek,
kent temsilleri üzerinden ele
alıyor. çocuk kitaplarından
popüler tartışmalara ve hatta
tarihyazımına uzanan bir düşünce
alanının açılabilceğini gösteriyor.

78 AYDEDE'DEN YANSIYAN İSTANBUL- I

Ayşe Yazıcıoğlu, bir siyasi mizah
dergisi olan Aydede'den işgal
İstanbul'unu ve II. Meşrutiyet
ile başlayan değişimin kimi
sonuçlarını irdeliyor.

84 MİMAR ŞANDOR HADİ

Jücel Namal, ailesi Türkiye'ye
erken Cumhuriyet döneminde
selen mimar Şandor Hadi'nin
hayatını ve Türkiye'de mimari
çalışmalarını anlatıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 206, Şubat 2011

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen
Sokak No: 15
Emirönü 34134 İstanbul
(0212) 512 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU

Mehmet Ö. Alkan, Murat
Belge, Fıratgöl Berkay,
Bülent Bilemez,
Aydan Çelik, Esra
Danacıoğlu, Edhem Eldem,
Hakan Erdem, Nürsen
Gürboğa, Murat Güvener,
Mehmet Hacısalıhoğlu,
Ayşe Hür, Yavuz Selim
Karakaşlı, Murat Koralı, Türk,
Elçin Macar, Mutlu Öztürk,
Mustafa H. Sayar, İrvin
Cemil Schick, Selçuk Aşkın
Somer, Canay Şahin, @Göz
Telen, Taner Timur, Mete
Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ

Rauf Kösemen
S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşii

YAYIN YÖNETMENİ

YARDIMCISI
Cansu Kılıncarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ

Eyüp Yıldırım

DERGİ VE

KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA

Aysel Kazıcı

İLETİŞİM

(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI

G.M. Matbaacılık ve
Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SIT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ

Ocak 2011

DAĞITIM

Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ

Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ

(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK

Tarih Vakfı
(0212) 512 02 02 (15)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ

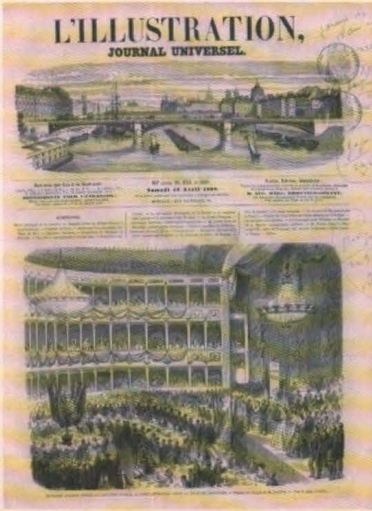
70,00 TL.

©

Toplumsal Tarih Yazı
ları'nın ve ilgili yazarların
izin alınmaksızın alınıp
yapılamaz. İzin çerçevesinde
yapılacak alıntılarda
Toplumsal Tarih'in ilgili
sayısı ve yazar ismi
belirtmek zorunludur.

NAUM TİYATROSU'NDA GARİBALDİ ZİYAFETİ

Tiyatronun sahnesiyle parter bir ziyafet salonuna dönüştürülmüştü. Kapılar açılır açılmaz, neredeyse 500 misafir hiçbir ayırım olmadan yerlerini aldılar. Bütün mevkiler karışmıştı: Esnaf bankerin yanında; işçi, doktor ile avukatın yanında yer almıştı. Eşitlik ve nezaket bu kardeşlik ziyafetinin adeta kanunu hükmündeydi.

L'illustration dergisinin 19 Nisan 1862 tarihli ve 999 numaralı sayısının kapağında yer alan gravürde Beyoğlu'nun en meşhur tiyatrosu olan Naum Tiyatrosu'nda İtalya'nın millî kahramanı Giuseppe Garibaldi anısına düzenlenen bir ziyafet resmedilmişti. Sahnede İtalyan bayrakları, "Yaşasın Giuseppe Garibaldi" ibareli bir flama ve Garibaldi'nin bir büstünün etrafında toplanmış bir kalabalık,

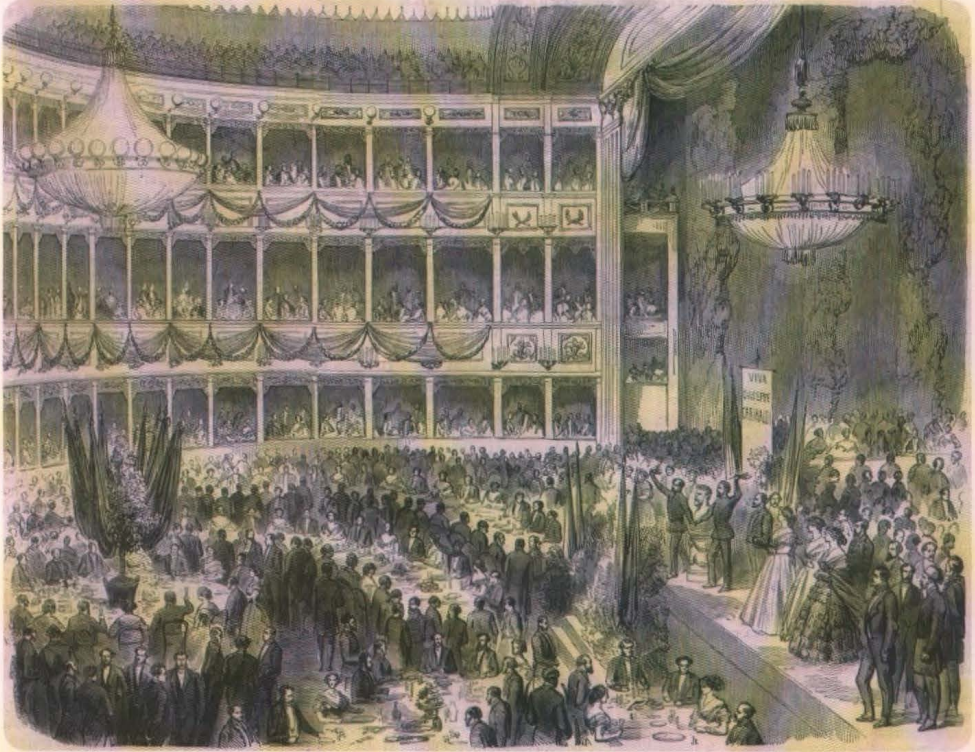
parterde ise daire şeklinde yerleştirilmiş büyük masalarda oturmuş konuklar görülmektedir. Tiyatronun üç katlı locaları da dolmuş, en üstte Fransızca "cennet" adıyla anılan en ucuz yerlerde ise hıncahın bir kalabalık yer almıştı.

Giuseppe Garibaldi (1807-1882), 19. yüzyılın en önemli ihtilalcileri arasında yer almış, özellikle de 1859-1860 yıllarında İtalya'nın birleşmesinde oynadığı rolle şöhret kazanmış bir kişiydi. Garibaldi'nin İstanbul'a geldiği bilinmekle birlikte birçok Türk kaynağında belirtildiği gibi 1862-1863 yıllarında değil, 1828-1831 ve 1833 yıllarında Osmanlı başkentinde bulunduğu anlaşılmaktadır. 1862'de gerçekleşen bu kutlama ise, İstanbul'un İtalyan nüfusunun ülkelerinin oluşumunda bu denli önemli bir rol oynamış olan kahramana bir saygı ifadesiydi.

Kutlamanın yer aldığı Naum Tiyatrosu, İstanbul'un ve özellikle Beyoğlu'nun kültür dünyasının en önemli kurumları arasında yer almaktadır. 1870 Beyoğlu yangınına kadar bugün Çiçek Pasajı adıyla bilinen Hristaki

Pasajı'nın bulunduğu yerde yükselen Naum Tiyatrosu, 1840 yılında Bartolomeo Bosco adındaki bir İtalyan illüzyonist sanatını icra etmek için bir sahne kurma girişimiyle doğmuştu. Michel Naum Duhani adındaki Halepli bir tacirin -geleceğin Naum Nimetullah Duhani Paşa'nın (1851-1911) babası- 1831'de yanlış olan evinin boşalan arazisinde inşa edilen ahşap binada Bosco 1842'ye kadar gösterilerine devam etmişti. Daha sonraları Naum Tiyatrosu, özellikle İtalyan operalarının sahnelendiği, Sultan Abdülmecid'in de bir locasının bulunduğu bir tiyatro olarak Beyoğlu kıbrarlarının uğrak yeri haline gelmişti.

Bina 1847'de yanlış ve yerine yenisi Gaspere ve Giuseppe Fossati kardeşlerin planlarına göre inşa edildi. 1853'teki bir yangın sonrasında İngiliz mimar William James Smith tarafından tamir edilmiş ama nihayet 1870'teki büyük Beyoğlu yangınında tamamen yok olmuştu. Bu felaketten sonra birkaç projeye rağmen tiyatro tekrar inşa edilmemiş, yerinde 1874-1876 yılları arasında Hristaki Pasajı yükselmişti. 1

İSTANBUL'DAKİ NAUM TİYATROSU'NDA İTALYAN ZİYAFETİ

Yayın yönetmenine

Geçen 19 Mart günü şehrimizin İtalyan topluluğunun neredeyse bütün üyeleri Garibaldi'nin isim günü olan Saint Joseph bayramını kutlamak üzere Naum Tiyatrosu'nda düzenlenen milli ziyafette buluşmuşlardı.

Tiyatronun sahnesiyle parterini bir ziyafet salonuna dönüştürülmüştü. Kapılar açılır açılmaz, neredeyse 500

misafir hiçbir ayırım olmadan yerlerini aldılar. Bütün mevkiler karışmıştı: Esnaf bankerin yanında; işçi, doktor ile avukatın yanında yer almıştı. Eşitlik ve nezaket bu kardeşlik ziyafetinin adeta kanunu hükmündeydi.

Yemekten sonra Bay Bavastro akl ve vatanperverlik dolu bir nutuk attı. Bu nutuk büyük ölçüde sonraki gelişmelerin habercisi gibiydi ve sık sık "Yaşasın Vittorio Emmanuele! Yaşasın Garibaldi! Yaşasın İtalya!" çığlıklarıyla kesildi. Bu bağışmalara "Yaşasın Padişah! Yaşasın Osmanlı ordusu!" çığlıkları eklendi.

Ziyafet güzel ve etkileyiciydi: Ege adalarının kadar Kafkasya'ya kadar İtalya'nın yüceliğinin izlerini taşıyan bir ülkede buna şaşmamak gerek.

Tiyatrodan çıkan kalabalık, İtalyan sefaletinin önünde toplanıp gayet hoş bir adam olan kralı bu kadar onurlu bir şekilde temsil eden kişiye bir serenad çekti. Şövalye Cerrutis balkona çıkarak vatandaşlarına kısa bir hitaptan sonra vatanının refahı için dualarına kendi dileklerini ekledi.

Pierre Page⁶

Garibaldi şölenti için İstanbul'da Naum Tiyatrosu'nda düzenlenmiş olan İtalyan ziyafeti. Bay Parvillée'nin bir krokisinden.

DİPNOTLAR

- 1 Metin And, "Naum Tiyatrosu". Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı, 1994, c. 6, s. 52-53.
- 2 Garibaldi'nin adı Giuseppe, yani Joseph olduğundan dolayı seçilmiş gün.
- 3 Jean Bavastro adında bir kişi 1868'de İstanbul'da Çinihi Han'da komisyoncu olarak

çalışmaktaydı. Buradaki kişinin o olduğundan emin olmak mümkün değildir. Her halükârda bahsi geçen Bavastro'nun ziyafeti düzenleyen kişi veya kişilerden biri olabileceği aklı gelmektedir.

- 4 Vittorio Emmanuele II (1820-1878), 1849-1861 yılları arasında Piemonte, Savoya ve Sardinya kralı olarak hüküm sürmüştür, 1861'de birleşmiş İtalya'nın ilk kralı olmuş ve

ölümüne kadar bu mevkiye kalmıştır.

- 5 Marcello Cerruti (1808-1896) 1861-1862 yıllarında İstanbul'da İtalyan elçisi olarak görev yapmıştır.
- 6 *Illustration* dergisinin yazarlarından biri olan Pierre Page'nin bu tarihlerde İstanbul'da yaşamakta olduğu bazı ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Kurtdereli'den Sonra

6 ŞUBAT 1911

TANIN

Bu sene memleketin spor meraklıları o kadar şöhret almamış bir pehlivan daha gördüler. Recep Pengal. Geçen sene Kurtdereli Mehmet Pehlivan Avrupalıları biraz fazlaca hırpalamış, meydan-ı müsâraada karşısına çıkacak pehlivan bırakmamıştı. Geçen seneki müsâraalarda nazar-ı dikkati bir başkası daha celb ediyordu. Kurtdereli Mehmet Pehlivan hasımlarını ayakta hırpaladıktan sonra bir elense ile altına alıyor ve orada pide gibi sırtını yere getiriyordu. Recep Pengal ise böyle değil, geniş bir çınar ağacının sakından İsapından farkı olmayan kolları ve ona mümasıl vücuduyla atlıyor, hücum ediyor, icap ederse yerlere yatarak hasmını en emin bir oyuna getirdikten sonra yıkıyor. Recep Pengal'ın kuvvetine mahareti de inzimam ettiği cihetle hasımları pek kendisine mukavemet edecek gibi görünmüyor. Yalnız bu hâl şunu ispat eder ki Türki'de henüz unsur bozulmamıştır, icap ederse birkaç demir vücut daha çıkarabiliriz.

Bâb-ı Âli Hariki Harik Nasıl İlan Edildi

7 ŞUBAT 1911

İKDAM

Evvelki gece sabaha karşı mahalle bekçileri muhtelif suretlerle hariki ilana başladıkları zaman eminiz ki hiç kimse yangının Bâb-ı Âli'de olduğunu hatırına getirmemişti. Yangın; hemen her tarafta başka başka ilan olunuyordu. Bekçiler içinde "Ayasofya Meydanı'nda" diye bağırınlar da vardı. Fakat Bâb-ı Âli'ye civar mahallât ahalisi sokaklara fırlayarak ateşin Bâb-ı Âli'den çıkmakta olduğunu görmüşler, öteye beriye koşmaya başlamışlardı. Ateş Bâb-ı Âli'nin Şura-yı Devlet Dairesi dâhilinde bulunan telgraf odasından zuhur etmiş idi. Zat-ı hazret-i Padişahi Harikin Bâb-ı Âli'de vuku bulduğu mesnû-i şahane buyrulması

üzerine Başkatip Halid Ziya ve Baş Mâbeyinci Lütfi beyleri izâm ile harik hakkında malumat talep buyrulmuştur. Zevât-ı mümâileyhüm avdetle zat-ı hazret-i Padişahiye tafsilât-ı lâzime itâ eylemişlerdir. Tebligat-ı resmîye Bâb-ı Âli hariki hakkında dün akşam istihbarat kaleminden matbuata tebligat-ı âtiyede bulunulmuştur: Pazartesi gecesi sabaha karşı Bâb-ı Âli'de Şura-yı Devlet Dairesi dâhilinde bulunan telgraf odasından ateş zuhur ederek Şura-yı müşârinleyhâ devairi tamamen ve sadaret ve dâhiliye aklâm ve devairi kısmen muhterik olduğu hâlde bastırılmış ve makam-ı sadarete mahsus daire ile hariciye devairi ateşten masûn kalmıştır. Sadaret ve dâhiliye devairi muhterik olmayan aksamaya yerleştirilerek ifâ-yı vazife başlatılmış ve Şura-yı Devlet devairi için diğer bir münasip mahal taharri olunmakta bulunmuştur. Bâb-ı Âli kuyûdât-ı mühimmesi öteden beri ayrı bir daire olan hazine-i evrakta mahfûz olduğundan yangından masûn kalmıştır. Sadaret dairesiyle Dahiliye Nezareti dosyaları dahi kâmilten kurtarılarak yalnız elde bulunan muameleli evrakın bir kısmı muhterik olmuştur.

Amerika'ya Hicret ve Bugünkü Derdimiz

8 ŞUBAT 1911

İKDAM

Jamanak gazetesinin Amerika'da müntezir (Hayrenik) gazetesinden naklen neşretmiş olduğu bir makalenin hûlasasıdır: Amerika Hükümeti'nin muhaceret defatirindeki rakamlar, hakikaten teessûf edecek bir yekûn teşkil eder. Kesret-i muhaceret beliyesi [felaketil, vatanımızda ilan-ı meşruiyetten sonra temakuz etmek lazım gelirken bilakis tezayüd eyledi. Amerika defatir-i resmîyesinden istihşal ettiğimiz âti'deki rakamlar iddiamızı ispata kâfidir.

Sene	Ermeni muhacirleri
1901 de	1.855
1903 de	1.759
1905 de	1.878
1907 de	2.644

1909 da 3.108
1910 da 5.508

Balâdaki rakamlara göre ilan-ı hürriyetten sonraki muhaceret, sinin-i sabıkanın iki misline balığ oldu. Şimdi Osmanlı matbuatına terettüb eden vazife, en ciddi ve en samimi teşebbûsata tevessül ederek bir nevi emraz-ı ictimaiye halini ıktıasab eden bu derde bir deva bulmaya çalışmaktır.

Devr-i sabıkta Mamûretülâzîl'den pek çok Ermeniler Amerika'ya hicret ettikleri zaman "zulûm yüzünden kaçıyoruz" diyorlardı. Şimdi ise "kâr ü kesb" İgeçim yolu yoktur diyorlar. Hâlbuki hakikatte io Temmuz İnkilâbımızdan sonraki senelerde hasılatımız memnuniyet bahş bir hâldedir. Herkes kâr ü kesbiyle işigal hususunda serbest bırakıldı. Ahalinin temin-i saadetine vasıta ve çareler eksik değildi. Binaenaleyh esbâb-ı ıktısadiye bahanesiyle bir nevi illet-i müthişe demek olan arzu-yı muhaceretini setr eden biçarelerin hâline bütün mevcudiyetimizle teessûf etmemek kabîl değildi. Bu sadedilân, Amerika'nın dolarlarını tahayyül ederek hicret ediyorlar. Vatanlarının saf ve temiz ve hayat bahş olan havasını fabrikaların mülevves havasına feda ediyorlar. Elyevm Amerika'da yirmi yirmi beş yaşlarında 300. 000 Osmanlı mevcuttur. Gençler, vatanın imarına hizmet edecek yerde andan tebâüd ediyorlar, lüzaklaşıyorlar! Nuzzarın, vukelâ-yı milletin, rical-i siyasiyenin, matbuatın şu mühlik illeti nazar-ı ehemmiyete alarak bütün kuvvetleri ile esbâb-ı indifiyesini istihşal etmeleri bir vazife-i vataniyedir. İbtidâsı acı olan şu meselenin intihası maa't-teessûf mevî-i ictimai demektir.

Sucular

20 ŞUBAT 1911

TANIN

Aldığımız varakadır: Üsküdar Belediyesi'yle sucular arasındaki ihtilaf grevle neticelendi. Belediye tarafından her fiçidan yirmi para doldurma parasından maada bir o kadar da pul resmî istiyorlarmış. Sucular da bir fiçırı iki kuruşa verdikleri cihetle yüzde elli resm itasına tahammülleri

olmadığını beyan ediyorlar ve su getirmiyorlar. Bu hâl bir aydır devam edip gidiyor. Soğuktan kumpanya su boruları dondu. akıyor. Biz de bir aydır sokaktan kar ve buz toplayarak hem içip hem öksürüğe tutuluyoruz, hem de suya olan ihtiyacımızı def ediyoruz. Şu hâlimize kendisini her şeyin yabancı zanneden ve koleranın mündefi latlatılmış olduğundan beri tanzifat arabalarını istirahatata çeken belediye acaba ne diyor? Üsküdarlı bir kâriniz

Makedonya Propagandaları

22 ŞUBAT 1911

TANİN

Noye Fraye Presse'den: Sofya'dan bildirildiğine göre yakında orada İngilizce ve Bulgarca "Muhtar Makedonya" namı altında bir risale-i üsbüha İhtifalık dergil mevkî-i intişara vaz' olunacaktır. Bu risalenin takip edeceği hedef İngiltere efkâr-ı umumiyesini "Makedonya'daki Bulgar sekenenin âlâm ve ızdırabâtı" nih âğâh etmektedir. Bu haftalık gazetesinin tesisine çalışanlar Londra'daki Balkan Komitesi azalarıdır. Bu komitenin reisi Mister Noel Baxton geçen ay devre-i seyahatını tekrar etmiş, Sofya'daki fırka rüesasıyla teatî-i efkâr eylemiş ve Hükümet-i Osmaniye'ye serzenişlerde bulunmuştu. Balkan Komitesi'nin yeniden meydana atılması İstanbul'da nazar-ı hoşnûdi ile görülmüştür. Düvel-i ecnebiyece Türkiye'nin umur-ı dahiliyesine müdahaleden ictinab edildiği hâlide bu komitenin Makedonya'daki akvam-ı Hristiyanıye hakkında bir nevi hakk-ı vesayet iddiasına kalkışması ve idare-i meşrutayı nazar-ı itibara almayarak Makedonya'da seyahat-ı tahkikiye tertip etmesi İstanbul'da haklı olarak tenkid edilmektedir. Arnavutluk köylerine "La Terca İtalya" nam İtalyan gazetesi dağıtılmıştır. Bunun bir numarasında İtalya'nın "Pro Albanya" Komitesi'nin bütün azası tarafından tahrir ve imza edilmiş tamimnamesini, diğer bir nüshası da bütün İtalyanlara Arnavutları tahsil

için muavenet ve müzaherata davet için hitabdır.

Harf-endaz Arabacılar

22 ŞUBAT 1911

TANİN

İstanbul arabacılarından bazı arabacıların Beyoğlu'nda bazı nisvana harf-endazlıkta bulunduklarıلاف atıklarını görürerek numaraları zapt edilmiş ise de ba'demâ bu kabil halâta cüret edenler zabıtaca muayyen bir müddet zarfında icra-yı sanattan men' edilmek suretiyle cezalandırılacakları gibi lede'l-hace muhakemede tevdi edileceklerinin bir lisan-ı münasiple kendilerine tefhimi İstanbul Vilayeti Vekaleti'nden Şehremaneti'ne bildirilmiştir.

Ermeni Miatsyal Balosu

25 ŞUBAT 1911

TANİN 7955

Geçen Cuma günü Ermeni (Tibrotsaser) Kadınlar Cemiyeti'nin teşebbüsü ve Maliye Nazırı Cavid Bey'in himaye ve Hariciye Nazırı Rifat Paşa'nın refikaları hanımın fahri riyaseti tahtında pek parlak ve müşâ'şa surette itâ olunup herkesin mazhar-ı takdir ve tahsini olan balo gibi yakında bir de "Miatsyal" Cemiyeti balosu verilmesi için büyük hazırlıklar görülmektedir. Mezkûr Miatsyal Cemiyeti Anadolu'nun en ücra köşelerinde envâr-ı maariften mahrum ve pençe-i cehalette ah ü enin etmekte bulunan biçare Osmanlı vatandaşlarımızı meccanen nur-ı marifet neşr ve tamimi ve itilâf-ı anasıra tamim-i lisan-ı Osmaniye dahi hadim bulunmak üzere bundan kırk sene evvel teşekkül eylemiştir. Cemiyet-i mezkûre tarih-i tesisinden şimdiye kadar vatana pek çok hizmetler ettiği gibi her ne kadar devr-i istibdatta bir aralık faaliyetten dür olmuş ise de envâr-ı meşrutiyetin şeref-i tulûundan beri şu vazife-i vataniyesine kemâl-i germi ile sarf-ı nakdine-i gayret ederek faaliyet-i terakki-perveranesini tevsi' etmiş ve elyevm küşad eylemiş olduğu

mekâtibin adedi seksen beşi tecavüz etmiştir ki mekâtib-i mezkûrede altı bin talebe-i Osmaniye meccanen ibtidâdi ve ziraata müteallik mebdâdi-ı ulûm ve fûnûn tahsil etmektedir.

Acaba bu seksen beş mektebin idaresi ve altı bin Osmanlı'nın talim ve terbiye masarifatı nereden tedarik olunuyor?

Bu en mühim ve şayan-ı dikkat suale cevaben beyan ederiz ki cemiyetin menâbi-i varidatı ancak eshab-ı hamiyet ve fûnûnun îlanâtı ile hediye ve teberruatından ibarettir.

Cemiyetin vazifesi derecesiz ağır ve müşkül ise de cemiyet bu bâbda mahza hamiyet-mendan ahalinin bitmez tükenmez sahâvetinden icmârlığından emindir.

Geçen sene Veliahd Yusuf İzzettin Efendi hazretlerinin taht-ı himaye-i fahimanelerinde Miyasiyal Cemiyeti tarafından verilen mükellef ve mutantan baloyu müşâ'rûnileyh hazretleri fevkalade takdir etmekle beraber her sene cemiyetin balosunu lütfen taht-ı himaye-i fahimanelerine almayı da vaad buyurmuşlardır.

Miatsyal Cemiyeti bu sene dahi emsaline nisbetle pek güzel bir balo itâsına karar vermiş ve balo komitesi riyasetini İstanbul Mebusu Hallacyan Efendi deruhte eylemiştir. Müşâ'rûnileyh muttasaf olduğu fart-ı gayret-i azim-perverane ile bir iane defteri küşad eylemiştir ki bunun hasılatı dahi inzımam edilerek Miyasiyal'ın masarifat-ı azimesine ve mükellef olduğu bargiran-ı maarif-perveranenin tahfifine medar ittihaız edilecektir.

Mezkûr balonun gayet mükellef ve maskeli olması hakkında hiçbir fedakârlık diriğ edilmemiştir. İsrirgenmemişir Dame komitesinin beş azasından ibaret jüri heyeti ve maskeliler meyânında en güzel ve şayan-ı takdir bulunanları intihab edecek ve bunların zevk-i selim ve zarafetlerine göre kendilerine sınal kıymettar üç nevi eşya ikramıye verilecektir. Arzu buyuran zevat bizzat Beyoğlu'nda "Pygmalion" maruf ticarethanesi tarafından cemiyet için hediye edilen mezkûr zarif eşya-yı masnûdayı muayene edebilirler.

"HAYAL-ET YAPILAR"IN ARDINDAN

İstanbul'da MS 5. yüzyıldan 1980'lere kadar gelen bir zaman diliminde inşa edilip yıkılan 12 yapının illüstrasyonu 2010 yılı içinde belli bir kurgu içinde ilgilenen çevrelerle paylaşıldı. Hayal-et Yapılar projesi 2010 İstanbul Avrupa Kültür Başkenti etkinlikleri çerçevesinde çeşitli tanıtım etkinlikleri, kent düzleminde kurulan yerleştirmeler ve nihayet bütün çabaları taçlandıran bir sergi ile olabildiğince fazla izleyiciye ulaşması sağlandı...

TURGUT SANER

İstanbul'da MS 5. yüzyıldan 1980'lere kadar gelen bir zaman diliminde inşa edilip yıkılan 12 yapının hayaleti 2010 yılı içinde "göründü" ve belli bir kurgu içinde ilgilenen çevrelerle paylaşıldı. Hayal-et Yapılar projesi 2010 İstanbul Avrupa Kültür Başkenti etkinlikleri çerçevesinde beliren ve desteklenen bir çalışma olarak dikkat çekti: çeşitli tanıtım etkinlikleri, kent düzleminde kurulan yerleştirmeler ve nihayet bütün çabaları taçlandıran bir sergi ile olabildiğince fazla izleyiciye ulaşması sağlandı. Yapıları ve tüm çalışma sürecini aktaran, yıkım konusuyla ilgili eleştirel yazıları da içeren bir katalog ise yapı hayaletlerinin, etkinliğin bitmesinden sonra yine geldikleri yerlere dönmelerini bir miktar önledi. Kalıcılık sağladı. Aşağıda, hayalet yapıların fikir ve uygulama hazırlıkları ile hedeflerine ve alınan tepkilere ilişkin kısa bir öykü yer almaktadır.

FİKRİN UYANMASI

Böyle bir çalışmanın temelleri, İTÜ Mimarlık Fakültesi'nin ders programında bulunan, "İstanbul'un Tarihindeki Büyük Projeler" başlığını taşıyan bir lisans seçmeli dersinde atıldı. Bu ders İstanbul'un tarihindeki gerçekten büyük kentsel uygulamalar ve özellikle yapı inşaatlarına odaklıdır; seçilen konuların birden fazla kez sunulmasına ve düşüncelerin bu sırada akla gelen (getirilen) sorularla zenginleşmesine dayanır. Tarihsel binaların doğal ve yapılaşmış çevreyle ilişkileri, dönüşüm veya yok olma süreçleri ve insan öyküleri olabildiğince yaşayan bir tasarım söylemi içinde ele alınmaktadır. Başka bir ifadeyle, mimariye yaklaşımında bugün ile tarihin farklı olmadığı vurgulanmaktadır. Mevcut tarihsel yapıların yanında, zaman zaman, çoktan yıkılmış ve görsel hafızadan silinmiş örnekler de derste işlenmiştir. Eski bir binanın kent yüzeyinden kalkmış olması ile bugün "o noktada hiçbir zaman bir şeyin olmadığı" hissi kolayca

birbirine karışabilmektedir. Kaybolmuş yapıların derslerde ele alınması ve giderek 2010 projesinin ana fikrini vermesi işte bu (belki de) olağan kayıtsızlığa karşı bir hatırlatmadır.

Aynı ders 2009/10 güz yarısında yürütülürken İstanbul'un tarihinde gerçekleşen yıkımlar ve onların ardından uygulanan yeni düzenlemeler, yıkımların yankıları konu alındı. Dersin öğrenciler tarafından alınan konuları seçilirken yıkım nedenleri açısından genişçe bir yelpaze öngörüldü. Ağırlığı, büyük kenar alanlarını etkileyen yarım yamalak imar etkinliklerinin yol açtığı durumlar oluşturdu. Büyük Galata ve Ayazpaşa mezarlıklarının kentsel alanlara dönüşmesi; belli başlı son Osmanlı dönemi yangınları ve beraberinde gelen kentsel uygulamalar; İnönü (Mithat Paşa) Stadi'nin saray alanına inşa edilmesi; Direklerarası'nın ulaşımı rahatlatmak üzere yıkılması; yollar açılırken ırsınıp başka yerlerde kurulan çeşme-sobillerden

örnekler; 1894 depremi; Ayastefanos Anıtı'nın yıkılışı; İncili Köşk'ün demiryolu hattı inşaatı ile yıkılması; Galata surlarının belediye kararı ile yıkılması; Sadabad Sarayı'nın 18. yüzyılda tahrip edilmesi ve kalıntıların da 20. yüzyılda temizlenmesi; Tarlabası yolunun açılması; Fransız plancı Bouvard'ın 20. yüzyıl başlarındaki dönüşüm önerileri; Atatürk Bulvarı'nın inşaat ve açılış etapları... Dersin seyrinde geçen örnekler, tartışmalar ve getirilen bilgiler yoluyla kent tarihine karşı bilinç ve hassasiyet uyanmasına özen gösterildi. Kentteki yıkımlar aracılığı ile eleştirel düşünceler geliştirildi. Bu şekilde Hayal-et Yapılar'a bir adım daha yaklaşılmış oldu.

12 YAPI HAYALETİ

Hayal-et Yapılar'ın bu şekilde yaklaşık beş yıllık bir fikir hazırlığı süreci ve malzeme birikimi olduğu söylenebilir. 2010 projesi için seçilen 12 yapı geniş bir tarih aralığını temsil etmektedir. Bu, kentin tarihsel zenginliğini yansıtması

Darülfünun binasının denizden görünüşü.

Sultanahmet'teki
Antiochos Sarayı.

açısından önemli görmüştür. Yapıların seçiminde farklı yıkılış nedenleri de gözlemlenmiştir. Bu da İstanbul'un yangın, galeyan, yağma, ranı kaygısı ve daha çok da imar adı altında yok etme odaklı fiziksel dönüşümlerinin adeta bir özetini vermektedir. Mimari canlandırmalar için kapsamlı bir tarih araştırması ve görsel belge derleme çabası gerekmiştir. Modellemeler yapılırken mutlaka gerçek görüntüye en yakın ifadenin bulunmasına özen gösterilmiştir. Bununla beraber, mimari eserlerin ayrıntılarını mimarlık tarihi platformunda tartışmaya açmak değil, yapılara cisim kazandırarak mimarlık çevrelerinin dışındaki çoğunluğa hatırlatmalar, izlenimler sunmak esas hedef olmuştur.

Antiochos Sarayı ile Polyektos Kilisesi geç Roma-erken Bizans örnekleridir. Her ikisinden de günümüze bütün hakkında fikir vermekten uzak kalıntılar oluşmuştur. Antiochos Sarayı Sultanahmet'teki Adliye Binası'nın inşaatı sırasında, Polyektos ise Atatürk Bulvarı ile Hâşim İşcan Geçidi'nin açılması sırasında ortaya çıkmıştır. Saray, bir yüksek lisans tez çalışması olarak işlendiği ve mimarisine ilişkin fikirler hâlihazırda üretildiği için araştırmacısının katkılarıyla 12 yıllık seçki içine rahatlıkla alınmıştır. Kilise de bilimsel kazıların ardından geniş bir yayımla tanıtılmıştır. Polyektos Kilisesi'nin az miktardaki

kalıntısı, bir zamanlar orada yükselen heybetli mimarisi üzerine fikir uyandırmaktan uzaktır. Eldeki kısıtlı bilgilerle yapının hacmi ve biçimi kurgulanmış, aslında karşısındaki Belediye Sarayı kıdar yüksek olduğu çizimlerle anlatılmak istenmiştir. Galata surları Ortaçağ'da uzun bir süreç içinde kurulmuş, "modern" bir Galata yaratmak için 19. yüzyılın ikinci yarısında kısa zaman aralıkları içinde yok edilmiştir. Bugün Eminönü'nden Karaköy yönüne bakıldığında hayal etmesi kolay olmayan, duvarlarla çevrili güçlü bir kent imgesi vardır. Proje kapsamında özellikle bu bakışın canlandırılması çarpıcı bir görüntüyü beraberinde getirmiştir. Galata surlarının tarihsel önemi ve kentsel pitoresk açısından değeri, Avrupa kenileri örnek alınarak yolların genişletilmesini öngören 6. Belediye Dairesi kararlarına karşı duramamıştır. Yıkım sürecinin belgeler izlenerek araştırılması, yine bir yüksek lisans tezi bağlamında 2010 projesine eşlik etmiştir. İstanbul'da Osmanlı döneminin ilk yapılarından olan Çandarlı Hamamı, yapılar seçkisindeki en talihsiz örneklerdendir. Bulunduğu yerde bir iz, bir köşe, hatta yerini alan başka bir yapı bile yoktur. Üzerinden cadde geçmektedir. Menderes döneminin "kör kazması" ile yerle bir olan hamamın iyi kötü bir planını

Avusturyalı sanat tarihçisi Heinrich Glücker'e borçluyuz. Osmanlı döneminin bir başka yapısı İncili Köşk'ü, bugün sahil yolundan geçerken Sarayburnu'na yakın bir noktada bağımsız bir şekilde duran 10nozluk altyapısı ima etmektedir. Bir seyrî köşkü olan bu zengin dekorlu, "İncili" 16. yüzyıl yapısı, Rumeli demiryolu hattının son etabında, yani Yedikule-Sirkeci arasındaki kısmın inşaatında gözden çıkarılmıştır. Mimarisi üzerine Sedat Hakkı Eldem'in geliştirdiği öneriler vardır; yapının nispeten şanslı yanı, çeşitli yabancı seyyahların köşkün gravürlerini çizmiş olmasıdır. Kâğıthane mesiresinde inşa edilen ve Lale Devri eğlencelerinin simge yapılarının başında gelen Sadabad Sarayı, tarihte Patrona Halil İsyanı adıyla tanıdığımız yağmalama üzerine zarar görmüştür. Bazı çizimleri ve gravür resimleri olan III. Ahmed dönemi sarayı, çevresindeki bahçeler, kanallar, havuzlar ve fışkılarla anlam kazanan bir mimari ortam içindedir. Bugün aynı alanı durgun sular, yüksek konut blokları ile yollar ve viyadükler tarif etmektedir. Lale Devri'nin girimsizi sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, İstanbul'a kendi adını taşıyan küçük bir külliye armağan etmiştir. Bu yapılar topluluğunun uzun çarşısı halk arasında "Direklerarası" olarak ünlenmiş, çarşı işlevinin ötesinde, özellikle 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında

Ramazan gösterilerinin merkezi olmuştur. Sütunlu, kemerli ve arkasında dükkânlar bulunan bu yol tramvay hattının geçmesi için, daha sonra da geniş Şehzadebaşı-Vezneciler yolunun tesisi için yıkılmıştır. Bazı planlar ve fotoğraflar Direklerarası'nın mimarisine ilişkin bilgi vermektedir. Ancak zamanında yapılan çeşitli onarımlar, anlaşıldığı kadarıyla sütunların ve sütn başlıklarının değiştirilmesiyle sonuçlanmış, yapı ritmik kemer düzeni korusa da detaylarda bütünlük göstermekten uzaklaşmıştır. Bugün Boğaz kıyılarında hayaleti dolaşan bir başka yapı II. Mahmud'un inşa ettirdiği Eski Çırağan Sarayı'dır. Kısmen taştan, kısmen ahşaptan inşa edilen Fransız üslubundaki bu büyük saray, yapıldığı dönemde Batılı ziyaretçilerin ilgisini çekmiştir. Ömrü kısa olmuş, yerini bugün otel olarak hizmet veren Çırağan Sarayı'na bırakmıştır. Doç. Dr. Nadide Seçkin'in (YTÜ) bu konudaki akademik çalışması ile az sayıdaki görsel belge sarayın resimlerde canlandırılmasındaki esas kaynaklardır. Çizimlerin detaylarında, II. Mahmud döneminin ayakta duran bazı yapılarının dekoratif öğeleri alınıp kullanılmıştır. Darülfünun binası hemen yanındaki Ayasofya'ya yalnızca kısa bir süre eşlik etmiş, 1933'te yanarak ortadan kalkmıştır. Yapının fotoğrafları, planları mimari canlandırılma kullanılmış, görülmeye yakın

Taksim Topçu Kışlası.

Karaköy'den Galata yönüne bakış.

örnektir; bunlara dayanarak kışların kütesi ve bezeme özellikleri doğruya yakın biçimde canlandırılmıştır. İstanbul'un hoyratça yıkılan bu büyük ve özel kışlası seçilen yapılar grubu içine alınırken, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinin ve dönemin gazete haberlerinin değerlendirilmesine dayalı bir yüksek lisans tezi de 2010 projesi boyunca sürmüş ve özgün bilgiler sağlamıştır. Aynı şey Yeşilköy yakınlarında bulunan Şenliköy'deki Ayastefanos Rus Anıtı için de geçerlidir; bu yapı da bir yüksek lisans tezi çalışmasına konu olmuş, arşiv belgeleri değerlendirilmiştir, yapıların

olgı halinde sındırmak esas olmalıdır. Ayastefanos Anıtı bu tür "sevilmeyecek gelişmeleri" simgelmektedir. Yıkılışının motivasyonu budur. Ancak planlı bir aksiyonla veya galeyana yıkılması yine de Osmanlı-Rus Savaşı'nı geri kazandırmamıştır. Anıtın çok sayıda resmi ve kartpostalı mimari canlandırmaya kaynaklık etmiştir. Nihayet, Sıbbı İlaç Fabrikası bu geniş yelpazenin günümüzde en yakın parçasıdır, Hilton Oteli, Belediye Sarayı gibi uluslararası adıde içinde modern binaların inşa edildiği yıllarda fabrika da benzer çizgilerde tasarlanmıştır.

İşlevini ilk halindeki gibi sürdürmemesi ve el değiştirmesi sonucunda yıkım kararı verilmiş, ayrıca çok değerli bir kent arazisini işgal etmesiyle dikkat çekmiş ve geçen on yıllar içinde ortadan kalkmıştır. Yalın mimarisi ve fotoğrafları, çizilerek canlandırılmasını kolaylaştırmıştır.

HEDEFLER VE UYGULAMA

Proje, Mimar Cem Kozar (İTÜ) ile Peyzaj Mimarı İslam Ünal (İÜ) tarafından hayata geçirildi. Bir yılı aşkın bir süre boyunca projenin altyapısı hazırlandı. Web sayfası tasarlandı; 2010 Ajansı'nın dışında da projeye destek sağlamak üzere temalar gerçekleştirildi; yerleşimlerin kurulması ve sergi mekânı hazırlıkları için belediye ile birlikte hareket edildi. 2010 yılı yaz aylarından başlamak üzere stajyer öğrencilerin katılımıyla çalışmalar hız kazandı. Mimarlık tarihi alanındaki mesleki tartışmalar, bu proje içine alınan 12 yapıyı da çeşitli ölçeklerde zaten bilmektir. Projenin temel hedefi o bakımdan öncelikle mimarlık ve mimarlık tarihi dışındaki çevrelere hitap etmek oldu. Kaybolan yapılarla, bir bakıma insanlar arasından ayrılanlar için söylenenlere benzer biçimde yaklaşılabılır. Anıları yaşatılabilir. Buradaki kritik nokta, amacın kent ve yapılar düzeyinde bir nostaljik söylem oluşturmaktan sınırlandırılmaması. Nostalji temelde olumsuz bir şey değil. İstanbul yaşamına ve yapılarına ilişkin nostaljik yaklaşımlar çok fazla. Hayat-ı Yaparlar projesi sadece bunu tekrarlamak istemedi. Orta ve Doğu Avrupa kentleri yakın tarihlere büyük savaş yıkımları yaşadı. Bu yıkımların arıları, kalıntıları ve onarım çabaları hâlâ taze. İstanbul ise son dünya savaşlarından bu anlamda yara almadın çıktı. Savaşın yapmadığını ise özellikle 20. yüzyılın ortalarındaki "güzelleştirme etkinlikleri" büyük oranda başardı. Belli başlı anıt-yapılar yerli yerinde olmakla birlikte İstanbul'un geç Osmanlı çağına devrolan ve o dönemde oluşmaya devam eden dokusu

hemen hemen bütünüyle silindi. Dolayısıyla bir savaş felaketi yaşanmadı, yapıların gönüllü olarak (ve hatalı kararlarla) kaybedilmesi ister istemez nostaljik yaklaşımı davet ediyordu. Olmuş yapıları bugün farklı hislerle anmanın bir yolu da Kozar ve Ünal tarafından kurulan senaryolar aracılığıyla bulundu. Senaryolar gerçekten de eski mimarlığı bugün içinde hayal etmeyi özendirir. Bu yapılar kaybolmayıp bugün hâlâ dursaydı, kuşkusuz turizm, kültür, spor ve benzeri amaçlarla donanırdı; her durumda da kentin görsel belleğinde bir yerleri olurdu. Adı üstünde "senaryo". Bu öyküler birer öneri değil, projenin esas hedefini destekler şekilde hayal etmeyi teşvik edici bir işlevle yazıldı. Hayat-ı Yaparlar projesi, geçmiş mimarinin sadece bilinçlerde yeniden hayat bulmasını, İstanbul'a hassas yaklaşılmasını öneriyor. Bu yapıların ve benzerlerinin birer tiyatro dekoru veya tatil köyü atmosferi görüntüsüyle gerçekten yeniden inşa edilmesini akla bile getirmiyor. İstanbul'un çeşitli noktalarına, hayalet yapıların bulunduğu yerlere bilgilendirici levhalar da yerleştirildi. Bunun başlıca amacı, etkinliği kent yüzüne yaymak. Kelimenin tam anlamıyla "gelen geçene" de İstanbul'un kimliğine katkısı bulunan kaybolmuş yapıların haber vermektedir. Aynı yaklaşım Taksim'de Maksim sergi alanına açılan sergiye pekiştirilmiştir. Bu serginin ziyaretçileriyle yapılan görüşmeler, kulak misafiri olunan anı ve çeşitli yollardan ulaşan geri beslemeler, kent ve yapı kültürüne ilgili grupların memnuniyetini yansıtmaktadır. Projeyle baştan beri öğretici olmanın dışında (veya yanında), hatırlatıcı ve bilinç uyandırıcı bir tavır egemendir. Zaten Cem Kozar'ın önerisi olan "Hayat-ı" sözcük oyunu da, hem yapıların yokluğuna bir referans, hem de geçmiş ve geleceği olmayan bir geleceği hayal etme çağrısıdır barındırıyor.

* Hayat-ı Yaparlar çalışmasına destek olanlar, ekip üyeleri, tez çalışmaları bu projeyi etkiler ve yapıları tanıtan metinleri yazanlar, sergiden sonra basılan katalogta belirtilmiştir. Mimari modellemelerin tümü Cem Kozar tarafından yapılmıştır.

OSMANLI ARAŞTIRMALARI SEMİNERİ

IŞIK TAMDOĞAN

Bu sene (2010-2011) IFEA'daki Osmanlı Araştırmaları seminerlerinden bir tanesi "Osmanlı Toplumunda Adalet" ve bu alanda etkin olan kurumların, aktörlerin ve uygulamaların çoğuluğu üzerine yapılmakta. Osmanlı toplumunda adalet değişik kurumların, hukukî söylemlerin (şeriat, kanun ve orf) ve aktörlerin etkileşim içinde oldukları karmaşık bir dizgi içinde uygulanıyor ve değişik birçok pratiğe yol açıyordu. Anlaşmazlık ya da çatışma içinde olan kişiler, aralarındaki ihtilali çözümlmek için değişik yollara başvurabilirlerdi. Müslüman olsun ya da olmasın, aralarındaki bir anlaşmazlığı çözümlmek için kişiler, imparatorluk geneline yayılmış olan kadı mahkemelerine başvurabilirlerdi ama bu mahkemeler hakları ya da cezaları dağıtan tek kurum değillerdi. Anlaşmazlık durumunda kişiler divan-ı hümayuna ya da bağlı bulundukları dini veya mesleki cemaatin sorumlularına da başvurabilirlerdi. Bu çeşitli kurumların (kadı mahkemesi gibi) hukukî ya da cezai otoriteleri bir diğeri (vall, divan-ı hümayun ya da müftüler) tarafından denetleneniyor ya da tashih edilebiliyordu. Osmanlı toplumunda adalet üzerine ayda bir yapılan bu seminerin amacı, farklı kurum ve aktörlerin, uzlaşmayı sağlama sürecinde ya da genelde adaletin uygulanması sürecinde, ne işlev gördüklerini ve bunların arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri daha iyi anlamalarını sağlayabilmek. Osmanlı döneminde adaletin işleyişinin farklı yönleri üzerinde çalışan tarihçilerin katılımı ile bu konferans dışındaki Osmanlı döneminde işbirlikte olan hukukî, cezai ya da uzlaşma pratiklere ışık tutmak amaçlanıyor. Kurumlar dışında yürürlükte olan adalet arayışları ve pratikleri de bu kolektif tartışmaya dâhil

olacaktır. Gerek cezalandırıcı (kan davası gibi), gerekse uzlaşmacı olsun (sulh), ilk kerte "informel" gibi gözükümlen adalet pratikleri de, farklı adli alanların etkileşimini anlayabilmek için tartışmaya konu olmaktadır. Kasım ayında başlayan bu seminer dizisinin ilk konuşmacısı Işık Tandoğan'ın (Fransız Ulusal Araştırma Merkezi ile IFEA'da tarih araştırmacısı) sunumu. 18. yüzyılda kadı mahkemeleri önünde ya da kişilerin kendi aralarında yaptıkları sulh anlaşmaları üzerine idi. Aralık ayında da seansta, Yavuz Aykan'ın (FHESS/Münih Üniversitesi) konuşması 18. yüzyılda Diyarbakır kadı sicillerinden hareketle, "gaib"lerin hakları ve kadı mahkemelerinde hukuksal ihtilal olduğu durumlarda müftülerden alınan fetvaların işlevini ele alıyordu. Ocak ayında bu seminerin onur konuğu halen Bilgi Üniversitesi'nde profesör olan Suriyeli Faruqi idi. Suriyeli Faruqi, adalet üzerine yapılan bu tartışmaya, Osmanlı dönemindeki nezir anlaşmalarını ele alan konuşması ile katıldı. Osmanlı toplumunda adaleti ele alan bu seminer dizisinin şubat ayındaki konuşmacısı İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Alp Yücel Kaya olacaktır. 15 Şubat'ta IFEA'da saat 18:00'de yapacağı konuşmada, Alp Yücel Kaya 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda mülkiyet ile ilgili ihtilaf ve sulh mahkemelerinin kurulmasını ele alacaktır. Bu araştırma seminerinin daha sonraki aylardaki konuşmacıları sırasıyla Juliette Dumas (IFEA), Tülay Artan (Sabancı Üniversitesi), Noemi Levy (Boğaziçi Üniversitesi) ve Leslie Pearce (New York University) olacaktır.

ŞUBAT 2011'DE FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NDE (IFEA)

* SEMİNERLER

Arkeoloji Semineri: "İktidarlar ve kentsel alanlar"
7 Şubat Pazartesi, saat 18:00'de, Catherine Saliou (Prof. Paris 8 Üniversitesi) "Malas"ın Kronografyası'nda İmparatorların Antakya'daki inşaat etkinlikleri; bir kaynak üzerine düşünceler".
Sunum dili Fransızcadır.

Arkeoloji Semineri: "İktidarlar ve kentsel alanlar"
9 Şubat Çarşamba, saat 17:30'da, Frédéric Brunet (CNRS, MAFANAC Misyonu Müdürü) "The emergence of new settlement patterns in the context of neolithisation in Central Asia (7th-4th mill. BC): a shift towards a bipolar world opposing the sedentary and nomadic societies?"
Sunum dili İngilizcedir.
Seminer: "Osmanlı Denizleri: Akdeniz'den Hint Okyanusu'na"
14 Şubat Pazartesi, saat 18:00'de, Giancarlo L. Casale (University of Minnesota) "A Social Approach to the Early Modern Ottoman Fleet"
Sunum dili İngilizcedir.

"Osmanlı toplumunda adalet: kurumlar, aktörler, uygulamalar"
15 Şubat Salı, saat 18:00'de, Alp Yücel KAYA (İstanbul Teknik Üniversitesi) "19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülkiyet İhtilafı ve Sulh Mahkemelerinin Kurumsallaşması".
Sunum dili Türkçedir.

Seminer: "Bellek ve kentsel hareketlilik"
16 Şubat Çarşamba, saat 18:00'de, Derya Fırat (Mimar Sinan Üniversitesi), Melike Işık Durmaz (Doktora öğrencisi), Sevil Darcıoğlu (Master öğrencisi) Üç konuşmacı da Bellek ve Kültür Sosyolojisi Çalışmaları Derneği'nin kurucularıdır.

"1980 Oarbesinin hafızasına kazınan yerler".
Sunum dili Fransızcadır.
"Film ve Konferans 'Antropoloji Okumaları' Semineri kapsamında 17 Şubat Perşembe saat 18:00'de, Il Leone e la Gazzella (The Lion and the Gazelle) Film Gösterimi ve ardından Fabio Salomoni'nin (Koç Üniversitesi) yöneteceği konferans-tartışma. Türkçe film, İngilizce alt yazı.

Seminer: "Tanzimat'tan bugüne Türkiye'yi yönetmek"
21 Şubat Pazartesi, saat 17:00'de, IFEA'da, Cemil Koçak (Sabancı Üniversitesi) "Erken Cumhuriyet, Arşivler, İktidar, Yönetim, Aktörler"
Sunum dili Türkçedir.

Seminer "Konstantiniye, Bizans İmparatorluğu'nun imgesi (330-1453)"
22 Şubat Salı, saat 18:00'de, Haluk Çetinkaya (Mimar Sinan Üniversitesi) "İstanbul'da Bizans dönemi rahli ambarları"
Sunum dili Türkçedir. İngilizce özet yapılacaktır.

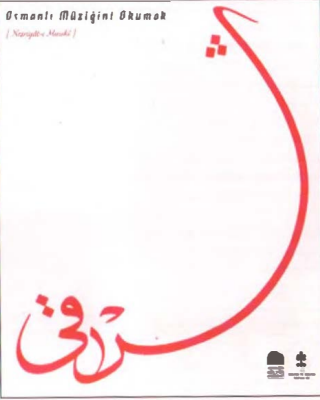
Arkeoloji Semineri: "İktidarlar ve kentsel alanlar"
23 Şubat Çarşamba, saat 17:30'da, Peter Akkermans (Leiden University, Arkeoloji Fakültesi) "Tell Sabi Abyad: The Archaeology of a Neolithic Community"
Sunum dili İngilizcedir.

"Çağdaş Türkiye Semineri"
24 Şubat Perşembe, saat 16:30'da, Alexandre Toumarkine (IFEA'ya bağlı araştırmacı) "Türk Tarih yazımının çağdaş meseleleri".
Sunum dili Fransızcadır.

"İstanbul Şehir Gözlem Merkezi Gezileri"
Jean-François Pérouse'la iklelli (Galatasaray Üniversitesi)
24 Şubat Perşembe, saat 09:00'da IFEA'dan hareket.

MÜZİK MÜZESİ'NE DOĞRU "NEŞRİYÂT-I MÛSİKÎ"

Osmanlı Müziğini Okumak
[Neşriyat-ı Mûsikî]

ZEHRA ALBAŞ

İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nın geçen yılın sonlarına sıkışan pek çok etkinliğinin arasında, oldukça sınırlı görünen, ancak derinlemesine işlenmiş bir konuda açılan bir sergi ve kitap, ayrıca ele alınmayı hak ediyor. Gönül Paçacı'nın koleksiyonundan oluşturulan, Neşriyat-ı Mûsikî başlığıyla,

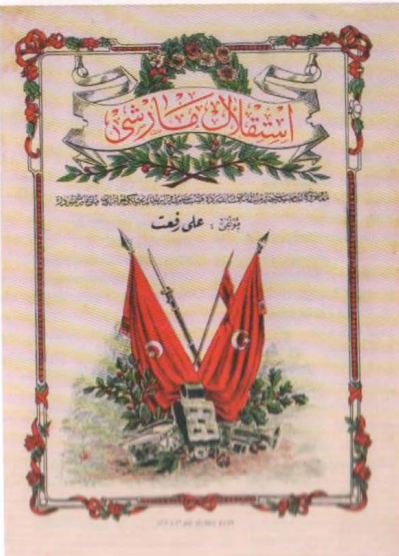
Osmanlı müziğini okumak üzerine kurgulanmış olan sergi, Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn Köşkü'nün yüksek tavanlı, barok üsluplu geniş salon ve odalarına yerleştirilmiş, 28 Şubat 2010'e kadar izleyicilerini – hatta dinleyicilerini de – bekliyor. Neşriyat-ı Mûsikî sergisinde, eserlerin vezin ve usûllerini de öğrenebileceğimiz güfte mecmuaları; makam dizileri, usûller gibi konuları ele alan nazariyat kitapları; genellikle "piyasa tavrında yazılmıştır" gibi ibarelerle yayınlanmış olsa da klasik formlardan şarkılara kadar geniş bir içeriği olan fasıl notaları; bestekâr, hânen ve şâzenelerin "terceme-i hâlleri"; müzik tarihleri ve dergilerin yanında; notalı kartpostallar, plak zarfları ve konser programları gibi müziğin gündelik hayatıdaki yerini gözlemleyebildiğimiz malzeme de sunuluyor. Ülkemizin müzik tarihinin sınırlı ama önemli bir malzemesinden oluşan bu sergi, uzun zamandır konuşulan ve o gün pek yakında açılacağı ilân edilen Müzik Müzesi'nin ilk adımı

olarak da değerlendirilebilir. Mabeyn Köşkü'nün, izleyicileri kiş aylarında ısınma problemiyle karşılayan beş salonuna yayılmış olan sergide kullanılan vitrinlerin üstleri, yayınlardan detaylar içeriyor: Haşim Bey'in Mecmu'a-ı Kârâh ve Nakşâ ve Şarkıyyât adlı güfte mecmuasındaki 'İşbu şekl-i insanda olan menfezlere on iki makam taksim olunmuş olmağa her bir menfezin mahalline makamlar dahi işaret olunmuşdur...' başlığıyla taksim edilen meşhur, kollarını yukarı kaldırmış adam çizimi; Ahmed Avni Bey tarafından yayınlanan Hânen'de güfte mecmuası ve dönemin en verimli müzik yayıncılarından Şamlı biraderlerden Selim tarafından yayınlanan Şâzen'den alınan, önemli Türk bestekârlarının bulunabilecek en eski fotoğrafları gibi... Dönemlerinin meşhur yayıncılarından Kudmanizade

Şamlı Selim ve Iskender biraderler, Önnik Zadoryan ve Arşak Çömlekçyan tarafından, kapaklarında yayıncılarının kendi fotoğraflarıyla basılan birer fasıl notaları, sergide dokunmatik ekrandan sayfa sayfa çevrilecek görüntülenebiliyor. Ayrıca, Ali Rifat Bey'in "Maarîf Vekâlet-i Celilesince tertib olunan müsâbakada Hey'et-i İlmiyye kararıyla birinciliği ittihâz eden milli marşımızdır" başlığıyla yayınlanan İstiklâl Marşı, Leblebici Horhor ve İstanbul Efendisi operetleri, Leyla, seğah yürük semai gibi, notası seçilmiş 24 parçanın eski kayıtları da dinlenebiliyor. Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay ve çeşitli bürokratlarla, klasik müzik camiasının pek çok üyesinin katıldığı açılısta ziyaretçilere armağan edilen Osmanlı Müziğini Okumak: Neşriyat-ı Mûsikî adlı kitabından ise, sergilenen malzemelerden daha fazlası hakkında bilgi

Ali Rifat Bey -
İstiklâl Marşı.

Haşim Bey
Mecmuasından.

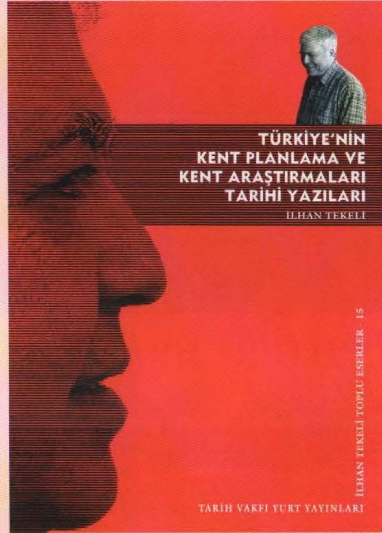

edinmek mümkün. Kültür Bakanlığı Yayınları'ndan çıkan kitabın yazarı, Gönül Paçacı; tasarımcısı ise Ersu Pekin. Güfte mecmuaları, nazariyat-solfej-metod kitapları, biyografi-tarih-anlatı örnekleri ve dergiler gibi yazıya dayalı malzemenin müelliflerine göre ve kronolojik sırayla; notaya dayalı malzemelerin yayıncısı esas alınarak tasnif edildiği kitapta, sergiden farklı olarak eserlerin içerikleri hakkında genel bilgi, varsa fihristlerinin ve önemli görülen bölümlerinin çevrimyazıları da mevcut. Çevrimyazılarda çoğunlukla Doğu-Batı sorunsalı çevresinde şekillenen müzik polemiklerinden dönemin müzik temayülleri hakkında fikir sahibi olunabiliyor. Bolca görsel malzeme kullanılmış olan kitabın en sonunda ise, sergide yer alan malzemelerin çoğunluğunun içerikleri listenerek eklenmiş ve bu haliyle araştırmacılar için önemli bir toplam envanter oluşturulmuş. En önemlisi, kitapta kullanılan tüm malzemenin sergide mevcut olan yayınlardan seçilmiş, yani kitabın birincil kaynaklardan hazırlanmış olması. Osmanlı müziğinin yenilemeye geçtiği dönemden itibaren, basılıp yayımla yoluyla upgradedi değişim, müziğin alıcı kesimi tarafından da okunmaya çalışılarak, bu müziğin bugünlere aktarılması açısından en önemli dönem irdelenmiş oluyor. Serginin tamamlayıcısı ve malzemesini geçmişten bugüne ilişkilendiren bir başka unsurunun da, içerdiği üç konserin programı olduğu söylenebilir. Açılısta *Humâd'ın* başlığıyla verilen klasik konserin girişinde, Leonidas Asteris'in seslendirdiği ve 12.

yüzyıla tarihlenen "kaftan giyme ilâhisi", Bizans'tan Osmanlı'ya sesler kanalıyla geçiş sağlayan, bugünkü duyusumuzla hüzzam makamına yakın bir eserdir. Ardından, Kanuni'nin veziri, Damad İbrahim Paşa'nın *Humâd'ın Kârı*'n bir konserde ilk defa seslendirildi ki, bu notayı Rauf Yekta Bey'in yazdığı sekiyle programdan takip etmek de mümkündür. Notanın *Yeni Mezmua*'da yayınlanmış olan halinin, sergi salonunda halen mevcut olduğunu da ekleyelim. Ayrıca, Zaharya'nın "Düşmesin miskin gönüller" mısra'ıyla başlayan bestesi de, *Elterpe* adlı 1830'da İstanbul'da yayınlanmış Rumca müzik kitabından, Bizans notasından çevrilerek icra edildi. Akıp giden konserin son eseri ise Sultan Abdülaziz'in *Humâd'ın Sirtu*'su idi. Konser, Yıldız Saray Tiyatrosu'nun etkileyici salonunda, soğuğa ve yer darlığına rağmen ilgiyle izlendi. 28 Ocak tarihindeki ikinci konser, Osmanlı müziğinin modern müzikolojik esaslara geçmesini sağlayan Rauf Yekta Bey, Suphi Ezgi ve Saadetdin Arefin eserlerinden oluşturuldu, İnci Çayırli'nin solist olarak katıldığı bu konser ve 18 Şubat'ta verilecek son konserin mekânı ise, daha fazla dinleyiciye ulaşmak ve teknolojik bilgilendirmenin mümkün olması nedeniyle, Boğaziçi Üniversitesi Albert Long Hall olarak belirlendi. Konusu "Notalı Kartpostallardan Seçmeler" olan son konserin solisti ise Münip Utandı olarak ilan edildi. *Neğriyat-ı Müsiki: Osmanlı Müziğini Okumak* sergisinin, İstanbullu müzikseverleri 28 Şubat tarihine kadar beklediğini tekrar hatırlatalım.

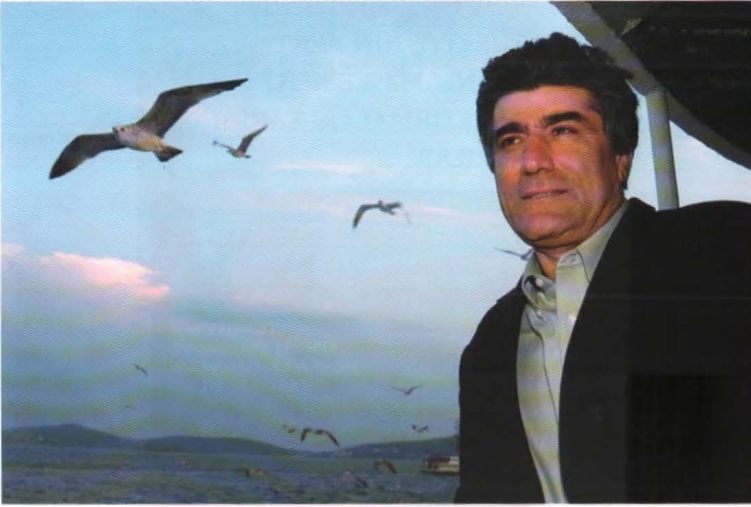
İLHAN TEKELİ TOPLU ESERLERİ — 15 TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA VE KENT ARAŞTIRMALARI TARİHİ YAZILARI

İlhan Tekeli, Toplu Eserlerin on beşinci kitabında birbiriyle yakından ilişkili olan, Türkiye'nin kent planlama ve kent araştırmaları tarihi konularındaki yazılarını bir araya getiriyor. Toplu Eserlerin sekizinci kitabında, Türkiye'nin kent planlamasının modernite eksenli dış tarihine ilişkin yazılarını toplayan Tekeli, on beşinci kitapta ise Türkiye'nin kent planlamasına ve kent araştırmalarına, planlama faaliyetlerinin içinden bakarak yazdığı tarih yazılarını bir araya getirmiş oluyor. Kitabın başlığında birbiriyle ilişkili iki faaliyetin tarihinden söz ediliyor. Bunlardan birincisini kent planlaması diğeri ise kent araştırmaları oluşturuyor. Günümüz kent planlama pratiğine bakarak bu iki alanın birlikte var

olduğu düşünülebilir. Oysa Türkiye tarihinde iki alanın gelişmesi arasında 100 yıla yakın bir aralık bulunmaktadır. İlk kent planları 1850'li yıllarda yapılmaya başlanmıştır. İlk şehircilik kitapları ise 1920'li yıllarda yayımlanmıştır. Bu kitaplar, bir kent araştırması olmaktan çok kent planı yapacaklara genel geçerlilik iddiası taşıyan yollar öğretiren ders kitapları niteliğindedir. Kentlere ilişkin araştırmaların başlaması için 1950'li yılları beklemek gerektirir. Türkiye'de bu alandaki ilk faaliyetler hızlı bir kentleşme başlatıldıktan sonra, planlamada bir paradigma değişikliği yaşanarak kapsamlı rasyonel planlamaya geçilmiştir.

Sayfa sayısı: 408
Fiyatı: 20 TL

"Sagduyunun, vicdanın sesi suskunluğa mahkûm edildi. Şimdi o vicdan çıkış yolu arıyor."

4 YILDIR "HRANT İÇİN ADALET"

19 Ocak 2007 tarihinde uğradığı silahlı saldırı sonucu ölen, Ağa gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink için 4 yıl sonra, binlerce kişi Dink'in öldürüldüğü yerde bir araya geldi. Törene katılanlar Hrant Dink suikastının aydınlatılmasını istediklerini vurguladılar; "4 yıldır yargı yok", "4 yıldır meclis yok", "Hepimiz Hrant'ız" dövizleri taşındılar ve "Hrant için adalet" ve "Katiller halka hesap verecek" sloganları atıldılar.

Anma etkinliğine Taksim Meydanı ve Cevahir Alışveriş Merkezi önünden yürüyerek katılan gruplar, Ağa gazetesi önünde buluştular. Törene Dink'in eşi Rakel Dink'in gazetesinin penceresinden kılıcı selamlamasının ardından Hrant Dink'in kendi sesinden Fransa'dan her yıl Sivas'taki köyüne giden 70 yaşındaki Beatris Hanım'ın terk ettiği köyünde ölümünden sonra yaşadıklarını anlattığı bir konuşması yayımlandı. Ermeni Beatris Hanım'ın köyünde gömülmesi

isteyen köylüsünün; "... 'Bir şey dedim... Kızım inanıyor, malındrama bana sorarsan bırak kalsın, burada gömülsün...' Su çatlağını buldu" dedim" sözleriyle bitiren Dink, "Ben işte o anda döküldüm. Anadolu insanının üreliği bu deyışten, bu algılamadan döküldüm. Evet, su çatlağını bulmuştu" diyordu. Dink'in kendi sesinden bu konuşmasının ardından söz alan öldürülen gazeteci Abdi İpekçi'nin kızı Nüket İpekçi

"Evet, Ermenilerin bu toprakta gözü var çünkü kökümüz burada. Gözümüz var ama alıp girmek için değil, dibine girmek için" dedi.

Nüket İpekçi, faili meçhul bırakılan siyasi cinayetlerle öldürülen Kemal Türkler, Ahmet Kaya, Sabahattin Ali, Orhan Yavuz, Doğan Öz, Neddet Bulut, Akın Özdemir, Abdi İpekçi, Cevat Yurdakul, Cavit Orhan Tünel, Ümit Kaftancıoğlu, Sevinç Özgüner, Mehmet Zeki Tekiner, İlhan Erdost, Metin Göktepe, Necip Hablamoğlu, Yusuf Ekinci, Yasemin Cebenoyan, Onat Kutlar, Hasan Ocak, Muammer Aksoy, Çetin Emeç, Turan Dursun, Musa Anter, Uğur Mumcu, Nesimi Çimen, Behçet Aysun, Metin Altınok'un aileleri adına bir konuşma yaptı.

İpekçi, "Biz tek tek katillerin peşinde değiliz. Ancak bu cinayetlerin birer insanlık suçu olduğunu biliyor ve adaletin bir an önce gerçekleşmesini bekliyoruz" şeklinde konuştu. Törene, 7 Şubat'ta saat 10.00'de Beşiktaş'taki İstanbul Adliyesi'nde görülecek Hrant Dink cinayeti davasında buluşma çağrısı ile bitirildi. Törene katılanlar alandan ayrılmadan önce Ağa gazetesi önünde Hrant Dink'in öldürüldüğü yerde, kalp şekline benzeyen kırmızı karanfil bıraktılar, mum yakılar. Aynı akşam Hrant Dink için Taksim'de de bir meşaleli yürüyüş yapıldı.

**Bilmek,
Görmek
İstiyoruz.
Neredesiniz?**

19 Ocak 2011 Hrant'ın Arkadaşları adına Nüket İpekçi'nin yaptığı konuşma.

Büyük bir aile olarak dördüncü defa buradayız. Artık akraba olduk. Kardeşimiz Rakel'in söylediği gibi, bizi acılarda akraba ettiler. Böyle anma günlerinde bazen asıl konudan uzağa savruluyoruz. Direnişi simgeleyen sözlerimiz, mahkeme kapılarına gelince, dışarıda kalıyor. Bazı resmi kurum ve kişilerin, çok örgütlü bir planla, büyük bir uyumla canından ettikleri Hrant Dink'in can hakkını biz ailece savunabilir miyiz buradan? Savundüğümüzü sanırsanız ama sözdekalır. Sözde kalınması artık Sonut bir savunması olsa,

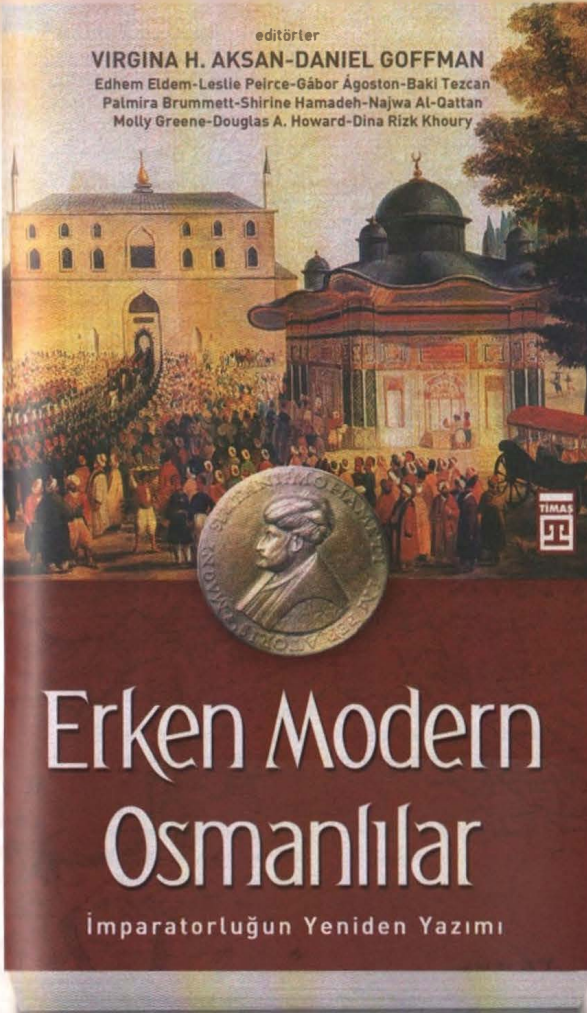
Arat kardeşimizin geçen seneki sözlü kulağımızda, Yıllardır, durmadan çoğalan ölümlerimizle, bazen, içimden yükselen bir hissin sesi, o sözler. Ben bu dünyanın camını, çerçevesini indirmek istiyorum. Babam büstü var bir tane. Onu kırmak, parçalamak istiyorum. Ben büstleri sevmiyorum. Ben insanları seviyorum. Böyle bir kısıtılmışlık hali ve hukuksuzluğun sürekliliği içindeyken siz, en sevdiginizi sanki bir daha bir daha öldürüyorlarmış gibi oluyorsunuz. Şarkı sizi o katletme anlayışı birlikte tılıp da bir kafesin içinde tıkmışlar gibi,

Oyalamışlar, göz göre göre yalanlar söylemişler, resmen alay etmişler. Hiçbir çıkış bızı bırakmamışlar. Kızım yerimide olsanız ne yapardınız? Hrant Dink cinayetinde adı geçen, çeşit çeşit kurumlardaki, tek tek herkese soralım: Size böyle davranırsalar siz ne yaparsınız? Sizi bilmiyoruz, ama biz sadece mezarlıklara ve mahkemelere gidiyoruz. O da eğer varsa. Kin ve intikam duygularıyla gitmiyoruz. Yüzleşmek için, gerçeği bütün boyutlarıyla görebilmek için gidiyoruz. Ve elbet, bu tür cinayetler bir daha asla işlenmesin, gelecek kuşaklar böyle bir utancı

yaşamamasın, taşımamasın diye... Dört yıldır, sordüğümüz sorular hâlâ havada. Ama öğrendiğimiz bir şey var: Bu tür cinayetleri artık sadece siyasi cinayet, linç, katilim gibi sözlerle tanımlamayacağız. Çünkü, var olan yasalar, şimdiki yetersiz kalsa da, bunların, insanlığa karşı işlenmiş suçlar kapsamına girdiğini biliyoruz. Meçhulden kurtulduk. Artık bir adım var. Adımızı biliyoruz ama bu cinayetleri kimlerin aydınlatacağını bilmiyoruz. Bilmek, görmek istiyoruz. Neredesiniz? Hrant için, adalet için...

Modern Osmanlı'nın Doğuşu

İmparatorluk tarihi yeniden yazılıyor...

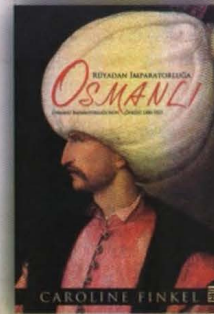

"Akdeniz Dünyasındaki Osmanlı egemenliğinin Kızıldeniz'e taşınma teşebbüslerinde, Osmanlı iç ve dış ticaretinin etkin konuma gelmesinde Osmanlı denizgücünün rutine işaret eden önemli bir eser."

Prof. Dr. İDRİS BOSTAN

Osmanlı Devleti'nin korsanlığa bakış açısı, Adriyatik'teki politikası, Venediklilerin korkulu rüyası haline gelen Novali Levendler, Osmanlılara karşı yapılan ittifaklar, İnebahtı Savaşı gibi birçok konuyu ilk defa günyüzüne çıkarılan arşiv kaynaklarından istifade ederek ayrıntıları ile anlatılıyor.

Kuruluşundan 1923'e kadar Osmanlı tarihi... Caroline Finkel'in Osmanlı arşivleri yanında Osmanlı'nın hükmettiği topraklardaki devletlerin de arşivlerinde çalışarak yazdığı, Osmanlı'nın 600 yıllık tarihini, detaylarıyla anlatan dev eser...

"Osmanlı siyasetinden diplomasiye, askeriye haritacılığa, Osmanlı saray tarihçiliğinden kültürel hayata kadar geniş bir içeriğe sahip olan Erken Modern Osmanlılar, alanında uzman zengin bir akademik kadro tarafından hazırlanmış olmakla beraber her bir bölümü okurlar için kapsamlı ve tatmin edici."

Donald Quataert

ÂDEM-HAVVA'DAN HOMO-ALPINUS'A

EUGÈNE PITTARD, ANTROPOLOJİ VE TÜRK TARİH TEZİ

ZAFER TOPRAK

30'lardaki "millî" tarih anlayışı romantik özlemleri beraberinde getirirse de, geniş bir tabana oturarak Cihan Harbi sonrası köklü dönüşüme uğrayan toplumsal içerikli ve derinliği olan bir tarih anlayışını yakalamaya yönelik bir girişimdi. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşu tarihyazıcılığımızda önemli bir evreyi simgeliyordu. Almanya'dan Türkiye'ye sığınmış bilim insanlarını da bünyesine alan ve geniş bir bilim yelpazeyle yola çıkan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi sosyal bilimler için çağdaş normlarla gelişimine ortam hazırlayacaktı.

Atatürk'ün "kültür devrimi"nin sacayağı Harf Devrimi, Türk Tarih Tezi ve Dil Devrimi'nden oluşuyordu. Tüm bu sürecin geri planında ise antropoloji yer aldı. Harf Devrimi ile Selçuklu ve Osmanlı ile bağ koparılıyor, Tarih Tezi'yle Orta Asya'ya yöneliniyor, Dil Devrimi ile tarihsel bağlamda antropolojik bulgular pekiştiriliyordu. 30'lu yıllarda bu yapıyı kurgulamaya yönelik Atatürk'ün bilfiil öncülük ettiği beş kongre toplanır. Bunlardan ikisi tarih, üçü dil kongresiydi.

Her iki tarih kongresi, başlıklarında "tarih" sözcüğü de olsa son keredeki ilk antropoloji, ikincisi ise antropo-

loji ve arkeoloji kongresiydi. Tebliğlerin dökümü bunu gösteriyordu. Her ikisinde de "ırk" sorunu gündem-deydi. Ancak "ırk" kavramı, bugünkü anlama gelmiyordu. İki dünya savaşı arası "karanlık çağ" ertesi "ırk" sözcüğü bilimsel niteliğini kaybetmiş, II. Dünya Savaşı ertesi çağ dışı bir anlayışı simgeler olmuştu. Antropologların kullandığı "antropolojik ırk", günümüzde kullanılan etnik "kimlik"ten çok farklıydı. Antropolojik ırk birçok etnik kimliği bağrında yaşatabiliyordu. Aşağıda görülebileceği gibi Eugène Pittard bunu İkinci Türk Tarih Kongresi'nde ayrıntılarıyla ele almıştı.

Atatürk'ün dil ve tarih alanındaki 30'lu yıllarda okuduğu ve önyak olduğu tarih anlayışı çağdaş tarihçiliğin bir dizi temel referansını içerirken, öte yandan romantik bir çizgiye oturuyordu. Antropolojik bir tabana oturan bu romantik açılımın boyutları Atatürk'ün girişimiyle toplanan Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongreleri'nde bariz bir biçimde ortaya çıkıyordu.

1932 Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin ilk kongresi Türkiye'nin kültür yaşamında bir fay hattı oluşturacak güçteydi. 1932 öncesi ve sonrası kültürel bağlamda iki ayrı dünyaydı, Tarih bilimleri açısından da önemli bir kırılma noktasıydı. Yüzyıllarca süregelen vakarıvî tarihçiliğinden 19. yüzyılın ikinci yarısında "aktarmacı" Batı yanlısı popüler bir tarih anlayışına geçilmişti. İkinci Meşrutiyet'le birlikte bu tarih anlayışı yapılan çevirilerle çok daha "bilimsel" bir tabana oturtulmuş, ancak "aktarmacı" anlayışı sürdürmüştü. 1932 Tarih Kongresi, bu aktarmacılığın Türk insanının kimliğini oluşturmada olumsuz etkileri olduğunu savunuyor, yerine kendi "millî" tarihini koyuyordu. Bu kimi romantik

1937 Türk Tarih Kongresi Fahri Reisi Eugène Pittard.

özlemleri beraberinde getiriyorsa da, tarih bilimini çok daha geniş bir tabana oturarak çağdaş tarih anlayışını yakalamaya yönelik önemli bir adım atılmasına vesile oluyordu. Bu tarih anlayışının somut sonucu 1936 yılında Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin açılmasıydı. Almanya'dan kaçarak Türkiye'ye sığınmış ünlü bilim insanlarını da bünyesine alan ve geniş bir bilim yelpazesiyle yola çıkan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkiye'de sosyal bilimlerin çağdaş normlarla gelişimine ortam hazırlayacaktı.

ESAT (İSAGAY) VE MİLLÎ TARİH

2 Temmuz 1932 günü Birinci Türk Tarih Kongresi'nin açış konuşmasını yapan Maarif Vekili Esat İSagayl tarihin ulus inşa sürecinde ne denli önemli bir işlev gördüğünü vurguluyordu. Kongre hazırlık evresinde

incelemelere girişmiş, diğer kimi dillerle karşılaştırmalar yapmışlardı da Türkçeye yeterince odaklanmamışlardı. Bu noksan kendi dil uzmanlarımızca giderilecekti.

ettiği tarih sentezi kütüphanesinin 'L'évolution de l'humanité' yayınlarının tuğla rengi kaplı ciltlerini görür gibi oluyorum... Onların her biri, tarihle uğraşan bir arkadaşla veriliyor;

Atatürk, Tarih Kongresi nedeniyle açılan sergiye gelirken (20 Eylül 1937).

Atatürk'ün dil ve tarih alanındaki 30'lu yıllarda önyak olduğu tarih anlayışı çağdaş tarihçiliğin bir dizi temel referansını içerirken, öte yandan romantik bir çizgiye oturuyordu. Antropolojik bir tabana oturan bu romantik açılımın boyutları Atatürk'ün girişimiyle toplanan Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongreleri'nde bariz bir biçimde ortaya çıkıyordu.

tarihin alanı geniş tutulmuştu. Esat Bey'e göre, Türk çocuğu kendini ve mensup bulunduğu "Büyük Türk Milleti"nin yüksek uygarlığını, yeteneğini ve diğer uluslar arasındaki seçkin konumunu bilecek, ecdadından devraldığı bu "millî ve tarihi" seciyelerle benliğini yükseltecek ve dünya uygarlığına da eskisi gibi şerefli hizmetler yapmayı sürdürecekti. Kısaca, renk, yüz, baş, ahlak ve âdet, bilim ve sanat gibi sırasıyla antropolojik, etnografik, arkeolojik incelemelere dayanarak yapılmakta olan ırk tasnifleri, Türkçe de dâhil, dünya dilleri arasında daha genel ve daha temelli bir biçimde yapılacak etimolojik, morfolojik ve fonetik inceleme ile güçlendirilmesi gerekiyordu. Yabancı dil uzmanları kendi dillerinin etimolojisi adına derin

Esat Bey'in konuşması, bir yandan tarihin pedagojik yönünü vurgularken, diğer yandan tarih biliminin sınırlarını olabildiğince genişletiyordu. Bu geniş tarih anlayışında 20. yüzyılın başından beri Fransa'da Henri Berr'in öncülüğünde gündeme gelen "sentez" tarihçiliğinin katkısı büyüktü. Nitekim Atatürk'ün kitaplığında bu dizi yatıyordu. Atatürk'ün kitaplığında bu tuğla renkli kitaplardan geniş bir koleksiyon bulunuyordu. Fransızca adı "L'évolution de l'humanité", Türkçesiyle "Uygarlığın Evrimi" olan bu dizi 20. yüzyıl tarihçiliğine damgasını vuracaktı. Fransız yapısalcı tarih anlayışının temelinde bu dizi yatıyordu. Atatürk'ün temel referans kaynağı Eugène Pittard'ın *İrklar ve Tarih* adlı eseri de bu diziden çıkmıştı. Ruşen Eşref Ünaydın, anılarında "Henri Berr'in idare

incelesin, kök noktaları bulup meydana çıkarılsın diye... Bu kitaplar, bölge bölge konular üzerine, âdeta bir yetkili hey'et tarafından tarihin tam haritası pafta pafta çizilecek; birbirine eklenip, ortaya bir tüm görü çıkacak gibî..."diyordu.

Atatürk'ün yurtdışından yapmış olduğu kitap siparişleri bu diziye verdiği önemi kanıtlıyordu.* Üzerinde durulması gereken bir husus Atatürk bu tür bir diziye nereden keşfetmişti. Zira o tarihlerde bu denli geniş bir tarih anlayışı Türkiye'de henüz yoktu. Bir olasılık, Türk Tarih-i Tetkik Cemiyeti'nin de ilk başkanını olacak olan Yusuf Akçura'nın ve Sadri Maksudi Arsal'ın telkinleriydi. Yusuf Akçura, 20. yüzyılın başında Fransa'da da eğitim görmüş, geniş

bilgisi olan bir tarihçiydi. Sadri Maksudî Arsal ise Milli Mücadele sonrası Ankara'ya göç etmiş, seçkin bir hukuk bilginiydi.

Bu kongre aslında Atatürk'ün yakın çevresinde oluşturulan tarih anlayışının Türkiye'de tarih eğitimi veren geniş bir öğretmen kitlesine benimsetilmesi amacıyla düzenlenmişti. Katılımcıların büyük çoğunluğu tarih öğretmenleriydi. O sırada yayınlanmış olan dört ciltlik *Tarih* dizisi ile birlikte kongre tarih öğreniminde bir çığır açıyordu. Bu dört ciltlik tarih çalışması Türkiye'nin gelmiş geçmiş en önemli tarih yayın projesiydi. Görsel malzemesi, fotoğrafları, haritaları ve hatta ciltlenişleriyle Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının bu işe ne denli önem verdiklerini kanıtlıyordu.

Afet Hanım
İkinci
Türk Tarih
Kongresi'nde
konuşmasını
yaparken.

Kongre
nedeniyle açılan
tarih sergisinde
Hitit seksiyonu.

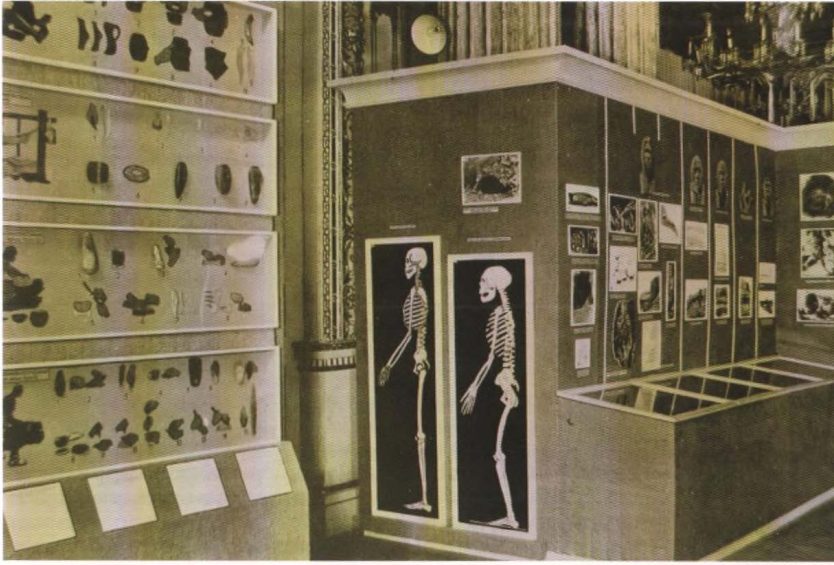
ANA EKSEN: ANTROPOLOJİ

Kongre her ne kadar Tarih Kongresi adı taşıyorsa da ana eksen, antropoloji, o günkü yaygın konumuyla fizik antropoloji ve prehistoryaydı. Hemen hemen her konuşmacı fizik antropolojiye ve prehistoryaya gönderme yapma çabası içerisindeydi. Zira Batı dünyasında Türklere yeni bir imaj kazandırmak ancak bu iki bilim dalı ile mümkün olabilecekti. Bundan böyle tarih denince akla pre-historya, arkeoloji ve antropoloji gelecekti. Filoloji, keza bu tür bir tarih derinliklerinde kendine mecra arayacaktı.

Prehistoryaya bu denli odaklanan bir Tarih Kongresi dönemin ruhuna uygun olarak önemli ölçüde romantik öğeler içeriyordu. Batı'nın aşağıladığı Türk "ırkı" antropoloji ve arkeoloji sayesinde aklanıyordu. Batı'da işlenen Türk tarihi yanlışlarla doluydu. Türklerin Nuh Peygamber efsanesi doğrultusunda Babil'den kopuş sonrası Orta Asya'ya geldikleri, orada çoğalarak Batı Asya'ya geçtikleri ileri sürülüyordu. Türkler tarafından kurulan devlet ve uygarlık silsilesi ve Türklerin siyasi ve medeni yaşayışları Batı literatüründe tahrifatlarla doluydu.

Oysa dört ciltlik *Tarih*'in ilk kitabında görülebileceği gibi Türklerin anayurdu uhrevi Mezopotamya değil, dünyevi Orta Asya idi. Burada Yontma Taş Devri'ni MÖ 12000 sene evvel geçirmişlerdi. Avrupalılar ise ancak 5000 sene sonra bu devri yaşayabilmişlerdi. İnsanlar henüz ağaç ve kaya kovuklarında yaşarlarken Türkler Orta Asya'da kereste ve maden uygarlıklarını meydana getirmiş, hayvanları ehlileştirmiş, çiftçiliğe başlamışlardı. Bunların hepsi Avrupa'dan çok daha önce idi. Cilalı Taş Devri'ne rastlayan Buzul Devri nedeniyle birçok Türk kabilesi göçe başlamıştı. MÖ 7000 yıl kadar önce çiftçilik ve çobanlığı iletmiş ve altın, bakır, kalay ve demiri keşfetmiş olan Türkler Orta Asya'dan yayıldıktan sonra çok daha önce idi. Edindikleri Anadolu'da Eti, Mezopotamya'da Sümer, Elâm ve nihayet Mısır, Akdeniz ve Roma uygarlıklarının temellerini atmışlardı.

Bütün bunlar yaşanırken Avrupa insanı hâlâ mağaralarda barınıyordu. Göç yolları üstünde ve göç eden kabilelerin yerleştikleri yerlerle eskiden beri dünya bilim adamları tarafından yapılmış ve yapılmakta olan arkeoloji, antropoloji ve etnografya incelemeleri Orta Asya'dan

Kongre nedeniyle açılan tarih sergisinden bir köşe.

yola çıkan birçok Türk kavminin birbiri ardınca Avrupa'nın dört bir yanına yayıldığını ve ilk uygarlıkların yaydığını kanıtlıyordu. Harappa ve Mohencodaro'da yürütülmüş olan arkeolojik kazılar Hint medeniyetinin de Orta Asya'dan gelen Türk kolları tarafından kurulduğunu gösteriyordu. Esat Bey, Batılı bilim adamlarının bulgularından yola çıkarak benzer birçok örnek veriyor, uygarlıkların beşiğinin Orta Asya ve buranın yerleşik kavimlerinin Türkler olduğunu vurguluyordu.

Esat Bey dil konusunda da benzer tezler ileri sürüyordu. Dünya uygarlığının Orta Asya'dan ve Türklerden diğer coğrafyalara ve kitlelere geçtiğini kanıtlayan en güçlü delillerden biri Türk diliydi. Etimolojik incelemelerden başka tarih ve coğrafya incelemeleri de Türk dilinin bir anadil olduğu kanısını güçlendirecek nitelikteydi. Aynı anlama taşıyan birçok ilkel sözcüğün Türkçe de dâhil olduğu halde, değişik dillerdeki benzerliği, kimi şehir ve nehir gibi coğrafi isimlerin sözcük oluşumu açısından uyumluluğu gözden kaçmıyordu. Türk dilini köklü bir biçimde incelemek ve diğer dillerle karşılaştırmak dünya tarihi için bu arada özellikle "millî" tarihimiz için son dere-

ce önemli bir konuydu. Göçün Orta Asya'dan başladığı ve göç edenlerin Türk kabileleri oluşu göz önüne alındığında Türk dilinin bir anadil olması doğaldı. Kısaca dil konusunda yapılacak araştırmalar da ilk medeniyetin Orta Asya'dan ve Türkler tarafından dünyaya yayıldığını kanıtlayacaktı. Türkler, dil, bilim ve sanatta dünya uygarlığına en önce, en büyük hizmetleri ifa etmiş oldukları halde bütün bu medenî hizmetler unutulurak ya da unutturularak, değişik amaçlarla tarih indinde haksız olarak sessiz kalınarak önemsiz gösterilmeye çalışılıyordu.

Esat Bey, Türkiye'deki geçmiş tarih öğreniminin tutarsızlığına dikkat çekiyor, Cumhuriyet devrine kadar okullarda okutulmuş olan tarih kitaplarının "milletimizin yüksek seviyesiyle, yüksek varlığı ile ve mazideki yüksek medeniyetle" uyumlu olmadığını söylüyordu. Tarih dersleri ilk olarak Abdülmecid zamanında, 1845'te vakıf iptidailerinin ıslahı sırasında Reşid Paşa'nın yardımıyla Kemal Efendi'nin açmayı başardığı iptidai ve rüşdi derecelerini haiz Davutpaşa Mektebi'nde okutulmaya başlanmıştı. 1859'da rüştiyeler yeniden yapılandırılırken "Fenn-i Tarih" adıyla son sınıf müfredatına alın-

mıştı. 1862'de Meclis-i Kebir-i Maarif Daire-i İlmiyesi tarafından hazırlanan Telif ve Tercüme Nizamnamesi, sübyan mektepleri için yazılacak kitaplar arasında "Tarih-i Osmani" hakkında da yönerge içeriyordu. Ancak, bu derme çatma tarih kitapları günü anlamaya yönelik içerikten yoksundu. II. Abdülhamid döneminde, tarih kitaplarında Nizam-ı Cedid'in kuruluşuna kadar olan konular bulunduğu halde, genellikle ancak Kanûnî Süleyman devrinin sonuna kadar gelebiliyordu.

Bu arada Tanzimat aydınlarının etkisiyle konmuş olan ve dünya tarihini kapsayan Tarih-i Umumi programdan bütünü kaldırılıyor, İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar yalnız Tarih-i Enbiya (Peygamberler Tarih), Tarih-i İslâm ve Tarih-i Osmani ile yetiniliyordu. İkinci Meşrutiyet'le birlikte "Tarih Felsefesi, Tarih-i Umumi ve idadi son sınıflarında Asr-ı Hazir Tarih-i İçağdaş Tarih" okutulmaya başlanacaktı. 1912'de sultanilerden başlamak üzere Fransız lise programları hemen hemen aynen alınarak Osmanlılara ve İslâm'a ait kısımlar ayrıca eklenerek ders kitapları oluşturulmuştu.

Cumhuriyet, aslında Meşrutiyet'in ders programlarını devralmıştı.

Ancak, bir aralık edebiyat şubesi son sınıflarında "Türk Medeniyeti Tarihi" dersi konması düşünülmüştü. Nitekim Ziya Gökalp tarafından kaleme alınan bu çalışma, yazarın vakitsiz ölümü nedeniyle yarım kalmıştı. Kısaca 1930'ların başına kadar "milli tarih" oluşturulamamıştı. İşte dört ciltlik Tarih kitap serisi bu boşluğu dolduracaktı. Esat Bey "milli tarih" konusunda Atatürk'ün gösterdiği çabayı şu satırlarla ifade ediyordu:

"İşte bu emelin husulünü temin emrinde Büyük Reiscumhurumuz Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin milli istiklâl ve inkılabımız gibi milli ve medenî inkişafımız yolundaki kıymetli rehberlikleri eseri olarak yüksek himayelerine aldıkları Türk Tarih Tetkik Cemiyeti tarafından esaslı ve ilmi tetkik ve tettebbur ve geceli-gündüzlü emekler neticesinde meydana getirilmiş olan Tarih geçen sene dört kitap halinde mekteplerimiz namına Maarif Vekâlet'i'ne hediye edilmiş ve 1931-32 ders senesinde itibaren tedrise vaz olunmuştur. Bu hadise, maarif hayatımızda milli kültür namına kaydedilecek büyük ve mesut bir inkılâptır."

hin bu açıdan önemini hatırlatmaya gerek yoktu. Tarih eğitimi aynı zamanda "milli terbiye" açısından da önemliydi. Daima hür doğmuş ve hür yaşamış olan Türk, eskiden beri kendi çıkarını milletin çıkarında görmüştü ve her türlü zorluk karşısında asla geri çekilmeyerek büyük bir azim, metanet ve sebatla hedefine varmayı başarmıştı. "Milli terbiye"ye esas olan milliyetçilik, devletçilik, halkçılık Türklerin işte hep bu milli ve tarihi seciyelerinden doğmuştu. Ve son söz olarak şu sözlerle konuşmasını bitiriyordu:

"... fertçe ve milletçe medeniyete en yüksek işler görmüş, insanlığın yükselmesine çok çalışmış, gelecek nesillerin istifade edebileceği kıymetli, ölmez, ilmi ve sanâtkârane eserler bırakmış bir varlık olarak tarihte en muhterem, en şerefli bir yer sahibi olmak azmindeyiz. Bu sebeple çocuklarımızı da bu fikir, bu terbiye ve bu kanaat ile yetiştireceğiz."

AFET İNAN VE "TOTAL" TARİH

Birinci Türk Tarih Kongresi'nin en ilginç konuşmalarından birini o sırada Musiki Muallim Mektebi Tarih ve

ve öğretmenlerin temsilcisi Muallim İhsan Şerif Bey'in konuşmaları 10.00'a kadar sürmüştü. 10.15'te konuşmaya başlayan Afet Hanım'ın tebliği 11.15'te son bulmuştu. Bir saatlik bir süreye 22 kitap sayfasını sığdırmaya olanaksızdı. O nedenle bu tebliğin kısa bir versiyonunu okuduğunu varsayıyoruz.

Afet Hanım'ın tebliği birçok açıdan dikkat çekiciydi. Öncelikle vurgulanması gereken husus bu tebliğin "kolektif" bir çalışmanın ürünü olmasıydı. Başta Atatürk olmak üzere birçok Türk Tarih Tetkik Cemiyeti üyesi tebliğin hazırlanışına katkıda bulunmuş olmalıydı. Nitekim daha sonraki yayınlarında Afet İnan bu tebliğine yer vermedi. Bunun bir nedeni tebliğin kolektif niteliği ise, diğer bir nedeni içeriydi. Oysa içerik 1932 yılının "heyecanı"nı yansıtıyordu.

Kongrenin ilk bilimsel tebliğinin o tarihlerde bir kadına verilmesi de ayrı bir önem taşıyordu. Evrimciliği gündeme getiren bir tebliği ve Osmanlı tarihçiliğinde Âdem-Havva ya da Nuh Peygamber'de köklerini arayan yaratılış efsanelerine meydan okuyordu. Böylece tebliğ tarihin ötelere taşacak ölçüde, jeolojiiyi de kapsarcasına çok geniş bir zamandizininin gündeme getiriyordu. Bu çalışmada Fransa'dan getirilmiş olan "L'évolution de l'humanité" dizisinin önemli bir rolü vardı. Tarihle coğrafyanın bu denli iç içe oluşu sentez tarihçiliğinin bir ürünüydü.

Açış konuşmalarındaki hamasi üslup-tan sonra Afet Hanım'ın tebliği kongreye bilimsel görünüm kazandırıyor-du. Nitekim kongrede yine Dr. Reşit Galip'le birlikte dipnot kullanan iki konuşmacıdan biri Afet Hanım'dı. Afet Hanım bununla da yetinmemiş, alıntılarının Fransızcasını da ayrıca dipnotlara eklemiştir.

Tebliğin başlığı "Tarihten evvel ve tarih fecrinde" idi. Ayrıca uzun bir alt başlığı vardı "Dünyanın yaşları — Orta Asya'nın topografyası — Dünya üzerinde insanların yayılması ve yerleşmesi — İlk meselesi — Orta Asya'nın otokton halkı kimdir?"

Atatürk, yurtdışından sürekli olarak kitap sipariş etmişti. Elçiliklerimiz aracılığıyla, yurtdışından kitap sipariş eden tek Türk devlet adamı Atatürk olmuştur. Atatürk'ten başka, bir padişahın, sadrazamın, cumhurbaşkanımızın ya da devlet adamının kitap sipariş ettiğini gösteren herhangi bir belgeye rastlamadım. Bilâl Şimşir (Emekli Büyükelçi) Atatürk Dönemi — İncelemeler. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2006. s. 251-252.

Açış konuşmasını bitirirken Esat Bey kongreden beklenen sonuca dikkat çekmekten geri kalmıyordu. Cumhuriyet Türkiye'sinde bütün okullarında ve bilim kurumlarında tarih öğretimi için birlik gerekiyordu. "Millî hars", [ulusal kültür] bu suretle güç kazanır, gelişirdi. Millet, ortak kültürden olan insanlardan oluşan bir topluluktur: kültür birliği için tüm kültür bilimleri başında gelen tari-

Yurt Bilgisi muallimi olan Atatürk'ün manevi kızı Afet Hanım "yapacaktı. Afet Hanım kongre sırasında 24 yaşındaydı ve kongre zabıtlarında, Dr. Reşit Galip'le birlikte, en uzun tebliğ sahibi kişilerden biriydi. Şüphesiz kongrede konuşmasını bu denli uzun tutmamıştı. Kongre zabıtları basılırken Afet İnan tebliğini geliştirmişti. Nitekim kongrenin açılış oturumu saat 9'da başlamış Maarif Vekili'nin

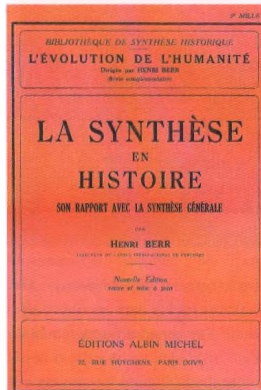
Aslında Afet Hanım'ın konuşması iki bölümden oluşuyordu. İlk bölüm tarih öncesi ve tarihin yakın dönemlerini kapsayan, dünyanın yaşına, Orta Asya'nın topografyasına, dünya üzerinde insanların yayılmasına ve yerleşmesine dair gözlemlerle, ırk meselesi hakkında görüşleri ve Asya'nın otokton halkının kimliğini içeriyordu. İkinci kısım ise Orta Çağ tarihine geniş bir bakış oluştuyordu. Her iki konu da günün siyasi sorunlarıyla yakından ilgiliydi.

Okullarda ders kitabı olarak okutulmaya başlanan ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlanan kitapları bir ölçüde özetleyen Afet Hanım, ilk insanlara, ilk hayata ve hayatın ilk belirlediği yere, yani yeryüzünün geçmişle konuşmasına başlıyordu. Hayat, yeryüzünün kararlarında, denizlerinde ve havasında olduğuna göre, yeryüzünün niteliği ve geçirdiği değişiklikler konusunda bilimsel bir açıklama getirmeksizin hayatın ve insanların başlangıcı hakkındaki zihinlerdeki birtakım efsanelerden kurtulamazdı. Bir başka deyişle Afet Hanım uhrevi "yaratılış" efsanelerini sorgulayarak yola çıkıyordu.

Yeryüzü, güneşten ayrıldıktan sonra, çevresi buharla kaplı bir "mayı yuvarlak" şekline almış, çevresi daha sonra kabuk bağlamış, bu kabuk üzerinde buharlar sıkışarak büyük denizler vücuda getirmişti. Jeoloji bilimi yerin tarihini, farklı uzunlukta, beş büyük devreye ayırıyordu. Bunların en eskisi; Arkadevir (*archéenne*) idi; ilk karalar bu devirde meydana gelmişti; yüzlerce milyon yıla yayılmıştı. Bundan sonraki devirler dörde ayrılıyordu. Birinci Devir'de (*primaire*) toprak kalınlığı 30 kilometre kadardı. Oluşumu için 15 ya da 20 milyon sene gerekmişti. Bu devrin topraklarında fosiller vardı. İkinci Devir'de (*secondaire*) toprak kalınlığı altı kilometre kadardı ve dört milyon kadar senede oluşmuştu. Üçüncü Devir'de (*tertiaire*) toprak kalınlığı dört kilometreyi aşmıyordu ve iki ya da üç milyon senede gerçekleşmişti. Son devir olan Dördüncü Devir (*quaternaire*) ya da bugünkü devirde toprakların kalınlığı 200 metre idi ve bu tabakanın oluşumu için en

az kabaca 100 ila 125 bin yıl arası bir süre geçmişti. Birinci Devir'de balıklar, İkinci Devir'de kurbaga benzer hayvanlarla sürüngenler, Üçüncü Devir'de kuşlar ve memeli hayvanlar görülmüştü. İnsan Dördüncü Devir'de ortaya çıkmıştı. Bütün bu söylenenler "yaratılış efsanesi"ne meydan okuyordu. 20'li yılların hukuk alanındaki laik açılımı 30'lu yıllarda bilimi de şekillendiriyordu.

Kısaca, Afet Hanım'a göre, insan yaratılmamıştı, hayat "tamamen fizik ve şimik hadiselerin neticesi" idi. Hayatın belirmesi için gerekli şartları doğuran etmen güneşin sahip olduğu büyük radyoaktivitenin ultraviyole ışınları ile yerin de o uzak zamanlarda haiz olduğu radyoaktif gücüyü. Bu tür savlarla Osmanlı döneminde ortaya çıkmak olanaksızdı. Oysa Cumhuriyet'in laik ortamı Afet Hanım'a bunları söyletebiliyordu. Bu arada Afet Hanım'ın bilgileri son derece günceldi. Bu bilgilerin kaynağı 1930'da yayınlanmış olan René Gérin'in *Les hommes avant l'histoire* adlı eseri idi.⁵

Afet Hanım, insanın yeryüzünün Dördüncü Devri'nde görüldüğünü, Üçüncü Devir topraklarında da insan fosilleri bulunduğunu, fakat bunların mahiyetleri konusunda yeterince somut bilgi edinilemediğini söylüyor, Dördüncü Devir'den günümüze kadar geçen uzun beşer hayatını insanların, topraklar altında bulunmuş taş ve maden avadanlıklarına göre bir dizi devrelere ayırdığını kayde-

diyordu. Eskiden beri bu devreleri birbirini ardınca Yontma Taş, Cilalı Taş ve Maden devreleri diye sayıyorlardı. Başka bir yöntemle göre, insanın mevcut olduğu Dördüncü Devir, daha ayrıntılı olmak üzere a) Paleolitik (Eski Taş), b) Mezolitik (Orta Taş), c) Neolitik (Yeni yani Cilalı Taş) ve d) Madenler devresi olarak ayrıma tabi tutuluyordu.

Bu arada uzun bir dönemi içeren Dördüncü Devir'de denizlerin kıyıları ve nehirlerin yatakları, önemli ölçüde değişti. Bir de bu devirde, buzul mıntıkalı kimi kez genişleyerek, kimi kez daralarak, köklü dönüşümlere uğrayacaktı. Genellikle, dört buzul devri kabul ediliyordu; bu devirler uzun birer kış anlamına geliyordu; bunların aralarında uzun yaz dönemleri oluşmuştu.

Tüm bu bilgiler, Afet Hanım'ın uğraşının beşiği arayışının aşamalarıydı. Bu süreçte ana fay hattını yazının icadı oluşturmaktaydı. Yazının bulunuşu uğraşının evriminde köklü bir dönüşüme neden olacaktı. Bu nedenle geçmiş iki ana evreye ayrılacak, tarih devri ve tarihten önceki devir yani Fransızcayla "préhistoire" geniş bağlamda tarihin iki ana eksenine olacaktı. Tarih, uğraşının yazılı belgeler bırakacak evresinin, tarihöncesi ise, yazıdan önce, sayısız yüzyıllar içerisinde insanlığın incelenmesiydi.

İşte bu noktada Afet Hanım, Batı ile olan sorununu gündeme getiriyordu: Yeryüzünün kimi yörelerinin halkı belki on bin yıl önce, yazıyı kullanmışlardı; yine öyle yöreler vardı ki oraların halkı bundan iki, üç bin yıl öncesine kadar tarihöncesini yaşıyordu. Ve örnek veriyordu: "Meselâ Garbi [Batı] Avrupa gibi..." Demek ki Avrupa, uğraşının beşiği değildi. Yazı başka yörelerde bilinirken, Batı Avrupa bundan bihaberdi.

HENRI BERR VE İNSANLIK TARİHİ

Fransa'da Henri Berr'in öncülüğünde geliştirilmekte olan tarihsel seriyöz anlayışı Afet Hanım'ın tebliğinde de

Çağdaş tarihçiliğin oluşumunda öncü işlevi gören "İnsanlığın Evrimi" dizisinden çıkan Henri Berr'in *Tarihte Sentez* adlı kitabı. Yayın editörü Henri Berr Eugène Pittard'ı *İrklar ve Tarih* adlı kitabını yazmaya özendirmişti. *İrklar ve Tarih* adlı kitap da aynı dizide yer aldı.

hâkim konumdaydı. Tarih ve coğrafya dünü anlamak için elbirliği içersinde olmalıydı. Yeryüzünde insanların yayılması, yerleşmesi ve karışması sorununa eğilebilmek için, yeryüzünün geçmişteki şeklini bilmek gerekiyordu. Arkadevir'de, dünya tarihin ilk evresinde, karalar ve denizler şimdiki şekillerinde değildi: Ondan sonraki devirlerde yeryüzünde köklü dönüşümler, değişiklikler olmuştu. Yeryüzü şekilden şekle girmiş, ancak Dördüncü Devir'de dünya, aşağı yukarı bugünkü şekline benzer bir hal almıştı. Bununla birlikte birçok kıtada, manzara ve hayat şartları, bugüne oranla çok farklı idi: Bazı kıtalar bugünkünden çok güzel ve çok feyizli idi. Bazıları da tam tersi bir halde idi. Coğrafyacı Raoul Blanchard'ın *Asie Occidentale* adlı eserinden esinlenerek Orta Asya'nın bu evredeki coğrafyasını ayrıntılandıran Afet Hanım, özellikle Altay-Pamir yaylalarının doğusunda ve batısındaki iç denizlere dikkat çekiyordu. Altaylar'ın eteklerinden itibaren batıya doğru uzanan ve bugünkü Aral, Hazar ve Azak denizlerini içine aldıktan sonra bir boğazla Karadeniz ile birleşen "Türk (Turan) Denizi", kuzey sahiliinde, büyük buzul mıntikasıyla zaman zaman temas ediyor, güneyinde ise Kafkaslar'daki buz tepeleri bulunuyordu.

Kısaca, Orta Asya Yaylası, insanlara ve insanlığa beşik olmaya başlamıştı

eski zamanlarda bütün dünyanın en yüksek, en feyizli ve en gür hayat verici koşullarını kazanmış eşsiz bir coğrafya idi. Çevreleyen buz mıntıkları, yüksek ve buzlu dağları ve nihayet, iç denizler, bu coğrafyayı diğer coğrafyalardan farklı kılmıştı. Batı'da ise Akdeniz iki ufak iç deniz halindeydi. Ege Denizi, Avrupa'yı Anadolu'ya bağlayan bir kara parçası idi. İtalya, Sicilya Adası'yla birlikte, Afrika'ya bağlı idi. İspanya da Afrika'ya yapışık. Alp ve Pirene dağları buzullar altında idi. Hindistan, Ganj ve Sint nehirleri boyunca uzayan bir dar denizle Asya'dan ayrı bir kara parçası idi.

Bütün bu bilgiler, Atatürk'ün 30'lu yılların ortalarından itibaren "Mu" kıtası ile yakından ilgilenmesine vesile olacaktı. Bu bağlamda Afet Hanım'ın tebliği ayrı bir önem taşıyordu. Konuşmanın bundan sonraki adımı insanlığın ve insanların beşiği sorunlarıydı. Burada bir ayrımı yapmak gerekiyordu. İnsanlığın beşiği uygarlığın doğduğu yer anlamına geliyordu. İnsanların beşiği bu bağlamda insanlığın beşiğinden farklı idi. İnsanların beşiği konusunda iki ayrı tez vardı. Bunlar "monogénisme" ve "poligénisme" idi. Bunlardan ikincisi dünyanın hayat yaratıcı şartlarına sahip olan her kıtasında, aşağı yukarı, birbirine yakın zamanlarda ve birbirine benzer insan varlıklarının ortaya çıktığını ileri sürüyordu.

İlki ise tek bir coğrafyadan dünyaya yayıldığı görüşüne odaklanıyordu. Afet Hanım'a göre, insanların tek bir beşikten çıktıklarını savunmak anlamsızdı. Tüm diğer canlılar gibi insan türü de değişik coğrafyalarda görülebilmisti. Ama uygarlığın doğuş yeri anlamına gelecek olan insanlığın beşiği irdelenecek olursa bu yer Orta Asya idi. İşte bu noktada Afet Hanım, kongredeki dinleyicilerden ilk alkışını alıyordu.

Aslında insan nesli de evrim geçirmişti. Yeryüzünde başka başka tipte insan tipleri oluşmuş ve yayılmıştı. Paleolitik devrenin, daha ilki aşamalarından itibaren, hemen bütün dünyanın kitalarında, özellikle eski dünya kıtalarında, insana yakın, fakat bütün vasıfları ile insan denilemeyecek birtakım canlılar yaşamıştı. Mesela Avrupa'da "Neandertal" adını alan "kaba yapılı mahlûklar" hâkim konumdaydı. Paleolitik devrenin son safhasında da yeryüzünde değişik tipte insanlar görülecekti. Afrika'da, Asya'nın güney çıkıntılarında ve Avrupa'da geniş bir surette yayılan insan tipi, birbirinden az ya da çok farklı olmakla birlikte, geniş bir tanımla "dolikosefal" idi. Bu sayısız "dolikosefal" kütlelerin, Afrika'yı güney ve batı sahillerine kadar dolaştıkları ve Avrupa'nın yaşanabilir bütün yörelerini işgal ettikleri görülmüyordu. Avrupa'ya, paleolitik ve mezolitik

devreye ait basit taş sanatını götürün, bu dolikosefaller idi. Dünyanın dört bir yanına yayılan bu dolikosefal insanlar, yalnız topografya özellikleri nedeniyle Orta Asya yaylasına girememişlerdi. Orta Asya'da ise başka bir ırk oluşmuş ve kültür alanında diğer insanlardan önce neolitik devir uygarlığına, maden devrine geçmişlerdi. Ayrıca tarımı öğrenmiş, hayvanları ehlileştirmişlerdi. Bu Orta Asya tipi, "brakisefal" diye adlandırılmış insan tipiydi.

Böylece insanlık iki bariz ırkla yola çıkmıştı: Brakisefaller ve dolikosefaller. Bunlar doğal olarak ileriki evrelerde kimi yörelerde karışmışlardı. Mezolitik ve özellikle neolitik zamanlarda iki esas ırk, yani dolikosefal ve brakisefal insanlar, Çin'de, Hindistan'da, Çin Hind'i'nde, Ön Asya'da, Mısır'da ve bilhassa Avrupa'da karışmaya başlamışlardı. 1896'da Fransa'da toplanan, neolitik devre ait 668 kafatasından % 5B'i dolikosefal, % 2'i brakisefal, % 2'i de mezosefal çıkmıştı. İtalya ve İspanya'da oranlar benzerdi. İngiltere'de Tunç Devri'ne kadar dolikosefal insanlar sakin iken, adaların brakisefaller tarafından istila edilmiş olduğu biliniyordu. İsviçre ırkların tam olarak birbirine karıştığı ve kaynaştığı ülke idi. Almanya'da neolitik devir insanları, çoğunlukla ve kuzeye doğru gidildikçe çoğalarak dolikosefal tipteydiler.

Böylece Avrupa'da paleolitik devirde dolikosefal ırk hâkim iken, daha sonra brakisefal ırkın istilasına uğruyordu: Afet Hanım. Batılı yazarlara ve özellikle René Gérin ve Eugène Pittard'a dayanarak Avrupa'ya uygarlığı brakisefallerin getirdiğini kaydediyordu. Alp Adamı (Homo-Alpinus) adı verilen bu brakisefallerin menşei ise Asya'ydı; Orta Asya'ydı. Ve Afet Hanım'ın sonradan doktora hocası olacak olan Pittard'a göre, bu neolitik brakisefaller Asya'dan gelmişlerse, bunların sarı bir ırka mensup olmaları düşünülemezdi.

Bu nokta ayrı bir önem taşıyordu. Zira Orta Asya'dan göç eden brakisefallerin Türkler oldukları iddia

edilecek ve Türklerin de o sırada Avrupa'da kimi çevrelerde iddia edildiği gibi sarı ırktan oldukları savı çürütülecekti.

Afet Hanım'ın tezleri büyük ölçüde Eugène Pittard'ın *Les races et l'histoire* adlı kitabına dayanıyordu. Bu arada zaman zaman René Gérin'in *Les hommes avant l'histoire* da gündeme geliyordu. Burada önemli olan Orta Asya'nın otokton halkı kimlerdi? Bunun yanıtını Afet Hanım şu şekilde veriyordu:

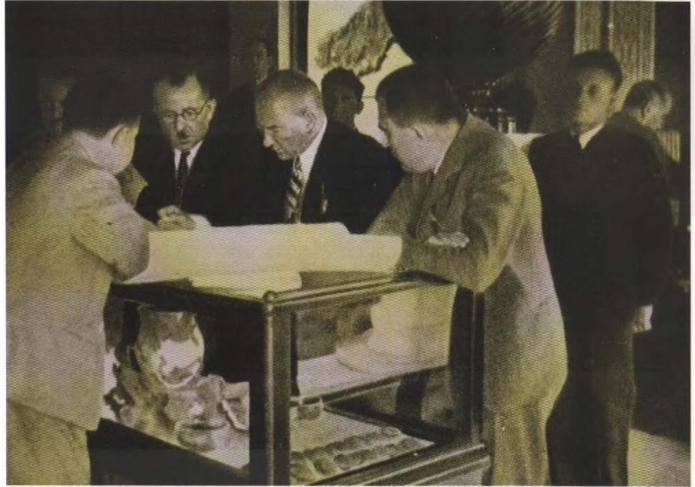
"Şimdi arkadaşlarım, bizi, Türkleri çok alakadar eden, suali soracağım!.. Orta Asya'nın otokton halkı kimdir?... Bu soruya cevap verme-

Orta Asya yaylalarının, otokton ahalisi, tek bir ırk manzumesi halinde teşekkül etmiştir; çünkü başka kandan ve tipten hiçbir nevi halkın gelip karışmasına, yurtları hududundaki, tabii manialar yüzünden on binlerce yıl imkan olamamıştır.

Bu Orta Asya ırkının umumi olarak, açık vasfı brakisefal olmasıdır; cismanî teşekkülü, her türlü uydurma efsanelere rağmen, mütenasiptir; teninin de sarı renkle münasebeti yoktur; esas ve umumi olarak beyaz tenlidir...

Orta Asya'da yaşamış ve oradan çıkıp dünyaya yayılmış Türk zümrelerine umumi bir unvan olarak Turani veya

**Atatürk,
Tarih Kongresi
nedeniyle açılan
sergiyi izlerken.**

ye çalışan küçük tetkikime, cevabı malum bir sorgu ile başlayacağım. Türkün ana yurdu neresidir?

Bu sorunun, hep beraber kısa ve kat'i cevabını verelim! Türkün ana yurdu Orta Asya yaylasıdır!... Bu yurdun bel kemiği Altaylar-Pamir muntakasıdır. Türkler bu beşikte en az miltattan 9000 yıl evvel, kültür sahibi bir ırk olmuş bulunuyordu.

... Orta Asya'dan ve orada yetişen, çoğalan ve başlı başına bir kültür yaratan insan kütlesinden bahsederken, tek bir ırk düşünüyorum ve onun adına Türk diyorum...

Ural-Altay kavimleri demek de, tamamiyle yanlış; bu tabirler, yabancıların, eski cehilleri veya taassupları eseri olarak, sonradan uydurulmadır...

Avrupalıları Âri ve Türkleri Mongol ırkından sarı tenli saymak nazariyesine gelince, bunun kadar ilmin istihfaf edeceği [hafiften alacağı] bir manasızlık olamaz."

Bu uzun konuşmasının sonunda Afet Hanım, Avrupa'da bilim çevrelerinde Altay-Pamir yaylalarından yola çıkan Hint-Avrupa İndo-Öropeel ve İHint-Cermenl İndo-German adlı ve-rilen insan kümelerinin, dünyaya ya-

yılan ve uygar insan kütlelerinin ön anası Türk ırkı olduğunu vurguluyor ve Türk ırkının anayurdunda, yüksek kültür mertebesine varırken, Avrupa halkı "vahşi ve tamamen cahil bir hayat" yaşadığını ileri sürüyordu.

Afet Hanım, konuşmasını şu sözlerle bitiriyordu:

Kafasını ve vicdanını, en son terakki şüleriyle güneşlendirmeye karar vermiş olan, bugünün Türk çocukları, biliyor ve bildirecektir ki, onlar, 400 çadırlı bir aşiretten değil, on binlerce yıllık, Ari, medeni, yüksek bir ırktan gelen, yüksek kabiliyetli bir millettir. (Süreklilik alışı)

bu bilgilerin genişletilmiş şekli o sıralarda orta ve liseler için hazırlanmış ders kitaplarında yer alıyordu. Türk Tarih Tezi antropolojiyi yanına alarak Avrupa'ya, Avrupa tarihçiliğine meydan okuyordu. Aslında Afet Hanım Eugène Pittard'ın görüşlerini ulusal bir kimliğe büründürerek ifade ediyordu. Eugène Pittard'ın bilim-

Tarih ve Dil kongrelerinde Atatürk protokoller bir katılımın ötesinde günlerce bilhıl oturumlarda hazır bulunmuştu. 1937 Tarih Kongresi'nde tebliğ sunan ünlü felsefeci Prof. Dr. Ernst von Aster "Felsefe Tarihinde Türkler" başlıklı konuşmasına başlarken "Sayın Cumhurreisi, Bayanlar, Baylar" diye hitap ediyordu. Dünyada altı gün süren bir bilimsel kongreyi baştan sona izleyen tek devlet başkanı belki de Atatürk'tü.

Tarih Kongresi katılımcılarının Alacahöyükören yerli ziyaretleri.

"Artık bizi, tetkike sevk eden sorgunun cevabını verelim!

Orta Asya'nın otokton halkı Türktür. (Alkışlar)

Binaenaleyh, orada, büyük Türk ailesinden başka ve ondan ayrı 'İndo-Öropeen' namı altında bir ırk yaratmaya kalkışmak, tabiata isyan olur. Makul ve insani olan, tabiatın, Orta Asya yayıllarında yarattığı ırkı tanımak ve onun adına hürmet etmekti. (Alkışlar)

Bir de, şunu iyi bilmek lâzımdır ki, kadim Etiler'imiz, atalarımız, bugünkü yurdumuzun ilk ve otokton sakini ve sahibi olmuşlardır. Burasını, binlerce yıl evvel ana yurdun yerine, öz yurt yapmışlardır. Türkluğun merkezini Altaylar'dan Anadolu-Trakya'ya getirmişlerdir. Türk cumhuriyetinin sarsılmaz temelleri bu öz yurdun çökmez kayalarındadır. (Alkışlar)."

Afet Hanım'ın konuşması özünde Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin çalışmalarını özetliyordu. Nitekim tüm

sel temkinliliği Afet Hanım'da kesin ifadelere dönüşüyordu.

İKİNCİ TÜRK TARİH KONGRESİ

Atatürk'ün topladığı beş kongreden biri diğerlerinden farklı bir konumdaydı. 20-25 Eylül 1937'de İstanbul'da toplanan İkinci Türk Tarih Kongresi uluslararası düzeyde geniş bir katılımcı kesimin yer aldığı ve uluslararası yankıları olan bir kongreydi. Öte yandan içerik açısından da ilkinen oranla çok daha kapsayıcı bir nitelikteydi. Tarih bu kongrede çok geniş bir bağlamda ele alınıyordu. Türkiye'nin her alanından seçkin bilim insanları kongrede görev almışlardı. Bekleneceği gibi antropoloji ve arkeoloji kongrenin ana eksenini oluştuyordu.

Kongre'nin fahri başkanı ünlü antropolog Eugène Pittard'dı. Aslında "fahri" gözüke bile kongre tutanaklarından Eugène Pittard'ın bu kongreye damgasını vuran kişi olduğu görülecekti. Asbaşkanlar ise Hasan Cemil Çambel, Halil Edhem Eldem ve Afet Hanım'dı. Hasan Cemil Çambel, 1935'te Yusuf Akçura'nın ölümü üzerine Türk Tarih Kurumu başkanlığına getirilmiş, Berlin'deki Alman Arkeoloji Enstitüsü onur üyeliğine seçilmiş bir bilim insanıydı. Halil Ed-

hem Eldem Asar-ı Atika Müzesi'nin başında bulunmuş bir arkeologdu. Afet Hanım ise o günlerdeki ilgi alanı göz önünde bulundurulduğunda bir antropologdu.

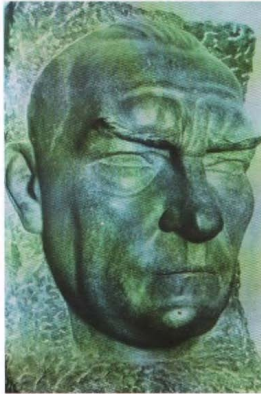
Her beş kongrede olduğu gibi bu kongrede de Atatürk protokoller bir katılımın ötesinde bilfiil oturumları izlemişti. 1937 Tarih Kongresi'nde tebliğ sunan ünlü felsefeci Prof. Dr. Ernst von Aster "Felsefe Tarihinde Türkler" başlıklı konuşmasına başlarken "Sayın Cumhurreisi, Bayanlar, Baylar" diye hitap ediyordu. Dünyada altı gün süren bir bilimsel kongreyi baştan sona izleyen tek devlet başkanı belki de Atatürk'tü.

20 Eylül 1937 Pazartesi günü açılışı yapılan kongrenin ilk oturumunun ilk kısmı protokoller nitelikliydi. Türk Tarih Kurumu Başkanı Hasan Cemil Çambel'in konuşmasını kongre reis, fahri reis ve reis vekilleriyle kâtiplerinin seçimi izledi. Fahri reisiğe yukarıda belirttiğimiz gibi Eugène Pittard getirilmişti. Ardından yine protokoller nitelikte üç kişi söz aldı. Bunlar Türk Dil Kurumu adına Genel Sekreter Necmi Dilmen, "Tarih Fakülteleri" adına Muzafer Göker ve konuk yabancı profesörler adına Eugène Pittard idi. İlk günkü oturumun ikinci kısmında iki ana tebliğ sunuldu. Bunlar Afet Hanım'ın Türk Tarih Kurumu'nun arkeolojik faaliyetleri hakkındaki tebliği ile Genel Sekreter Muzafer Göker'in Kurum'un diğer ilmi faaliyetleri hakkındaki raporuydu. Bu açık konuşmalarından da anlaşılabilceği gibi Türk Tarih Kurumu'nun o tarihlere kadar da ana uğraşı arkeoloji idi.

Kongrenin ikinci ve üçüncü günleri 12-22 Eylül oturumları da "umumi toplantı" niteliğindedi. Bu iki gün izleyiciler salt arkeoloji ve antropoloji tebliğleri dinlediler. Bunlar arasında en uzun, daha doğrusu yayınlanmış şekliyle en uzun, Eugène Pittard'ın "Neolitik devrinde Önasya ile Avrupa arasındaki münasebetler" başlıklı tebliğiydi.

Kongrenin dördüncü ve beşinci günü seksiyonlar devreye girdi. Bu

seksiyonlarda da arkeoloji ve antropoloji ağırlığını korudu. Diğer seksiyonlarda ileri tarihler gündeme gelmişse de bunlar da genellikle İslam öncesi nitelikliydi. Çoğu kez disiplinlerarası alanlar irdelendi. Şevket Aziz Kansu birden fazla tebliğle her iki cenahta da yer aldı. Salı günü "Ankara ve civarının prehistoryasında yeni buluşlar"ı, Cuma günü ise "Selçuk Türkleri hakkında antropolojik bir tetkik"i sundu. Kongrede dil sorunu da gündeme geldi. Özellikle Necmi Dilmen'in "Türk tarih tezinde Güneş-Dil Teorisi'nin yeri ve değeri"

ile Hasan Reşit Tankut'un "Dil ve ırk münasebetleri hakkında" tebliğleri dil ve tarih sorunlarının ne denli iç içe bütünsellik arz ettiğini gösteriyordu.

Kongrede çoğu kez arkeoloji ve antropoloji tebliğleri ördüştü. Arkeolojik bulguların birçoğu antropolojik kanıt olarak kullanılıyordu. Tebliğler sırasında en yoğun kullanılan sözcük "ırk" idi. Antropoloji içerikli tebliğlerin hepsinde ırk sözcüğü temel kavramdı. Başlığında ırk sözcüğü yer alan tebliğler şunlardı: Hasan Reşit Tankut, "Dil ve ırk münasebetleri hakkında", Nurettin Onur, "Kan grupları bakımından Türk ırkının menşei hakkında bir etüd", Sadi İrmak, "Türk ırkının biyolojisine dair araştırmalar" ve H. V. Vallois, "Önasya ırk tarihi". Sadri Maksudi Arsal, "Beşeriyet tarihinde devlet ve hukuk mefhumu ve müesseselerinin inkişafında Türk ırkının rolü".

EUGÈNE PITTARD VE NEOLİTİK KÜLTÜR

Eugène Pittard'ın 1937 Kongresi'ndeki tebliği Afet Hanım'ın 1932'deki tebliğinin daha akademik bir tabana oturmuş şekliydi.⁶ Eugène Pittard, bir anlamda 1924'te yayınladığı *İrklar ve Tarih* adlı kitabındaki tezlerini Türkiye'de o günden beri yapılmakta olan arkeolojik ve antropolojik verilerle pekiştirilmiş şekliyle sunuyordu. Bu nedenle Afet Hanım'ın 1932 tebliği ile Eugène Pittard'ın 1937 tebliği geniş ölçüde örtüşüyordu. Her

ikisi de *İrklar ve Tarih* kitabından damıtılmıştı. Ancak Eugène Pittard'ın üslubu daha "akademik"ti.

Eugène Pittard, uzun yıllar yaptığı araştırmalarda Anadolu'da neolitik kültürün oluştuğunu, bunun Orta Asya kavimler göçüyle bağlantılı olduğunu belirtmişti. Ama göç edenlere Türk vasfını vermekte acele etmemişti. Bu bağlantıyı kuran Atatürk ve çevresindeki tarihçi / antropolog kesimi. Eugène Pittard, 1937 Türk Tarih Kongresi'nin açılışında temkini elden bırakıyorsa da Türk Tarih Tezi ile örtüşen bir konuşma yapmayı da uygun görecekti. Türklerin geçmişte Etil adını taşıdıklarını, birkaç bin yıl sonra da Selçuk, Osmanlı ve Türk ismiyle anıldıklarını söylüyordu:

"Dokuz yıl önceye kadar meçhulümüz olduğu halde, bugün bu yurdun birçok noktalarında meydana çıkan yontulmuş taş medeniyetini neolitik medeniyet ve ondan sonra da bakır ve tunç medeniyetleri istihlak etmektedir l yerlerine geçmektedir. İşte

La Turquie Kemaliste'in kongre için hazırladığı özel sayı.

bundan sonradır ki Proto-Etiler gibi kavimler tarihe giriyorlar. Lâkin bu Proto-Etiler de kimlerdir? Hiç şüphesiz, aynı yerlerde, bunlardan önceki medeniyetleri kurmuş olan insanların ahfadı; böylece nesilden nesle rücu ederek bizi bizzat paleolitik kadar, çok güç şartlar içerisinde hayatı idameye muvaffak olan in-

Bugünkü Türkler, vaktiyle, kavimlere birer ad veren tarihin doğuşunda, Eti adını taşıdıkları gibi, birkaç bin yıl sonra da Selçuk, Osmanlı ve nihayet Türk ismiyle anılmışlardır."

Konuşmasında Eugène Pittard Anadolu ile yetinmiyor, daha da geniş bir alanı kapsıyordu. Göç yolla-

Anadolu'ya geldiği 1911'den beri kademekadem gelişmişti. Bu görüşlerin en olgunlaşmış şekli 1937 Kongresi'nde sunulmuş yirmi sayfalık tebliğ idi. "Neolitik devirde Küçük Asya ile Avrupa arasında antropolojik münasebetler" başlığını taşıyan bu tebliğ, kongredeki birçok tebliğle de uyum içerisindeydi. Eugène Pittard'ın görüşleri artık geniş bir çevre tarafından benimsenmiş ve savunulur olmuştur.

Eugène Pittard, Avrasya tezini kanıtlamak için R.R. Schmidt'in, Almanya'da, Augsburg'un kuzeybatısında gün ışığına çıkardığı iki paleolitik mağaradan yola çıkıyordu. R. R. Schmidt 1908 yılında Geniş Ofnet (Large Ofnet) diye bilinen mağarada, mezolitik devre ait mezarlarda "öropeoid"lere ait bir dizi insan kafatası bulmuştu. İnsanlığın, hiç değilse Avrasya insanlığının primitif tarihi açısından bu bulgular bir devrim niteliğindeydi. Mezarlar, bir yandan üst paleolitik ve diğer yandan Cilalı Taş Devri'ne dayanan arkeolojik bir çerçeve içinde, brakisefal insanlara ait bir kafa grubunu ortaya çıkarmıştı. Bulgu tek bir kafa değildi, birçok kafadan oluşuyordu. O güne kadar Avrupa'da birkaç brakisefal ögeye rastlanmıyorsa da bu tür bir toplu öbek bulunmamıştı.

Bu brakisefaller kimlerdi? Bu mezarların içinde ne anıyorlardı? Orta ve Batı Avrupa'ca o zamana kadar tanınmamış bir morfoloji gösteren bu adamlar nereden gelmişlerdi? Buların vatani neresi idi? Bu adamların kendilerini beraber aynı zamanda gömülmüş olan – ve morfoloji bakımından başka bir tipten olan – diğer insanlara karşı etkin bir rol oynadıkları şüphe götürmezdi. Acaba bu rol ne idi?

Eugène Pittard 1924 yılında yazdığı *Irklar ve Tarih* adlı eserinde Ofnet'te ortaya çıkarılan bu brakisefallerden söz ederken, o mezarlara gömülmüş insanların yüzde kırkını oluşturan brakisefalleri Asya'dan akın etmiş beşer yığınlarının öncülleri olarak değerlendirmişti. Bu insanlar toplumsal devrimlerin en büyüğüne Avrupa'ya getirmişlerdi; bu itibarıyla dünya tarihi açısından önemi büyük

Alpulu tümülüsü kazısı.

sanlara kadar, iletlen bir silsile tespit edebiliyoruz.

... (M)edeniyetlerinin menşei ve teselsülünü birbirini izlemelerini. Anadolu yaylasını kaplayan tepelerden öğrendiğimiz insanların ecdadını elsanevi bir maziye irca eden prehistorya keşifleri vuku bulmaktadır. O tepeler, bu menşeleri ve teselsülü durmadan bize öğretecekler ve bu suretle bilgi ve düşünce ufuklarımızı genişleteceklerdir.

Bu muhtelif medeniyetlerle, neolitik çağda, büyük küçük sitelerde toplanmış insanlar, muhtelif diller konuşmuş, muhtelif kanunlara tabi bulunmuşlardır. Ve yine bunlar, birçokları daima meçhulümüz kalacak olan muhtelif adlar taşımışlardır. Fakat bazen mukadderatlarını birleştirdikleri gibi, bazen de birbirlerine karşı amansız düşman kesilmiş olan bunlar, hemen daima ve hemen her yerde hep aynı insanlardır. Klâsik tarih bunlardan bazılarını tanıır, lâkin hepsi de birbirinden tenasül eder idgarlar. Bunun başka türlü olmasına imkân yoktur.

rından yola çıkarak Türk tarihinin Avrupa'nın tarihi olduğunu ileri sürüyor, "Türk tarihi heyeti mecmuası bakımından bizim de tarihimizdir" diyor. Eugène Pittard'ın coğrafyası Avrasya'ydı. Avrasya sözcüğü kongrenin Türkçe yayınlanan tutanaklarında Ön Asya olarak çevrilmişti. Oysa konuşmasının Fransızca aslında terim "Eurasie" olarak yer alıyordu. Eurasie'nin Türkçesi Avrupa ve Asya kıtalarının birlikteliğini ifade eden Avrasya'ydı. Pittard'a göre Avrupa ve Orta ve Batı Asya'nın tarihi bir bütündür. En azından antropolojik açıdan bu böyleydi. Anadolu toprakları bu bağlamda ayrı bir önem taşıyordu. Orta ve Batı Asya ile Avrupa'nın uygarlık tarihi Anadolu toprakları üzerinden bütünlük arz ediyordu.

Yukarıdaki sözler Eugène Pittard'ın kongreyi açış konuşmasında yer alıyordu. Tezlerinin derinliğini ise kongrede sunduğu tebliğde gündeme getirdi.

Türk Tarih Tezi'nin omurgasını oluşturan görüşleri Eugène Pittard

olan bir ırkın özünü oluştuyordu. Bu ırka antropoloji dilinde Homo Alpinus deniyordu.

Bu ıstılacı kavimler gelmeseydi, Avrupa kıtası, yalnız iklimi ve faunası itibarıyla zamanla dönüşüme uğrayan, ancak insan dokusu açısından değişmeyen aynı genel simayı, paleo-

Ancak, Avrupa'nın çevresi aşılmaz surlarla örülü değildi. Bu evrede Asya sürekli değişime uğruyor; yeni yaşam tarzları her yöne yayılma olanağı buluyordu. Eğer Asya'da gündelik yaşam derin dönüşümlere uğramamış olsaydı, Avrupa'nın söz konusu ilkeliliği sürgit devam edecekti. Ancak, birtakım insanlar, ilk

İKİ YAPRAKLI BİR DEFTER

Eugène Pittard, "Mezolitik devir sonundaki Avrasya âlemini iki yapraklı bir defter halinde göz önüne getirebiliriz" diyordu. Bu defterin Avrupa yaprağı üzerinde göçebeler ve özellikle avcılar vardı; bunlar ne hayvan

Afet Hanım'ın
çay ziyafetine
davetli kongre
katılımcıları,

linikten önceki devirlere özgü yapısını kuruyarak sürgit devam edecekti. Eğer Çin Seddi gibi yüksek bir duvar Avrupa'yı dünyanın diğer bölgelerinden ayırsaydı, Avrupalılar hâlâ avcılıkta geçinen bir kabile hayatı yaşıyor olacaktı. Avrupalı gezgin kâşiflerin Avustralya'yı, Malezya'yı ve Amerika'nın bazı topraklarını keşfettikleri zaman karşılaştıkları manzara ne ise bu Avrupa için de söz konusu olacaktı.

Eugène Pittard'a göre, mezolitik devrin sonlarına doğru Avrupa öteye beriye dağılmış insan birikintilerinden oluşuyordu. Bunlar mağaralarda ve korunaklı yerlerde, derme çatma kulübelerde oturuyor, avcılıkla ve özellikle gevik avcılığıyla, deniz kıyısında oturanlar kıyılara özgü kabuklu hayvan avıyla uğraşıyorlardı. Bu insanlar tarımı bilmiyorlardı; avcılıkla ve toplayıcılıkla yaşamlarını sürdürüyorlardı.

önce ufak gruplar, daha sonra kesif göçmen kabileleri şeklinde Avrupa'ya gelmeleriyle uygarlık Avrupa'ya da yayılmıştı.

Eugène Pittard'ın Avrasyacı tezleri Avrupa'nın özellikle Cihan Harbi ertesi geçirdiği çöküntüyle yakından ilgiliydi. O güne kadar antropoloji Avrupa dışı insan topluluklarının ilkelliklerini Darwinist bir açıdan açıklıyordu. Antropolojinin doğuşu nedeni özünde sömürgecilikle bağlantılıydı. Avrupa dışı ilkel insan topluluklarını inceliyorlardı. Oysa Eugène Pittard, tezleriyle antropolojinin içini dışına çeviriyor, özünde ırkçı tezlerle karşı bir tez geliştiriyordu. Bunu yaparken de tezini antropolojik "bilimsel" bulgulara dayandırıyor. Öte yandan Eugène Pittard'ın tezleri Almanya'da geliştirilen "Ari İrk" safsatasını da sorguluyordu. İrkların sağlığı değil, karışımı uygarlığı yükseltiyordu.

beslemeyi biliyor, ne de çiftçilikten anlıyorlardı. Paleolitik uygarlıkları idrak etmiş bütün insanlar gibi ufak gruplar halinde yaşıyorlardı. Avrupa'nın bu mezolitik halkının yoğun bir tarzda bir arada bulunmaları söz konusu değildi; iktisadi yaşam koşulları buna engeldi. O günlerde avcılıkla yaşayan ve bu nedenle her gün yer değiştirmek zorunda kalan insan toplulukları da bu prehistorik yaşam tarzının birer yansımasıydı.

Defterin öbür yaprağı bambaşka bir manzara arz ediyordu. Bu coğrafyada yoğun ve toplu olarak görülen insanlar, toprağı ekiyorlar, hayvanları ehlileştirip meralara götürüyorlardı, Yabani bitkiler arasından yenilebilecek, yemeyi veren ve buğday, arpa, darı gibi ilâhiyeye üretilen ürünleri ayırmış; domuzu, öküzü, keçi, koyunu ve özellikle atı ehlileştirmişlerdi. Kıtık tehlikesine karşı tahıl ambarları oluşturarak önlem alıyor,

böylece sürekli çoğalmışlardı. Zamanla cemaat oluşturunca, bugünkü yaşam tarzını inşa sürecine giriyorlardı.

Birbirinden bu derece ayrı olan bu iki beşer grubu, biri diğerinden habersiz bir biçimde ne kadar zaman yaşamışlardı? Bu henüz bilinmiyordu. Sonraları bu iki grup nasıl tanışmışlardı? Şüphesiz önce Asyalılar Batı'ya geçiş, uygarlığı getirmişlerdi.

İşmeler izlenecekti. Von den Osten, Adıyaman harabelerinin bulunduğu 1928 yılında bizzat bir dizi çakmak taşı toplamış ve bunları Şikago Doğu Enstitüsü'ne göndermişti. 1934 yılında da Londra'da toplanan Uluslararası Prehistorik ve Protohistorik Bilimler Kongresi'nde bu bilgileri uluslararası camia ile paylaşmıştı. 1931 yılında Kurt Bittel, Ankara Gaz Fabrikası'nın batısındaki bir taş ocağında çakmak taşından yapılmış birtakım alet ve edevat

O gün için Anadolu'da prehistorik devre ait iskeletler henüz antropologların eline geçmemiş de bazı Eti iskeletleri mevcuttu. Bu iskeletler Şevket Aziz Kansu tarafından incelenmişti. İskeletlerin morfoloji açısından ortak bir paydaları vardı. O da bunların brakisefal insanlara ait olduğuydu. Bu kafatası biçimi üzerine neden ısrarla durduğunu açıklamak için Eugène Pittard şu soruyu soruyordu: Bugün Anadolu'da ve

Atatürk, İnönü ile birlikte kongreyi izlerken.

Bu uzak tarihi, hiç olmazsa yeni uygarlık şeklinin Avrupa'ya girdiği zamana en yakın olan devrin tarihini yazabilmek alet ne yapmalıydı? Eugène Pittard, bunun için iki şeyin gereğine inanıyordu. İlki, ehillemiş hayvanların ve ekilmiş tahılın kaynağını bulmak; diğeri bu olağanüstü dönüşümün amili olan beşer ırkını ortaya çıkarmaktı.

İşte bu aşamada Anadolu devreye giriyordu. Bundan dört bin yıl ve belki iki ya da üç bin yıl önce, yani ilk neolitiklerin Avrupa'ya geldikleri farz edilebilen tarihten pek uzak olmayan bir devirde, Etiler'in çoban ve çiftçi hayatı incelenirse burada bir dizi ipucu yakalanabilirdi. Anadolu'da Atatürk'ün girişimiyle başlatılan arkeolojik çalışmalar buna ışık tutuyordu. Anadolu'da neolitiklerin bakaya-sı bulunmaya başlanmıştı. Von der Osten, Alishar kazısında bu bulgulara ulaşmıştı. Bu neolitiklerin de selefleri bulunmalıydı. Adıyaman dolaylarında küçük bir vadide meydana çıkarılan 'aungnacion' karakterinde çakmak taşından mamul alet ve edevatın Anadolu'nun da paleolitik devirde meskûn bir coğrafya olduğu sonucu çıkıyordu. Bu toprakların paleolitik yaşamı hakkında bilgiler çok sınırlı ise de, yakında bu alanda da önemli ge-

bulmuştu. Bilimin bulguları sayesinde yakın bir gelecekte Eti devrinden önceki zamanlarda Anadolu'da yaşamış olan en eski uygarlıkların dokümü gerçekleşmiş olacaktı.

Böylece Anadolu'nun neolitik devirlerde ya da kesin olarak bundan önceki çağlarda yaşamış insan öbekleri uygarlık evrelerine ulaşıldığı ortaya çıkıyordu. Öteden beri hep aynı topraklarda yaşamış olan insan öbekleri Anadolu'luların cetleri, saptanması güç bir tarihte ve belki de mezolitik devrin sonlarında, kendi oturdukları yerlerde ya da buralara en yakın yörelerde tahıl keşfetmişler ve hayvanları ehilleştirmişlerdi. Şüphesiz bu insanların tahılı ve ehilleştirilmiş hayvanları Batı'ya götürmeden önce uzun süre bunlardan bizzat kendileri yararlanmışlardı. Bu bulgular zamanla Avrupa'ya ulaşmıştı.

Peki, bu insanlar kimdi? Bunlar hangi ırka mensuptu? Bu soru iki şekilde yanıtlanabilirdi. İlki, prehistorya ve ilerleyen tarihlere ait iskeletleri; diğeri bugün aynı yörelerde oturan insanların inceleyerek. Geçmişin iskeletleriyle bugünün canlıları arasında yaratılış bakımından bir benzerlik var mıydı? Çözüm burada yatıyordu.

ona civar coğrafyalardan başlayarak Hazar Denizi'nin doğusuna ve Orta Asya'ya yaklaşan alanlarda sakin insanların morfoloji açısından ortak vasıfları neydi?

Yanıt bu geniş topraklarda yaşayan insanların çoğunluğunun brakisefal biçiminde kafatasına sahip oluşlarıydı. Etiler'in kafatası itibarıyla bunlara benzemesi bir rastlantı değildi. Dellenbach tarafından 1937 Tarih Kongresi'ne sunulan harita bunu kolaylıkla gösteriyordu. Bu keyfiyet, muhtin antropolojik ananesi gereğiydi. Anadolu'nun 1930'lu yıllardaki brakisefal insanlarını, Asya'nın bu kıtasının yerlileri, yani cedlerinin ışıgal etmiş oldukları aynı geniş sahada oturmaktaki olan insanlar olarak farz ve tasavvur etmek mümkündü. Bu kavimler artık başka başka isimler taşımaktaydılar: Türkistan'da adları Türkmen'di; İran'da Pers'ti; Anadolu'da Türk'tü. Bunların ırk açısından aynı menşeden çıktıkları, hepsinin aynı esasa mensup olduğu pek güzel tasavvur olunabilirdi. Geçmişte Orta ve Batı Asya'nın bir kısmında – Eugène Pittard "daha ileriyeye gitmek istemediğimiz için bu hudut içinde kalıyoruz" diyordu – ırk bakımından türdeş bir insan grubu yaşamıştı: bunların morfolojik diğer

vasıflarının yanı sıra belirgin bir vasıfları daha vardı; o da brakisefal olmaları idi.

İşte bu insanların bir kısmı ilk önce neolitik çağı takip eden devirde, daha sonra protohistorik devirde, Proto-Etiler'in cetleri olmuşlardı. Bulgulardan ortaya çıktıysa kadariyla bu Proto-Etiler daha o zamanlar büyük bir uygarlığa sahip bulunuyordular. Bunlar yalnız, tahılı keşfedip ekmemişler, hayvanları ehlileştirip yetiştirmekle kalmamışlar; altın, gümüş, bakır gibi madenleri de yaşımlarının bir parçası yapmışlardı. Dünya tarihi açısından son derece önemli olan bir bulgu da demirdi. Demiri de bu insanlar bulmuştu.

Etiler'in cetleri olan, Anadolu'nun bu eski brakisefalleri, neden sonuç ilişkisi sonucu, Türklerin de cetleri telakki olunabilir. Tarihin seyri ilerledikçe, Anadolu'nun bu brakisefalleri, değişik isimler almıştı; bunlar zaman zaman farklı diller konuşmuşlardı. Dört bin yıl önceki zamana ait Eti tabletlerinde büyük küçük birtakım kralların adlarına, devlet adlarına rastlanıyordu. O zaman Anadolu kıtasının sakinleri dağınık halde birtakım "millet"lerden oluşuyordu. Fakat bu milletleri ortaya koyan aynı ırkın insanları olmaları büyük bir olasılıktı. Bazı devirlerde bu milletler birbirinden ayrılmış gözükiyordu; bunlar ayrı ırka mensup insanlarmış gibi görülmüyordu. Kimi zaman ise bunlar güçlü bir hükümdarın taç ve tahtı etrafında toplanıyorlardı. O zaman da aynı millettendir oldukları varsayılabiliyordu. Eugène Pittard'a göre neolitiklerle 1930'lar arasında,

en son tahlile göre, Selçuklular ve Osmanlılar vardı; bugün bunların adı Türk'tü.

SONUÇ: ANTROPOLOJİK İRK KAVRAMI

Eugène Pittard'ın "ırk" kavramı yukarıdaki satırlardan da anlaşılabilirdiği gibi "etnik" değildi; "antropolojik" bir içeriğe sahipti. Anadolu'da yaşayan tüm insanlar, -Kürt olsun, Ermeni olsun. Rum olsun- aynı ırkın mensuplarıydı. Bu insanlar farklı din ve dile mensup olabiliyorlardı. Ama ırkları aynıydı. Göçler sonucu Anadolu'ya yerleşmişlerdi. Ortak vasıfları brakisefal olmalarıydı. Tıpkı 1924'te oluşturulan anayasal vatandaşlık anlayışı gibi Eugène Pittard bunların hepsine Türk diyordu. Atatürk öncülüğünde Türk Tarih Tezi, hiç olmazsa kuramsal düzeyde, bu varsayımı pedagojik amaçlarla "kesin" bir yargıya dönüştürmüştü.

Eugène Pittard tutanaklarda yirmi sayfa bulan tebliğinde "total" bir görüş ortaya koyuyordu. Brakisefalleri farklı tasniflere koymaktan yana değildi. Oysa aynı kongrede Pittard'dan farklı bir görüş sunan, daha doğrusu brakisefallere alt bir kategori oluşturan, yine dünya çapında bir antropolog olan Henri Victor Vallois idi. Kongreye "Garbi Asya'nın ırklar tarihi" başlıklı bir tebliğ ile katılan Henri Victor Vallois Anadolu'ya özgü bir "Anadolu Irkı"ndan söz etmişti.⁹

Henri Victor Vallois Anadolu'da yaşayanları "Alpin" ırkının dışında değerlendirmesi oturum başkanı

Afet Hanım'ı sınırlendirmişti. Afet Hanım'a göre Türk insanı Homo-Alpinus'tu. Konuşmacının sunuşunu bitirmesi üzerine şu eleştiride bulunmuştu:

"Bu çok kıymetli etüdlerinden dolayı profesöre teşekkür ederim. Ancak şunu işaret etmek isterim ki, memleketimizin etrafını çevreleyen kısımların ırkından bahsederlerken buna yalnız Anadolu ırkı denmesini münasip görüyorlar. Bence belki, Sümer heykellerine istinat ederek bu sözü söylediler ve onların büyük kulaklı olduklarından bahsettiler. Hâlbuki heykeller bize tamamen ırk tipi vermezler. Onun için bilhassa şu noktaya işaret ediyorum: Asıl Alpin tipi bizi, Anadolu ırkı diye Avrupa tipinden ayrı bir şey gösterilemez."¹⁰

Afet Hanım bu sözleri sarf ederken 29 yaşındaydı ve iki yıllık bir lisans öğreniminden sonra doktorasına başlamak üzereydi. Henri Victor Vallois 1889-1981 ise, Atatürk'e hayranlık duyan dünyanın sayılı paleontolojistlerindendi. 20. yüzyılın başlarında Marcellin Boule ile birlikte La Chapelle aux Saintes'de neandertal alandaki bulgularıyla ünlenmişti. O sırada Paris Beşerî Paleontoloji Enstitüsü müdürüydü. *Revue d'Anthropologie* adlı ünlü antropoloji dergisini çıkarıyordu. Bir süre sonra Fransa'nın ünlü antropoloji müzesi Musée de l'Homme'un başına geçecekti.

Bir sonraki yazımız:

**Dolikosfalden
Brakisefale Türk Irkı
Antropolojinin Evrimi
ve Şevket Aziz Kansu**

DİPNOTLAR

1. Ruşen Eşref Üneydin, *Atatürk Tarih ve Dil Kurumları – Hâtıralar – VII. Türk Dil Kurultayına seçilmişleri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayını, 1954, s. 51.
2. Bilâl Şimşir, *Atatürk Dönemi – İncelemeler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2006. Dokuzuncu bölüm: Atatürk'ün Kitap Sevgisi, s. 251-262.
3. T.C. Maarif Vekâleti, *Birinci Türk Tarih Kongresi – Maarif Vekâleti ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından tertip edilmiştir – Konferanslar-Müzakereler Zabıtları*, 1937, 1938, s. 5-13. [Maarif Vekili Esat Beyefendinin Açma Nutku].
4. Afet, "Tanhten evvel ve tarih fecdinde – Dünyanın yaşları – Orta Asya'nın topografyası – Dünya üzerinde insanların yayılması ve

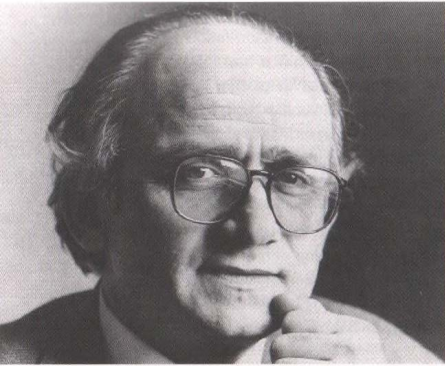
- yerleşmesi – İrk meselesi – Orta Asya'nın orkestron halkı kimdir?" *Birinci Türk Tarih Kongresi – Konferanslar-Müzakereler Zabıtları*, 1937, s. 19-41.
5. René Gerle'nin *Les Hommes avant l'Histoire*, Paris: Gauthier-Villars et Cie, 1930.
6. Jenev (Geneve) Üniversitesi profesörlerinden Önen Pitar (Eugène Pittard)'ın kongreye iştirak eden enenbi ilimler adına söylediği nutkun *Türkiye tercümesi*, *İkinci Türk Tarih Kongresi – İstanbul 20-12 Eylül 1937 – Kongrenin Çalımları, Kongreye Sunulan Tebliğler*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1943, s. 4-8.
7. Eugène Pittard, "Allocution de M. Eugène Pittard, Professeur à l'Université de Genève, au nom des savants étrangers," *La Turquie Kémaliat*, Numéro spécial consacré au 11e Congrès d'Histoire turque et à l'Exposition

- d'histoire 20-26 septembre 1937 organisés par la Société d'histoire turque, no. 21-22, Décembre 1937, s. 23-24.
8. Eugène Pittard, "Neolitik devirde Küçük Asya ile Avrupa arasında antropolojik münasebetler," *İkinci Türk Tarih Kongresi – İstanbul 20-12 Eylül 1937 – Kongrenin Çalımları, Kongreye Sunulan Tebliğler*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1943, s. 65-84.
9. Henri V. Vallois, "Garbi Asya'nın İrklar Tanhisi," *İkinci Türk Tarih Kongresi – İstanbul 20-12 Eylül 1937 – Kongrenin Çalımları, Kongreye Sunulan Tebliğler*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1943, s. 456-483.
10. *İkinci Türk Tarih Kongresi – İstanbul 20-12 Eylül 1937 – Kongrenin Çalımları, Kongreye Sunulan Tebliğler*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1943, s. 483.

TURGUT ÇEVİKER İLE KARİKATÜRKİYE ÜZERİNE KARİKATÜRCÜNÜN ÜSTÜNDE HIÇBİR GÜÇ OLAMAZ; TANRI BİLE!

Turgut Çeviker'in "Karikatürkiye- Karikatürlerle Türkiye Tarihi 1923- 2008" başlıklı 3 ciltlik çalışması NTV Yayınları'ndan çıktı. Çeviker'in çalışması, 85 yıl içinde Türkiye'de yaşanan olayları, karikatürcülerin bu olayları ele alış biçimini aktararak Cumhuriyet tarihini bir de karikatürler üzerinden okuma fırsatı sunuyor. Aydan Çelik'in gerçekleştirdiği söyleşi de hem kitap ve geçmişten gelen çizgiler; hem de Cumhuriyet tarihi üzerine iki karikatürcünün yorumlarını içeriyor.

Turgut Çeviker.

Fotoğraf: Filiz Kurtlar.

SÖYLEŞİ: AYDAN ÇELİK

Karikatürkiye cıkalı çok olmadı. Kitaba ilgi nasıl?

İyi. Pek çok insan kitabı edinmek istiyor. Türkiye tarihini yansıttığı olması ile ilgili bir durum bu sanırım... Karikatürün görevlerinden biri de yıllar sonra tekrar sahneye çıkıp kendi tanıklığını fısıldamasıdır. Bu kitap, karikatürlerin oluşturduğu bir kurgu ile uzun bir tarih cümlesi kuruyor. Daha önce bizim yayıncılığımızda böyle bir çalışma olmamıştı.

Kronolojik bir sırayı takip ettiği için, Türkiye tarihiyle ilgili bilgi

edinmek isteyen insanlar için de iyi bir kaynak...

İnsanlar her zaman tarih kitabı okumaz ki, hele çocuklar ve gençler... Bir kitapçada, çocuğu için *Karikatürkiye*'yi alırken karşılaştım bir babayla... Çocuk, karikatür çizmek istiyormuş...

Karikatürkiye'nin metodolojisine dair sormak istiyorum. Belki bu kitap daha çok ilgi görüyor, deyim yerindeyse daha popüler ama aynı zamanda hazırlayanı açısından daha zor bir kitap. Karikatür üzerinden Türkiye tarihini anlatmak kolay değil. Karikatür belki bir belge, ama yorumlu/tarafli bir belge. Dolayısıyla seçim yaparken sizi çok zorladığını düşünüyorum. Kitap Tek Parti dönemiyle başlıyor (1923-1946)... Bu dönemin karikatürleri karikatürden çok birer propaganda malzemesi. Bunu yazdığınızı önsözde hem siz, hem de Murat Belge söylüyor. Siz "tanıtım kataloğu" ifadesini kullanıyorsunuz. O "amplifikatör" diyor. Devletin gözünden dünyayı tanımlayan bir 'belge' ne kadar tarihi bir belge olabilir. Belki karikatür tarihi açısından "ibreti

âlem" belgesi ama kendisi belge mi?

Tek Parti dönemi karikatürünün, gerçekleştirdiği devrime eşlik etmesi, devrimi destekliyor olması, karikatürlerin yalan söylediği anlamına gelmiyor. Karikatürcüler, devrimin yaptıklarını ve doğrultusunu ululuyor. Bu karikatürden uzaklaşmayı göze alarak da olsa halka moral vermeye de içeren didaktik bir karikatür anlayışı olarak da değerlendirilebilir. 1917 Ekim Devrimi'ne eşlik eden Sovyet karikatüründe de bunları bulabiliriz.

Bu tutumu, yadırgamıyorum. Devrim karikatürlerinde asıl sorun, çizilen karikatürün "amplifikatör" veya "tanıtım kataloğu" ürünleri olmasından çok, eleştiri haklarının önemli ölçüde ellerinden alınmasıdır. Çünkü karikatürcü, özgür iradesiyle böyle bir karikatür çizmeyi benimseyebilir. Ancak, iktidardan böyle bir karikatür çizilmesini istemesi ve dayatması asıl sorunu oluşturuyor.

Bugün için konuşacak olursak, özellikle Zaman gazetesinde çiztiğiniz çok yer verildiğini görüyoruz.

Bu zihniyet bugün de sürüyor. Zaman kariküre çok önem veriyor,

karikatürcüleri çok yetenekliler. Bıçimsel olarak modern bir karikatür kurabiliyorlar, ama dinsel bir tutumları var... "İktidar"ı eleştiremiyorlar. Onlar bir cemaat gazetesinin çizeri olarak ancak iktidar ve cemaat muhaliflerini eleştirebiliyor. Yetenekli ve teknikleri güçlü olan bu genç çizerlerin durumu, Tek Parti dönemi çizerlerinden farklı değildir. Bu karşılaştırmada Tek Parti dönemi çizerlerini eğilimlerinde, bugünkülere göre daha haklı bile bulabiliriz. Kaldı ki, Tek Parti döneminde karikatürcüler, buldukları en ufak delikten sızma eğilimi gösterebiliyorlar. Bunun kimi örnekleri *Karikatürkiye*'de sergileniyor. Zaman çizerlerine dönersek AKP iktidarını eleştiremiyorlar; çünkü bir cemaatin parçası olarak karikatür çiziyorlar. Böyle bir konumda ne yapılabilir? Genel olarak Kemalist eleştiri, Avrupa Birliği karşıtlığı, Osmanlı karşıtlığı alanlarında karikatür çiziyorlar. Hükümeti hiçbir zaman eleştiremiyorlar. Karikatürcünün üstünde hiçbir güç olamaz; Tanrı bile!

Kıtapta sizin dışınızda söz söyleyen iki kişi daha var: Murat Belge ile Ahmet Kuyaş... Onların metinleriyle sizin metinleriniz arasında tam bir örtüşme var mı?

Farklılıkların olması normal. Çalışmanın başında kitabın ön bölümünü Murat Belge'nin, dönemleri tanımlayan kısa metinleri ise Ahmet Kuyaş'ın yazması kararlaştırıldı. Hatta Şerif Mardin'in karikatürlere

bir sosyolog olarak bakan bir metin yazması da düşünülmüştü. Bu tür kitaplarda ortaya çıkarılan "portre"; burada "karikatürlerin tanımladığı Türkiye tarihi", bir estetik, bir sosyolog ve bir karikatür tarihçisinin metinleri eşliğinde, okura daha zengin bir dünya olarak geçmesi düşünüldü. Çok beklediğimiz Mardin, ne yazık ki, istediği halde bu metni yaz(a)madı. *Karikatürkiye* editorial bir kitap değildir. Kitap, bir karikatür kurgusundan oluşuyor. Onun okur tarafından daha iyi alınılabilmesi için yazılan metinler arasında düşünce ve hatta yazım farklılıkları olması doğaldır.

"Kurtuluş Savaşı mizah basını benzersizdir. O ancak Paris Komünü ve Ekim 1917'ye eşlik eden mizah basınılarıyla karşılaştırılabilir" diye bir cümle yazıyor. Tek Parti dönemi öncesi dönemden söz ediyorsunuz.

O dönemde İstanbul'da, Anadolu muhalif çok gazete var. Ama tek bir

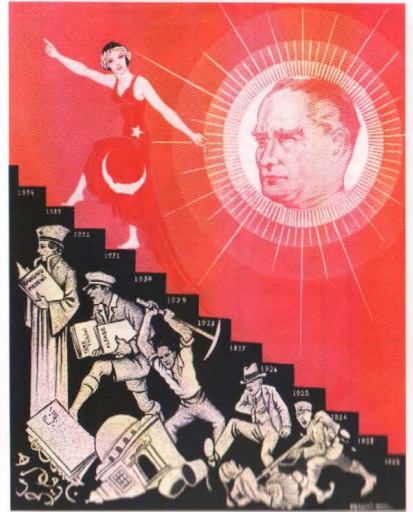
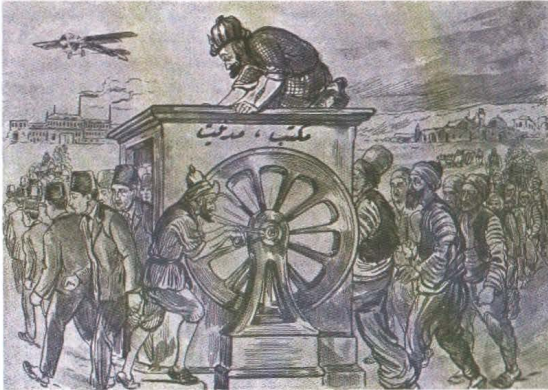
mizah dergisi, Refik Halid Karay'ın çıkardığı *Aydede*, Ankara'ya muhalif. *Aydede* gerek kadrosu, gerekse ekonomik açıdan güçlü bir dergi. Karşısında ise Sedat Simavi gibi bir adam, onun yanında ise öncelikle Cevat Şakir var. Kurtuluş Savaşı dönemi karikatürü birçok bakımdan önemli, ilginç; Paris Komünü ve özellikle de Ekim Devrimi'nin hazırlık süreciyle karşılaştırılabilir bir seviye içerdiğini düşünüyorum. Bu soru bana hayali projemi açıklama fırsatı veriyor: Paris Komünü, Ekim Devrimi, —Yunan basınına da ele alınarak— Kurtuluş Savaşı, İran Devrimi ve Filistin Özgürlük Hareketi'nde mizahın, özellikle de karikatürün üstlendiği görevleri ele alan bir çalışmayı yıllardır hayal ediyordum. Projeimin adı: "Devrimler ve Karşı-devrimlerde Karikatür".

Makinanın üzerinde "Mektep, medeniyet" yazıyor.

Anonim, Karagöz, 25.04.1995, s.1795, s. 4.

1922'de başlayan zafer hâla devam ediyor! ZAFER- Bu güneş yolunuza aydınlatıkça ilerleyeceğiz.

Ramza Gökçe, Akbaba, 30.08.1933, S. 19, s. 1.

Yaşayan
bir ölünün
fethimeyyiti
[otopsisi].

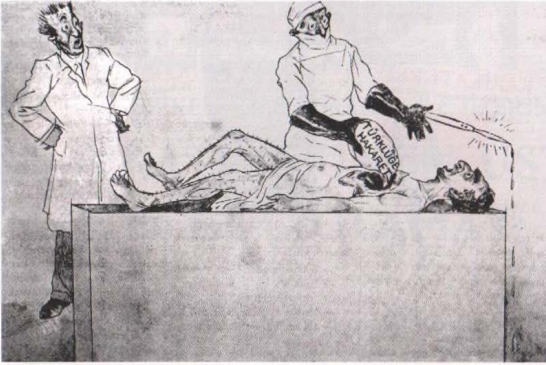
Hulusi Onaran, Hareket,
06.06.1929,
S. 16, s. 1.

Faşizm.
Burjuvazi iki
defa silaha
sarılır:
Bir doğarken,
bir de ölürken.
Faşizm,
can çekişen
burjuvazinin son
silahıdır.

Anonim, Aydınlık,
Mayıs 1924, S. 21, s. 599.

Cumhuriyet'in
10. yıldönü-
münde:
MUALLİM- Naci
Efendi Naci
Efendi... Haydi
sınıfınal... Burası
beşinci sınıfı...
NACI EFENDİ-
Aman muallim
bey, "memlekette
sınıf farkı
yoktur"
diyen siz değil
miydiniz?

Cemal Nadir Güler,
Akşam, 01.12.1933, s. 1.

Bu muhalif tutum, 1923 sonrası devam edemiyor mu?

Tek Parti döneminin devrim muhalifi en önemli gazete *Tevhid-i Eşkâr*'dır. Bu gazeteden aldığım bir iki karikatür var *Karikatürkiye*'de. Bir tanesi çok sert bir karikatürdür. Basın'ın, kolları iplerle bağlanmış, gırtlığı ip ile sıkılıyor. Basın'ın dili dışarı çıkmış ve üzerinde "kânun dairesi matbuat" diye yazıyor (1924). Teodor Kasap'ın *Hayal*'de, Nişan Berberyan'dan yayımladığı karikatürün alt yazısı şöyleydi: "Kânun dairesinde serbesti." (1876). Tam 48 yıl sonra tarih —Can Yücel'in söyleyişiyle— takur tukur ediyor. Hilâfet sorunu nedeniyle yargılanan *Tevhid-i Eşkâr*, her şeyi göze almış bir gazete.

Bir devrim, kendi tarihini kendi kurar. Yani geçmiş i kapatmadan geleceği kuramaz. Tek Parti dönemi karikatürçüler şöyle düşünüyor olmalılar: "Yeni bir dünya kuruluyor, biz de bu dünyanın bir parçasıyız ve kusurları görmemeye hazır." Olabildiğince de devrime muhalif olanları eleştiriyor; gerime doğru gitmek isteyenleri, gerici, yani irticayı... Hedef böyle belirleniyor. Ancak Ankara'daki politik üslubu eleştirme hakkının olmadığı biliyorlar. Belirli bir çizgiyi geçerek eleştirdiklerinde, engelleneceklerini biliyorlar.

Peki karikatür adına bir sorun yok mu orada? Siz de zaten bunu belirtmişsiniz. Tek Parti dönemi karikatürleri için "tanıtım kataloğu" benzetmesi yapmışınız ve

"ululama var" demişsiniz. Refik Saydam bile, başbakanı olduğu bir rejim için "A'dan Z'ye kadar bütün işlerimiz bozuktur" diye bir cümle kurabiliyor. Ama karikatürçülerden böyle bir cümle duyamıyoruz.

Tabii ki karikatür adına sorun var. Karikatürçüler, yukarıda da söylediğim gibi, buldukları en ufak delikten sızmayı deniyorlar. Cemal Nadir'in "sınıf" olgusunu ele aldığı karikatürü oldukça gözü pek bir örnek olarak gördüğümü belirtebilirim. Karikatürçülerin durumuna baktığımızda, Tek Parti döneminde özgürlükler bakımından ciddi sorunlar yaşandığını anlıyoruz.

Siyasal ve toplumsal bakımdan bir baskı döneminden söz ettiğimizi söyleyebilirim. Karikatürçülerin önemli bir bölümünün ciddi sorunlarla yüklü olan hayata sırt döndüğü açıkça görülüyor. Özellikle mizah dergileri, kendilerine söz alacak yeni bir alan yaratırlar: İstanbul.

Tek Parti döneminin dikkat çekici dergilerinden biri Karağöz. Hem Osmanlı döneminde, hem de Cumhuriyet döneminde Karağöz'ün seçilmiş olması (hem isim hem tasvirler olarak) bence altı çizilmesi gereken bir durum. Modernleşmeci yönetici elit Karağöz aracılığıyla daha geniş yığınlara ulaşmayı düşünüyor olabilir mi?

1908'de yayın hayatına giren Karağöz, halkın çok iyi bildiği bir dağarcıktan yola çıkıyor. Karağöz, insanlarla tanışıklığını en iyi şekilde kullanıyor... Milliyetçi. Ülkesine düşkün. Yardımsever. Kurtuluş Savaşı sırasında yün çorap toplama kampanyası açıyor ve cepheye gönderiyor. Osmanlı döneminde Osmanlıcı; Cumhuriyet döneminde cumhuriyetçi...

Halkın nabzını tutabilen ve onun dilinden konuşabilen bir dergi. Yorum payına gerek duymaksızın yazılmış metinler ve karikatürler yayımlıyor. Kalem (1908) ve Cem (1910) entelektüelliğin nabzını tutuyordu.

Örneğin Cem, 12 bin; Karagöz ise 20 bin satıyordu. Karagöz, Anadolu'da büyük bir dağıtım ağı oluşturmuştu. Trenin gittiği her yere Karagöz de gidiyordu. Arada sırada, —ülkenin çeşitli yerlerindeki— Karagöz müvezzillerinin fotoğraflarını yayımlıyor. Bütün Anadolu'ya Karagöz üzerinden yeni hayatlar duyuruluyordu... 1950'lerden sonra Karagöz de bitiyor.

Bir "medeniyet makinesi" kari-katürü var mesela. Bir ucundan giren insanlar, diğer ucundan başka biri olarak çıkıyorlar: Karagöz, "Çevir Hacivat çevir, bu makine işledikçe milletin gözü açılacak, cehaletten, sefaletten, felaketten kurtulacak, millet bak yeniliğe, terakkiye lilerle-meyel alıyor. Ha koluna, buduna kuvvet, çevir Hacivat çevir!" diyor. Tam da bu değil mi?

20. yüzyılda karikatürde en çok kul-lanılan anlatım kalıplarından biri de bu. Karagöz, halkı merkezi ideolo-jî doğrultusunda bilinçlendirmeye çalışıyor. Bu tutumun, olumlu ve olumsuz yanları var kuşkusuz. Kara-göz, 1908'den beri "devletçi mizah"ın önde gidenidir.

Aydınlık dergisinden bir faşizm karikatürü koymuşsunuz. Bence o da gerçekten ilginç... 1924'te erken dönem bir faşizm analizi olmuş.

Aydınlık'ta, 1 Mayıs üzerine kapak-ta yer alan bir karikatür vardı; fakat 1923 öncesi yayımlanmış olduğu için kullanamadım. Aydınlık'ta ressam Namık İsmail'in çizimleri yer almıştır. Sözünü ettiğiniz faşizm üzerine çizil-miş imgesel karikatür, imzasızdır. Bu karikatür, yabancı basından alıntı bile olsa, bu imgenin Türk basınında yer aldığını göstermek istedim.

Aydınlık'tan muhalif bir şeyler çıkmıyor mu? Bu mu var sade-ce?

Var, ama genelde yabancı olduğu çok belli olan karikatürleri kullana-mazdım.

Gazetelerden:
Bir vapur
dolusu Yahudi
muhaçır İzmir
Limanı'ndan
geçti...
YAHUDİ- Açız,
parasiziz...
Allahşkiniza
beş dakika
karaya
çıkamıza izin
verin da zingın
ulup yelelim!..

Cemal Nadir Güler,
Akaba, 24.08.1939,
S. 204. S. 1.

Meclis, Ankara
Üniversitesi'nde
bir temizlik
yapılmasına
lüzum gördü:
BAŞKAN İKÂZİM
KARABEKİRİ-
Evladım bana
yaklaş da
başındaki
parazitleri
ayıkla!yalım.

Ramiz Gökçe, Mizah,
23.05.1947, S. 46. S. 239.

Bu kitabın şöyle bir yararı var. Buradaki mevzuları iyi kötü biliyoruz, ama kitap bunların bir de çizgideki karşılıklarını görmemi-zî sağlıyor.

Murat Belge de bundan söz ediyor. Tabii bir devrim olmuş yayılmak istiyor. Kendi düşmanlarını tanımlıyor ve onları eleştiriyor. Halkın, onlarla kurmasını istediği ilişkiye, gereken doğrultuyu gösteriyor... Bu doğrultu-da bir gelecek öngörüsü var. İlk cildin kapağında yer alan Ikarus imgesi bu bağlamda düşünülebilir. Karika-türlerde tanımlanan yükselen insan karakteri, yükselen çalışma enerjisi, yükselen sanayi, yükselen reklamcılık vb. Karikatürcü bu doğrultunun önünde engel olarak gördüğü her şeyi yıkmak istiyor.

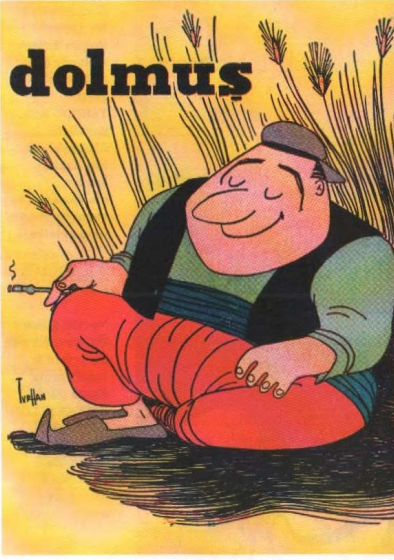
Dikkatimi çeken başka bir şey, Hareket dergisinde Halki Onaran'ın "Yaşayan bir ölünün fethimeyyiti [otopsisil]" alt ya-zılı karikatüründe Operatör, "Aman!.. Kalbinden çıkan 'ur'a

bakin" diyor. Urun üstünde "Türklüğe hakaret" yazıyor. He-pimizin aklına gelen şey bir ra-kam: 301.

Hareket, ilginç bir dergidir. Aylık çıkıyor. Çocuğunu, yabancı okulla-

dolmuş

Köylü milletin efendisi!

Turhan Selçuk,
Dolmuş, 13.11.1957,
S. 97. S. 1.

ra yollayanları bile vatan haini ilan ediyor. Bu en uç noktadır. Aynı dönemde bu kadar fanatik olmayanları da var.

Cemal Nadir 1933'te Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü dolayısıyla çizdiği karikatüründe "sınıf" sözcüğünü ortaya atıyor.

"Sınıf" sözcüğü konusunda Cemal Nadir ses çıkıyor. Bence de ilginç bir karikatür. Çünkü 1940'larda Rifat Ilgaz *Sınıfl* adlı şiir kitabından dolayı komünistlik suçlamasıyla yargılanıyor.

İrkçilik ya da ayrımcılık konusunda çok ibretlik bir örneği

Cemal Nadir vermiş. "Bir vapur dolusu Yahudi muhacir İzmir Limanı'ndan geçti" (s. 163), alt yazısında da "Açız, parasıziz... Allahaşkinize beş dakika karaya çıkmamıza izin verin da zingini ulup yeylelim!" İnsan Struma faciasını bilince bu karikatüre başka türlü bakıyor.

Bugün baktığımızda böyle düşünüyorum. O zamanlar, belki de bütün halk Yahudilere düşman. Memleketi elimizden alıyorlar endişesi var. Genel olarak yazar ve çizirlerin insana ve hayata bakış açıları dar; yorumları, evrensel olmaktan uzak. Nâzım —ya da o dönemin sosyalist aydınları— gibi evrensel insani değerler uğruna hayatını parçalamış kaç yazar, çizir bulabiliriz? *Tan* olayının karikatüre yansımaları, iki-üç örneği geçmiyor. O kadar şiddet dolu bir şey, adeta görmezden geliniyor.

Tek Parti döneminde karikatürümüzün "öteki"leri var. Bu, Türklüğü ve Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak adına yapılıyor! Bu eğilim, 6-7 Eylül Olayları'yla doruklara tırmanıyor. Ve böylece İstanbul'un büyük ve derin yalnızlığı başlıyor... 1950'lerle birlikte İstanbul, bu sefer Anadolu'dan aldığı büyük göçlerle yeniden ebruli bir döneme giriyor.

Markopaşa ve Mim Uyskusuz'un sahneye çıkışıyla daha hakiki, daha muhalif ve daha sınıf merkezli bir mizahın başladığı görüldü.

Resimsel olan, karikatürel olana

(Başbakan Süleyman Demirel ile MHP İlderli Alparslan Türkeş.)

Bedri Koraman,
Milletiyet, 17.07.1980,
S. 1.

dönmeye başlıyor... Soyutlama devreye giriyor. "Emperyalizm", "enflasyon" sözcükleri ve "işçi"ler iniyor karikatürlere. Sınıfsal karikatürün repertuarı işlenmeye başlıyor.

"İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitleyiz" anlayışından, "sınıf merkezli" bir anlayışa gelinebilmiş; bu bir ilerleme bana göre. Markopaşa müthiş rakamlara ulaşıyor değil mi?

Evet, satışların 60.000'i bulduğu söylenir. *Markopaşa*'nın ön hazırlığı *Büyük Doğu*'da yapıldı. Necip Fazıl Kısakürek de Tek Parti muhalif olduğu için Aziz Nesin, ona birlikte çalışmayı önerir ve *Büyük Doğu*'nun arka dış kapağını mizah sayfası olarak hazırlamak üzere anlaşırlar. *Markopaşa*'da kendini gösterecek olan yazı ve çizgilerin muhalif dili, kendini bu sayfada kurar.

Büyük Doğu'da karikatürcü yok mu hiç?

Var... Daha çok metinleri resimleyen Zahir Güvemli, bazen karikatür de çiziyor. *Büyük Doğu*'nun bir başka özelliği de yabancı karikatüre yer vermesidir. "Karikatür sanatı" başlığı altında Batılı karikatürler yayımlar. Bu çizirler arasında Saul Steinberg de vardır. Özellikle bir faşist generali yansıtan karikatürünün yayımlanması önemlidir.

Ramiz Gökçe'nin Mizah'ta, yayımlanan Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi olaylarını ele alan karikatürü bana çok ilginç geliyor. Ankara Üniversitesi'nin başının bitlendiğini yansıttığı karikatür. O hitler Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes filan. Biti "ayıklayan" muktedir ise, eski bir mağdur: Kâzım Karabekir.

Karabekir, Meclis başkanı o dönem. Satranç oyuncuları bunlar, sürekli onları alıp bir yerlere koyan birisi var. Aslında siyasetin satranca benzetilmesi boşuna değil. DTCF olayları da *Tan* ve 6-7 Eylül Olayları gibi karikatürün yeterince ilgilendiği

mek istemediği olaylardır. Orgeneral Muğlalı olayı ise karikatüre hiçbir biçimde girmemiştir! Bu körlük, karikatürümüzün yüz karasıdır.

Demokrat Parti'nin 10 yıllık iktidarında karikatürçünün muhalefet denen şeyi hatırladığını görüyoruz. Ama bunun için ağır bedeller ödüyor; buna hapse girmek dahil.

Muhalefet yapılabilir tabii, ama baskı var. Bunun sadece Tek Parti dönemiyle ilgili bir şey olmadığı ortaya çıkıyor. Çok parti olunca da baskı kuruluyor, karikatürücü üzerinde.

Tek Parti döneminde yattmış karikatürücü var mı?

Hapis yok; ancak Cemil Cem, yargılandı. Bir buçuk yıl ceza alıyor.

"Köylü milletin efendisidir" karikatürü nedeniyle yargılanmış Doğan dergisi.

Turhan Selçuk, *Doğan*'ın kapağında Başbakan Menderes'i köylü olarak çiziyor; dergiyi hemen toplatıyorlar. Bu sefer, muhalefetin partisi CHP'nin Genel Sekreteri Kasım Gülek'i köylü olarak çizip, altına da "Toplatırlamayacak bir kapak" yazıyorlar (Gülek'in politikacı olarak önemli bir özelliği, köylü kılığıyla çekiminde diyar diyar gezmesidir). Ama o dönemin "yandaş hukukçu"ları sayesinde derginin bu sayı da toplatılıyor. Toplanan her sayı, derginin ekonomisini tüketiyor ve dergiyi uçuruma sürüklüyordu... Menderes, karikatüre tahammül etmiyor. Halim Büyükbülut, "enflasyon" sözcüğünün içinde kullanıldığı, DP'nin icraatlarını yansıtan "Kervan" alt yazılı kaossal karikatüründen dolayı 1 yıl hapis cezası alıyor.

Ali Ulvi Ersoy'un Menderes üzerine —Cumhuriyet'te çıkmış— bir karikatürü var. Bunun 27 Mayıs sonrası, bir versiyonu daha yapıyor.

Basın kanunlarından çekinerek, Menderes'e diktatör diymiyorlar.

Fakat o dönemde dünyada da çok diktatör var. Gazeteler birinci sayfadan sık sık dünyalı diktatörlere ilişkin haberlere yer veriyor. Örneğin, "Kongo diktatörü devrildi" başlıklı haber, ana başlığın yanında yer bulabiliyor.

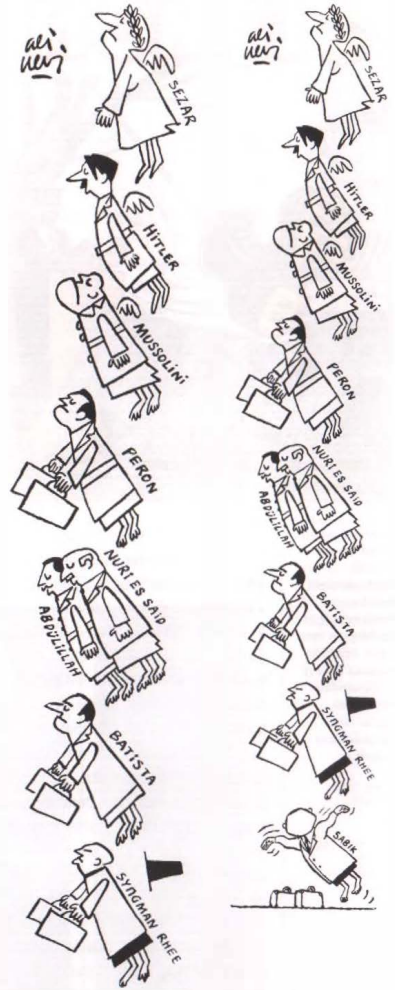
Ali Ulvi, Sezar'dan başlayarak diktatörleri üst üste, kanatlı olarak çiziyor. Nihayetinde diktatörlerin öldüğü veya öldürüldüklerini ima ediyor... Ancak Menderes bu kadroda yoktur. Bu karikatürden dolayı gazete 10 gün kapatılır. 27 Mayıs'tan sonra, karikatürde istiflenmiş diktatörlerin en altına Menderes de yerleştirilerek karikatür —bir bakıma ikinci kez— yayımlanır.

Kronolojiye dönelim. Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs'ta bir askeri darbeyle son buluyor. Ardından gelen 61 Anayasası'yla toplumda yeni bir dinamizm başlıyor. Bu dönemin karikatürü üzerine neler söylenebilir?

Bu yıllarda yeni bir dil oluşuyor. 1960'larda karikatürün kalıpları yenileniyor. 1950 kuşağı, *Yön, Ant, Sosyal Adalar* gibi siyasal dergilerde sosyalist bir karikatürün peşine düşüyor. 1970'lere mührünü vuracak olan Tan Oral dönemin en yenilikçi karikatürçüsü olarak kendini gösteriyor. 1970'lerde, neredeyse verili olan her şeyi reddederek ve kendi ikonografisini kurarak yol alıyor; bu nedenle de farklı bir çizgi dünyası kurabiliyor ve bugün bakıldığında modern karikatürümüzün son büyük ustası olarak değerlendirilebiliriz onu. Tan, karikatürümüzü yeniliyor. Yeni bir ölçü olarak kendini koyuyor.

1971. yeni bir askeri müdahale ile başlıyor. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamıyla başlayan bu yeni on yıllık dilim 12 Eylül ile son buluyor. 12 Mart edebiyatı diye bir kavram bile var. Karikatür için böyle bir tanımlama yapılabilir mi?

Karikatürümüz, 12 Mart ve 12 Eylül'e karşı —koşullar elverdiğince simgesel bir dil yoluyla— sert bir muhalefet

yapabili. Mizah edebiyatı için de bu durumun geçerli olduğunu düşünüyorum.

12 Eylül bütün ülkenin üstünden buldozer gibi geçerken, Turgut Özal gibi bir karakteri karikatür dünyasına armağan ediyor. 12 Eylül'de mizah nasıl bir grafik izliyor?

Turgut Özal, —Devlet Planlama Teşkilatı'nda çalışan bir uzman olarak— 1960'larda *Akış*'te fotoğrafıyla kapak olmuş bir devlet adamıdır. 12

Uçtu... Uçtu...
(Bu karikatürden dolayı Cumhuriyet gazetesi 10 gün Örfi İdare Kumandanlığı tarafından kapatıldı.)

Ali Ulvi Ersoy,
Cumhuriyet,
30.04.1960, 5.1.

Uçtu... Uçtu...
Devr-i sabıkta eksik yapılmış olduğu halde 10 gün kapanmamıza sebep olmuştur.

Ali Ulvi Ersoy,
Cumhuriyet,
30.04.1960, 5.1.

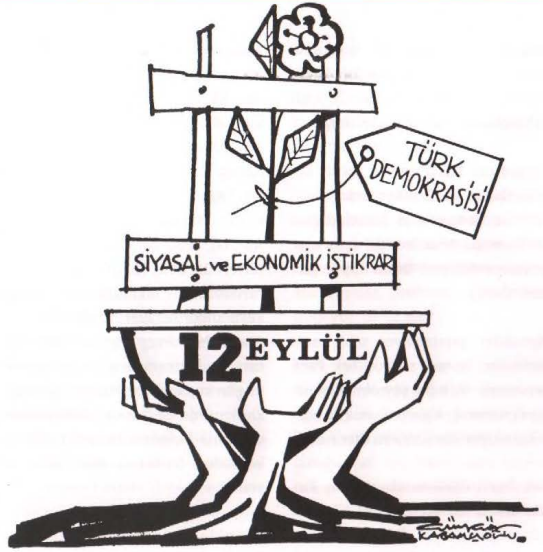
(Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 12 Eylül müdahalesinin demokrasiyi kurtarmak için yapıldığını; aynı ortam yeniden oluşursa ülkeyi bu durumdan kurtaracak olanın yine TSK olacağını söyledi.)

Anonim Limon, 05.05.1988, S.113, s.1.

Güngör Kabakçıoğlu, Tercüman, 27.04.1982 S. 2.

Eylül'le birlikte bir DPT uzmanı olarak generallerin danışmanlığına terfi eder. Demokratikleşme döneminde ANAP'ı kurarak siyasi hayata atılır. Renkli bir kişilik olarak, genel olarak mizah, özel olarak da karikatürde kendine sağlam bir yer edinmiştir! Süleyman Demirel üzerinden karikatürün alanını genişletmeyi başaran karikatürcüler, Turgut Özal'da acemilik çekmemişlerdir. O kadar ki, Bedri Koraman'ın, Demirel için çizdiği karikatürlerden sadece kafayı atıp yerine Özal'inkini koyarak aynı karikatürü kullandığı olmuştur: hem de birçok kez.

12 Eylül geldiğinde, siyasal partiler ve demokratik kitle örgütleri kapatıldı ve bu alana ilişkin süreli yayınlar kapatıldı. 1970'lerde karikatüre giren çok sayıda çizer alan dışına çıkmak zorunda kaldı; çoğunluğu reklam alanını geçti. Sadece yaygın dağıtım yapan merkezi gazetelerin karikatürcüleri ve mizah dergileri vardı. 1950 kuşağının en önemli isimleri yaşıyor ve hatta karikatür yayımlama olanağı bulabiliyordu. 12 Eylül'ün Evren tarafından okunan gerekçelerine eşlik edebilen karikatürleri imzalayabilen karikatürcüler vardı. Karşı tutum takınabilen karikatürler sınırlı da olsa yayımlanabiliyordu. Bu süreçte *Girgin* önemli bir muhalefeti gerçekleştirdi.

1982 Anayasası, partilerin yeniden kurulması, seçim, TBMM'nin yeniden açılışıyla yasaklı siyasetçiler, referandum ile yeniden siyasete döndü. Bu süreç, karikatürün de önünü açtı ve simge dilinden, gerçekliğin diline kavuşan karikatür alı alı, moru mor çeten bir savaşa girdi.

Bu dönemin önemli özelliklerinden biri de, *Cumhuriyet* gazetesinde toplanan genç karikatürcülerin bant karikatürleriydi. Özellikle kişisel dünyalar üzerine kurulan bu karikatürler, baskı döneminde önemli bir işlevi yerine getirmeyi başarmıştı. Behiç Ak, Kemal Gökhan, Kâmil Masaracı, İsmail Gülgeç ve Piyale Madra bu isimler arasında yer alırlar.

Geldik daha yakın zamanlara. İlber Ortaylı, hocası Mete Tunçay'a: "Hocam senin anlattığın tarih değil. Senin anlattığın adamların hepsi yaşıyor..." demiş. Bizim durumumuz da biraz öyle. DYP-SHP koalisyonuyla başlayan bir dönem. Solingen'den Sivas katliamına, Kürt meselesinden Gazi olaylarına, Susurluk'tan 28 Şubat'a uzanan bir dönem.

1990'la başlayan yeni süreçte Aral kardeşler, *Girgin* ve *Fat*'tan çıkarılır. Onlar, başka yayın kuruluşlarının sahipliğinde *Avni*, *Dişil* ve *Fatır*

adlı yeni dergiler çıkarmaya başlar; *Girgin*'daki etkinliklerini sürdürürler. 1950 kuşağı hâlâ büyük gazetelerde çizmektedir. Basın, gazeteci olmayan sermaye sahiplerinin eline geçmeye başlar. İşadamları, basının gücünü kullanarak devlet ile alışveriş yapmanın yollarını keşfetmiştir. Bu durum, basında genel olarak mizahın, özel olarak karikatürün itilip kakılmasına yol açar. Ülkenin siyasal eğilimleri ile basının çıkarları doğrultusundaki eğilimleri, kimi önemli karikatürcüleri, örneğin Bedri Koraman'ı basından uzaklaştırırken, Kemalist Turhan Selçuk'un, sözde liberal *Milliyet*'ten Kemalist *Cumhuriyet*'e dönmesini yol açar.

Yasaklıların yeniden siyaset arenasına dönüşüyle, karikatürde bir "dejavu" durumu yaşandı. Ancak, bu sıradanlığı bozan, karikatürcüye yeni olanaklar sunan yeni ilgi alanları kendini gösterdi. Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Özal'ın ölümünden sonra Çankaya'ya çıkışı, yerini Tansu Çiller'e bırakışı, faili meğhul cinayetler, Susurluk, Sivas katliamı, Gazi olayları, Kürt ve Ermeni sorunları, Kıbrıs, Avrupa Birliği, 28 Şubat vb...

Bu sefer *Leman*/*Limon*, öndedir. 1990'ların başında kurulan bu dergi, özellikle Kürt sorununu ele alan say-

fası "O" rasi ve "işçence karikatürleri" başlığı altında yayımladığı karikatürlerle olağanüstü bir mücadele verdi. Ancak *Markopaşa*'nın 1950 öncesi yaptığı muhalefetle karşılaştırılabilir bir çabaydı bu.

1990'lar, *Gırgır*'in ve Oğuz Aral'ın baskın kişiliğinden kurtulmuş olan karikatürcüler, özgürce kişisel albümler yayımlamaya, sergiler açmaya ve hatta yarışmalara bile katılmaya başladılar. Artık, 2000'lere geliniyordu ve bir önceki on yılı fenerle atatacak bir süreç başlayacaktı; ve hatta bu süreç, yeni bir yüzyıl ile başlıyordu.

Kıtapta ne kadar yer verildi bilmiyorum merak ediyorum. Selma Emiroğlu, Feyhan Güver, Piyâle Madra, Meral Simer gibi isimler geliyor aklıma... Kadın karikatüristler diye bakıldığında da zengin bir arşive ulaşır mıyız?

Cumhuriyet döneminde 1960'a kadar, aklıda kalabilen Selma Emiroğlu ile Semiramis Aydın'lık var. 1960'larda Meral Simer çıkıyor. Kadın karikatürcüler *Gırgır* ile sökün ediyor ve zamanla *Gırgır* takımadalarına yayılıyorlar. Dünyada da kadın sanatçı sayısı az; hele ki karikatür ve şiirde çok sınırlı. Roman, öykü, müzik, mimari, resim ve heykelde durum farklı. İnternette başlayan dijital çağda, kadınların karikatür ve şiirdeki durumunu değiştirdiği gözlemlenebiliyor.

İnternet, insanlara eşit davranıyor; herkese kendini ifade etme olanağı veriyor. Bu nedenle herkes —deyim yerindeyse— kabak çiçeği gibi açılmaya başladı. Bir on yıl sonra kendimizi, sıradışı bir bahçede bulacağımızı düşünüyorum. Kadınlar mizaha daha çok eğilecek. Çünkü barışı onlar erkeklerden daha çok istiyor. Kadınların, karikatürün barışçıl gücünü keşfedecek denli zeki olduğunu düşünüyorum. *Karikatürkiye*'ye daha çok kadın karikatürcü almak isterdim, ne ki olmadı.

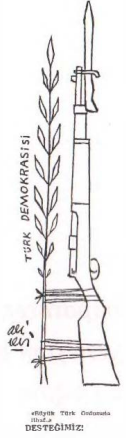
Erdoğan. Erdoğan'ın karikatürlerle başı pek hoş değil. Kitabın son bölümünde buna dair çok örnek var.

AKP mizahtan hoşlanmıyor. Başbakan Erdoğan genel olarak sanattan, özel olarak karikatürden ne anlıyor, ne de hoşlanıyor. Kendisi başbakan olarak halkın oylarıyla seçilmiş bir siyasetçi olarak kendi meşrebince siyaset yapıyor. Bu, bir biçimde elde ettiği bir olanak.

Hayatı ve onun içinde öncelikle siyasetçileri eleştirmek üzere kendilerini görevlendirmiş olan karikatürcüler, siyasetçiler tarafından mahkemelere veriliyor. Başbakan bu kişilerin başını çekiyor. Muhalefet ise, —neredeyse sadece— iktidar partisini eleştiren karikatürleri seviyor.

Bu dönemde ortaya çıkan veya çıkarılan Ergenekon sorunu, ülkeyi yeniden ikiye böldü. Karikatürcüler de bu bölünmeden payını aldı. Karikatür tarihimiz de böyle bir taraf durumunu ilk kez yaşadı. Bu bağlamda ilerici karikatürün gücü bölündü.

Gırgır takımadaları AKP iktidarlarına karşı çok sert bir muhalefet yaptı, yapmayı da sürdürüyor. Bu dergilerdeki karikatürcü yaş ortalaması çok düşüktür. Önemli bir bölümü neredeyse genç irisi olan bu karikatürcülerle sevinç duymalıyız. Eleştiri, en büyük öğretmendir. Bunu beceremeyen toplumlar, karanlıktan kurtulamaz. Hangi iktidar sanatın ve mizahın düşmanıdır, oradan uzanan yol giderek daralır...

Büyük Türk Ordusuna İthaf : Desteğimiziz! (27 Mayıs'ta TSK yönetime el koydu.)

Ali Ulvi Ersoy, Cumhuriyet, 28.05.1960, S.1.

Tan Öral, *Halkın Dostu*, Haziran 1971, S.15, S.2.

AKP ile başlayan ve halen devam eden sürece baktığımızda karikatürcülerin gözdesi Başbakan

MERKEZİN MERKEZİ:

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YILDIZ SARAYI

NİLAY ÖZLÜ

İmparatorluğun otuz üç yıl boyunca yönetildiği Yıldız Sarayı, dağınık ve merkezless yerleşimi büyük bir ironi olarak görünmekle birlikte, Sultan II. Abdülhamid'in kişiliğine, aile hayatına, gündelik rutinine ve politikalarına uygun bir ağ sistemi şeklinde organize edildiği söylenebilir. Sultan II. Abdülhamid giderek daralan bir çemberin merkezinde oturan bir hükümdar portresi çizmemekte; tersine, geniş bir bilgi ve kontrol ağının içine nüfuz etmiş bir siyasi erki temsil etmektedir.

"Bütün saltanatı müddetinin uzun yılları içinde buraya çekilip kapanan, haricle, memleketile, tebasile münasebetlerini ancak hafiyelerinin oraya kadar getirip bağladıkları gizli ipliklerle idare eden bu müstebit sultanın şahsı ve sarayı etrafında türlü türlü garib, ekseriyet üzere korkunç riva-yetler zihinlerinin hayal kabiliyetlerini kamçılıya kamçılıya kısmen farazyata, kısmen mahiyetleri layikile anlaşılamamış hakikatlerin tefrit ve tahrif edilen esasına kurulmuş öyle

bir esrar kümesi vücude getirmişti ki burasının ismi anılınca sinirlerde bir ürperme, fikirlerde bir irkilme hâsil olurdu. (...) Yıldız'ın ismi geçerken aynı zamanda hayalhanede servet ve haşmetin müzehheb ve murassa levhasile hile ve hud'adan, haksızlık ve zülümünden mürekkebe, her bilinmeyen şeyin hadden aşırı büyütülmüş efsane alayı geçirdi."

Halit Ziya Uşaklıgil'den günümüze, Yıldız Sarayı halen gizemini koruyan

bir bilinmezler yumağı olarak algılanmakta, Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) tartışmalı kişiliği ve politikaları da Yıldız Sarayı'nın esrarlı durumunu pekiştiren bir diğer öge olarak öne çıkmaktadır. Bu metin, politik yansımaları günümüzde ideolojik bir taraf olmayı gerektirecek kadar etkin Abdülhamid fenomeni-ne farklı bir açıdan yaklaşmak adına kaleme alınmıştır. Otuz üç yıl hüküm süren Sultan Abdülhamid'in, idari merkezi olarak organize edilmiş olan

Yaveran Dairesi.

Yıldız Sarayı, Sultan'ın kişiliğini hem de politikalarını yansıtan bir odak olarak düşünülmeli; bu anlamda 34. padişahı, iktidarı temsil eden saray ve saray mimarisi üzerinden okumak hedeflenmektedir. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na damgasını vurmuş, Batılılaşma ve merkezleşme çabalarına farklı bir boyut getiren

sını yansıttığını belirtmiştir.² Lawrence J. Vale ise mimarlık, güç ve milli kimlik ilişkilerini incelediği kitabında hükümet merkezlerinin, bürokratik ve resmi işleri yürütme fonksiyonlarının yanı sıra, devlet gücünün ve milli kimliğin temsilcileri olarak kamuya ideolojik bir mesaj iletmek görevini üstlendiklerinin altını

yani halkı gözeten ve gözetleyen gizli bir güç merkezi olarak konumlanmasını ifade eder.³ 18. yüzyılda dönüşmeye başlayan bu görsel sistem, Sultan Abdülmecid'in Dolmabahçe Sarayı'na daimi olarak taşınması ile yerini hükümdarın görünürlüğü ve varlığının mutlak işareti olan yeni ve gösterişli saraya bırakmıştır. Sul-

Sarayın yüksek duvarları Abdülhamid'e yöneltilen çeşitli eleştirilerin malzemesi olmuştur. Senede bir kez Hırka-i Saadet ziyareti için İstanbul taraflına giden ve kentle hemen hiç ilişki kurmayan padişah, "Saray duvarlarının arkasına saklanan korkak", "ancak kanatlarına güvenen kuşların geçebileceği kadar yüksek duvarların berisinde" gibi suçlamalar ve benzetmeler ile duvar analogisi üzerinden kıyasıya eleştirilmiştir.

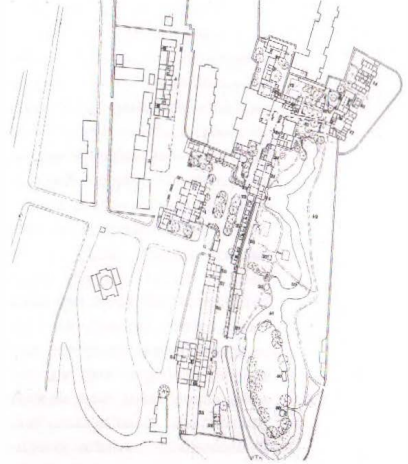
Hamid rejimi, Bâbü'lî'nin pasifize edilmesi ve mutlak gücün tekrar padişahın kişiliğinde toplanması, yani Saray'ın tekrar ön plana çıkması açısından da farklı bir öneme sahiptir. Bu anlamda Yıldız Sarayı'nın planlama sistemi ve mekânsal düzenlenişi, giderek merkezleşen idari ve politik sistemi anlamak ve Sultan II. Abdülhamid'in gündelik hayat pratiklerinin ve son dönem saray ritüellerinin izini sürebilmek adına bizlere önemli ipuçları sağlayacaktır. Bu metinde ele alınacak bir başka konu ise son yüzyıllarda giderek dönüşen Osmanlı görsel ideolojisinin, Sultan II. Abdülhamid zamanında nasıl farklı bir şekilde ele alındığını incelemek ve bu görsel ve simgesel kırılmayı kavramsal olarak ele almak olacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Mimarlık teorisi açısından baktığımız zaman her yapının, dönemin sosyal, ekonomik ve politik bağlamına ışık tutan bir gösterge olarak ele alındığını ve her yapının bir mekân tanımladığını kadar, aynı zamanda görsel imge olarak da işlevselleştirdiğini görebiliriz. Umberto Eco mimari formların iletişim özelliklerine dikkat çekmiş ve her mimari öğenin yapının hem birincil özelliği olan fonksiyonunu, hem de ikincil özelliği olan ideoloji-

çizmiştir.⁴ Vale'e göre sadece mimari yapılar değil, başkentlerin yerleşimi de vatandaşlarına direkt ve indirekt ideolojik mesajlar gönderen bir mekanizma olarak çalışmaktadır.

Osmanlı sarayları, hem idari merkez hem de padişahların yaşam alanı olarak çifte fonksiyon yüklenirken, aynı zamanda Osmanlı görsel ideolojisinin temsil eden önemli bir birim olarak da ele alınmalıdır. Pre-modern dünyanın, sınırlı görsel iletişim mecraları arasında, mimari oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle saray yapıları, resmi görsel sistemi üçüncü boyuta taşıyarak Osmanlı görünürlük ideolojisinin okunabildiği ve bu ideolojide zaman içerisinde meydana gelen değişim, dönüşüm ve kırılmaların takip edilebildiği önemli bir tarihsel kaynak olarak öne çıkmaktadır. Gülru Necipoğlu, Topkapı Sarayı'nın mimari kurgusu ile Osmanlı hanedanlık söylemi arasındaki sıkı ilişkiyi gözler önüne sermektedir.⁵ Necipoğlu farklı bir makalesinde Osmanlı, Safevi ve Hint-Türk imparatorluklarının görsel ideolojilerini, bu imparatorlukların farklı saray tipolojileri üzerinden okumaktadır. İmparatorun halk önündeki görünürlüğü ve bu görünürlüğün siyasi olarak araçsallaştırılmasını ifade eden bu görsel ideoloji, Topkapı Sarayı özelinde padişahın görünmeden görmesini,

tan II. Abdülhamid ise Yıldız Sarayı içerisinde seleflerinden farklı bir görsel ideoloji benimsemiş, varlığını çeşitli simgeler aracılığıyla tebaasına hissettiren, hükümdarlığını meşrulaştıran, kendi fiziksel varlığını gözlerden olabildiğince saklamıştır. Selim Deringil'in de ifade ettiği gibi "İPL adışah efsanesi, onun gücünü ve her yerde hazır ve nazır oluşunu aralıksız biçimde hatırlatacak bir simgeler sistemi aracılığı ile halkına 'yönlen-dirildi'. Bu bağlamda II. Abdülhamid, II. Mahmud'dan önceki atalarının yöntemlerine geri dönmüşe benzer, Abdülhamid'in amacı, kendisinden

Yıldız Sarayı Vaziyet Planı.

(Yıldız Sarayı, Rölöve Restorasyon Gairesi, Ahmet Selbesoğlu'nun izni ile).

önce hükmeden seleflerinin tersine, ama bir ölçüde atalarına benzer şekilde, adeta görünmeksizin 'iktidar titişmelerini' yaymaktadır.⁶ Yıldız Sarayı yüksek duvarların arkasında saklanan, padişahın görünmeden gözetlediği, jurnaller, şifreli telgraf- lar ve fotoğraflar aracılığı ile imparatorluğun dört bir yanından haberdar olduğu bir gözetim ve takip (*surveillance*) merkezi olarak da ele alınmalıdır.

Bu bağlamda Yıldız Sarayı hem farklı mimari öğelerin bir araya getirdiği bir yönetim kompleksi olarak; hem kapladığı 500.000 m² alan ve barındırdığı 12.000' kişilik nüfus ile kent içinde bir kent tanımlamasına; hem de imparatorluk payitahtı içerisinde bulunduğu konuma bağlı olarak, farklı açılardan incelenmelidir. Yukarıda kısaca belirtildiği gibi, son derece girift ve kompleks bir yapıya sahip olan bu imparatorluk yerleşkesi farklı ölçek ve bağlamlarda ele alınmalı; tek bina ölçeğinden kent ölçeğine farklı simgesel göndermeleri çözümlenmelidir. Bu metin, bu kadar kapsamlı ve iddialı bir işe soyunmamakla birlikte, sarayın farklı ölçekteki mimari ve kentsel öğelerini tarihsel bağlamı içerisinde değerlendirerek, bu konuda yapılacak yeni araştırmalara bir kapı aralamayı hedeflemektedir.

MERKEZİN İNŞASI: CİVAN KAPUCIBAŞI BAĞÇESİNDEN YILDIZ SARAY-I HÜMAYUNU'NA

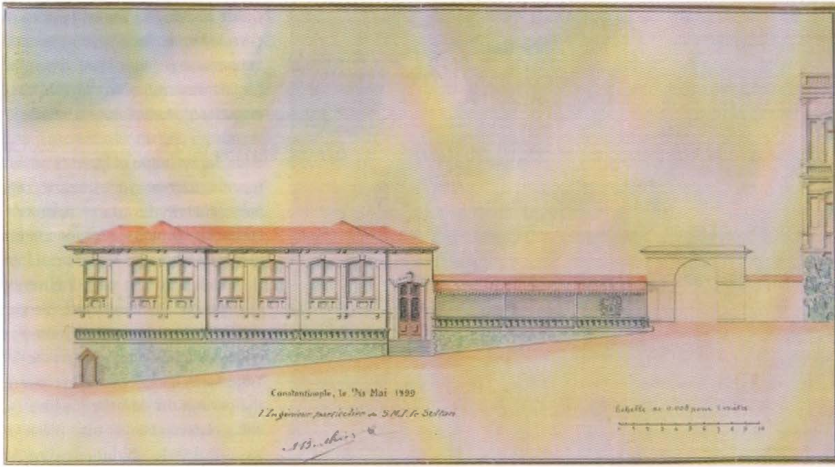
Osmanlı saray komplekslerinin sonuncusu olan Yıldız Sarayı, Ortaköy sırtlarında yer alan koruluk bir araziye kurulmuştur. Kanuni Süleyman (1520-1566) döneminde 'Civan Kapucubaşı' veya 'Kazancıoğlu Bahçesi' olarak bilinen ve avlanma yeri olarak kullanılan araziler, Sultan I. Ahmed (1603-1617) döneminde hadaik-i hassa arasına katılmış ve buraya küçük bir köşk yapılmıştır. 19. yüzyılın başında Sultan III. Selim (1789-1807) validesi adına bir kasır ve günümüze kadar kalmış olan bir çeşme yaptırmış.⁸ daha sonra Sultan II. Mahmud (1808-1839) tepede 'Yıldız' adı verilen bir köşk inşa ettirerek semtin adını da belirlemiştir. Sultan Abdülmecid'in de (1839-1861) validesi adına 'Kasr-ı Dilküşa' adında bir köşk inşa ettirdiği bilinmektedir.⁹ Sultan Abdülaziz (1861-1876) ise sahilde yaptırmış olduğu Çırağan Sarayı'nı taş bir köprü ile Yıldız korusuna bağlamış ve 'Malta Köşkü' ve 'Çadır Köşkü' gibi bahçe köşkleri ile Büyük Mabeyn'i Agop ve Sarkis Balyan'a inşa ettirmiştir.¹⁰ Sultan II. Abdülhamid ise tahta çıkışının üzerinden bir yıl geçmeden Yıldız'a taşınmıştır. Taşınma işlemi Mabeyn Feriki Sait Paşa'nın hatıratında şu şekilde yer almıştır:¹¹

"7 Nisan 1293 yani bugün Beşiktaş Saray-ı Hümayunu'ndan Yıldız Kasrı Hümayunu'na bütün bütün nakli-i hümayun vuku' bulup, Yıldız Saray-ı Hümayunu ismi verilmiştir. Saat 8'de Kasrı Hümayun-u Mezbura muvasalat ettik. Benim ikametime mahsus olmak üzere Harem-i Hümayun duvarının arkasında bağ içindeki odayı efendimiz ihsan buyurdular."

93 Rus Harbi'nin başladığı Nisan 1877'de aralıklarla Yıldız'da ikamet etmeye başlayan genç padişah, avasın bittiği Ocak 1878'de temelli olarak Yıldız'a yerleşmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in niçin Yıldız'a taşınmış olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, rivayetler çok çeşitlidir. Dolmabahçe'nin konfor ve ihtişamını bırakarak yer değiştirmesinde öncelikle gösterilen sebep fazlaca vesveseli olan Sultan'ın, Aziz ve Murad'ın hal edildikleri sahil saraylarını yeterince güvenli bulmamasıdır. Tahsin Paşa anılarında Sultan II. Abdülhamid'in kendisine "Basiret emniyetin babasıdır, evvela basiret, sonra emniyet" dediğini aktarmış, Sultan'ın son derece tedbirli ve hatta kuruntulu bir kişiliğe sahip olduğunu belirtmiştir.¹² Ayrıca kendisi için kötü anılarla dolu olan bu sarayı geride bırakıp kendine ait bir saraya yeni bir başlangıç yapmak istemiş olabileceği de öne sürülmüştür. Bütün bunlara ek olarak, Sultan

Mühendis
A. Berthier
imzalı yabancı
misafirlerin için
kabul pavyonu
çizimi.

T. C. BOA Y. PRKHH
3/24

Abdülhamid'in şehzadeliğinden itibaren doğaya, kırlara ve açık havaya olan düşkünlüğü de nedenlerden biri olarak düşünülmektedir.¹³ Sebep her ne olursa olsun, Sultan II. Abdülhamid Yıldız'da kendine özgü bir saray yaratmış ve sarayın duvarları içerisinde adeta bir mikrokozmos vücuda getirmiştir. Sultan II. Abdülhamid'i ve bu pek çok tartışılan padişahın idare sistemini, politikalarını, kişiliğini anlamak için mutlak suretle Yıldız Sarayı'nın incelenmesi gerekmektedir. Bu gerekliliği İsmail Müştak Mayakon şu sözlerle dile getirmektedir:¹⁴

"Osmanlı hükümeti demek Yıldız Sarayı demektir. Bu iddiayı şu suretle ifade etmek mümkündür: Abdülhamid devri demek münhasıran Abdülhamid'in şahsı demektir. Ufak büyük her işe kendi şahsının damgasını vurmuştur. İdari, siyasi, iktisadi, ilmi, dini ve içtimai bütün işlerin ipucu Saraya bağlı idi. Sultan Hamid ve Saray, ağıнын ortasında çalışan bir örümcek manzarası arz ederdi. Binaenaleyh Abdülhamid'in şahsını yakından tanımayanlar yahut Yıldız muhitinde az çok bulunmamış olanlar, Abdülhamid'i yazamazlar."

Yıldız Sarayı aynı zamanda giderek merkezleşen bir imparatorluğun, bütün güçleri tek elinde toplamak isteyen bir hükümdarın ve hatta Bâbî'liyi bilinçli olarak saf dışı bi-

rakan bir "isibdad" rejiminin, tek ve yegâne idare merkezi olarak bütün bir imparatorluğun kalbini temsil etmektedir. Saray başkâtibi Tahsin Paşa, Yıldız Sarayı'nın merkezi idari yapısı ile Abdülhamid'in kontrolcü kişiliği arasındaki paralelliklere anılarında yer vermiştir.¹⁵

"Sultan Hamit kuvvetli bir merkezi yetçi idi. Mülki, askeri, siyasi, dini ve içtimai bütün mesaili Yıldızda toplamıştı. (...) Artık her iş saraydan geçecek, her şey sarayda karar kılacak, herkes sarayı melce taniyacaktı. (...) Sultan Hamit bidayeti cülusundan başlayarak devletin bütün umurunu saraya toplamak siyasetini takip etmiştir. Bunun içindir ki idari, iktisadi, mülki, askeri, mali, ilmi ve dini bütün mesail ile temas etmek imkânını bulmuştur. Sultan Hamit her meseleyi öğrenmek ister, her şeyi sorar, herkesin ahvalını istiknah eder, tayinleri iradei seniyeğe mütevakıf olan her memurun tercümeihal varakasını okutturuldu."

Yıldız'a taşınan genç padişahın ilk işi, tıpkı Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi, sarayın etrafına yüksek duvarlar inşa ettirmek ve yine duvarlar örürerek idare birimlerini harem bölümünden ayırmak olacaktır.¹⁶ Böylece Yıldız Sarayı, 18. yüzyılda ortaya çıkan sahil sarayları geleneğine sırtını dönerek,¹⁷ Topkapı ve Edirne sarayları gibi içe dönük, gizemli ve

gözlerden sakınan bir mimari yapıya kavuşmuştur. François Georgeon ise Avrupalı bakış açısıyla sarayı "gizemli ve kaygı verici" olarak tanımlamıştır. Görünmeyen ancak her şeyi gören ve kontrol altında tutan, otoritesini daimi olarak hissettiren bir hükümdarın yaratmış olduğu bir gizem ve kaygıdır bahsedilen.¹⁸

"Yıldız, otuz yılı aşkın bir süre, sadece bir saray-ı amire değil, Abdülhamid'in tek ikametgâhi olacaktır. Sarayın yüksek duvarları ardına kapanan Sultan Abdülhamid, sanki imparatorlukta yok gibidir. Onun dünyası fiilen Yıldız'ın köşkleri ve bahçeleriyle sınırlı kalacaktır. Ama Yıldız, sultanın tek ikametgâhi olmakla kalmaz; bu saray imparatorluk yönetiminin kalbi haline gelir. Böylece Yıldız bir saray olmanın ötesine geçip, bir simgeye, Abdülhamid saltanatının ve Hamid rejiminin simgesine, gizemli ve kaygı verici bir yere dönüşür. Avrupalılara göre ise, ancak çok küçük bir bölümün taniyabildikleri Yıldız yabancı ve büyüleyici bir dünyadır."

YILDIZ SARAYI'NIN MİMARİ VE KENTSEL DÜZENLENİŞİ

Yıldız Sarayı'nın barındırdığı önemli yapıları incelemeye önce sarayı meydana getiren birimler ve kentsel ölçekte düzenleniş prensipleri ele alınacaktır. Sarayla sarayı çevreleyen duvarlar, çeşitli kapılar, avlular,

bu eleştiriler, aynı zamanda saray kapılarının saraylı ve kentli arasında geçiş sağlama rolünü, azametini, korunaklılığını, kapının ardında görünmeden bütün halkını gözetleyen Sultan'ın sembolik gücünü de vurgulamaktadır.

"Memleketin başı üzerinde bir felaket satırı gibi duran Abdülhamid istibdadı, nazarı hayaliniz önünden geçer; çirkin bir ağız gibi açılan bu duvarlardan, Beşiktaş sırtlarına yaşıtırılmış kocaman bir günah lekesini andıran bu binalardan kalbinize deşet ve haşyet çöker. Gördükçe, öğrendikçe, tecrübe ettikçe anlarız ki, gece gündüz hiçbir vakit kapanmayan bu kapı önünden herkes eğilerek ve küçülerek geçmeğe, herkes izetti nefisinden ve insanlık gururundan bir parça feda ederek girmeye mahkumdur. Bu kapıda öyle bir azamet, öyle küstah bir duruş vardır ki içinde isyan fırtınaları koparır, fakat orada bekleyen silah ve süngü buna meydan vermemek için her dakika gözü açık ve nöbettedir.

Sultan II. Abdülhamid'in "Cihannüma Köşkü'ne gidip, yukarıdaki küçük salondan etrafı büyük Zeiss dürbünüyle seyrettiği" yine Ayşe Osmanoglu'nun anılarında geçmektedir. Bu yapı, sarayından hiç çıkmayan Sultan'ın bütün tebaasını gözetlediği. Foucault'un tabiriyle görünmeden görebildiği bir "Panoptikon" olarak da düşünülebilir.

Siz susarsınız, susacakınız: Çünkü bu kapının eşliğinde iltira var, tecavüz var, ismeti ahlaka tevcih edilmiş suikast var. Sonra hepimizin fevkinde bir göz, bir kartal var."

Sarayın iç ve dış duvarları üzerinde bulunan en önemli beş kapı, farklı isimlerle anılmakta, rütbe ve pozisyonlarına göre farklı kişilere hizmet etmektedir.⁴⁶ Bu kapıların hiyerarşik önemlerini büyüklükleri, pozisyonları ve bezemeleri üzerinden de okumak mümkündür. Koltuk Kapısı ve

Mecidiye Kapısı saray personeli ve ziyaretçiler tarafından, Valide Kapısı harem halkı, yabancı sefirler ve üst düzey görevliler tarafından kullanılmakta olup; Saltanat Kapısı ise sadece padişahın kullanımına açıktır. Oldukça gösterişli olan Harem Kapısı da resmi bölümü, Sultan'ın hususi dairesinin de bulunduğu harem bölümüne bağlayan, yani 1. avludan 2. avluya geçişi sağlayan kapıdır.

iii. Avlular

Osmanlı saraylarının en tipik mekânsal özelliklerinden biri de genelden özele açılan törensel avlular dizisidir. Dolmabahçe ve Çırağan saraylarında mevcut olmayan bu tip avlulu düzenlemenin izlerini Yıldız Sarayı'nın yerleşim şemasında görmek mümkündür. Topkapı Sarayı'ndaki kadar tanımlı ve aksiyel olmamakla birlikte, sarayın genel mekânlarından özel mekânlarına doğru geçişte avlu sisteminin kullanıldığı görülmektedir. Resmi daireler ve hususi bölümler, üç ana avlu çevresinde gelişen yapılar şeklinde

da bilinmekte ve günümüzde Yıldız Parkı olan alanı tanımlamakta ve içerisinde Malta Köşkü, Çadır Köşkü, Şale Köşkü, Acem Köşkü ve Talimhane Köşkü gibi çok çeşitli köşk ve kasırları barındırmaktadır.⁴⁷

iv. Bahçeler

Osmanlı saray geleneğinin en önemli unsurlarından biri olan has bahçeler sadece sarayın etrafını saran doğal elemanlar olarak düşünülmemeli, bilakis sarayı tamamlayan ve saray yaşantısını tanımlayan bir öge olarak ele alınmalıdır. Osmanlı dünyasında son derece gelişmiş olan bahçe kavramı, hem düşünsel, hem fiziksel, hem de sembolik düzlemlerde var olmuştur. Bahçe bir mekân tanımı olduğu kadar hayat ve yaşamı algılayış

Yıldız Saat Kulesi detayı.

tarzının da bir ifadesidir. Bahçe ve peyzaj insanın doğaya karşı verdiği daimi savaşı değil, bireyin ve toplumun içinde var olduğu ve kendini de var ettiği bir bağlamı tanımlamaktadır.

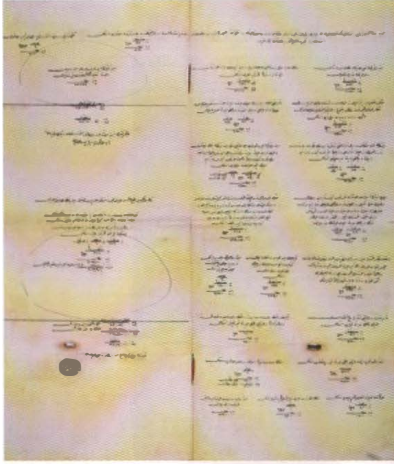
Yıldız Sarayı ise Osmanlı hasbahçeleri arasında özel bir yer tutar. 500.000 m²'yi bulan arazisinin Sultan II. Abdülhamid buraya taşınmadan önce de koruluk bir av sahası olarak yoğun bir yeşil dokuya sahip olduğu bilinmektedir. Sultan'ın burayı Sarayı

Hümayun olarak kullanmaya başlamasından itibaren bahçeler, çiçek tarhları, setler ve su elemanları ile birbiri ardına inşa edilen köşkerlerin etrafı düzenlenmiştir. Her bir köşk ve kasrı etrafında kendine özgü bir bahçe düzenlemesi yapılmış, bu ayrı düzenlemeleri birleştirici olarak düşünülen büyük bir suni gölet (300 m

serpiştirilmiştir. Bu bahçelerin dik-kati çeken bir tarafı da, binaların çevresindeki bahçenin yapıyla birlikte bir bütün olarak değerlendirilmiş olmasıdır."

Sultan II. Abdülhamid'in başlıca meraklarından birinin saray bahçelerinde gezintiye çıkarak olduğu

havuzlar, setler, bahçe heykelleri, yapay mağaralar ve ağaç formu verilmiş korkuluklar dikkati çekmektedir. Özellikle nadide bitkiler ve cins kuşlar için sarayın muhtelif yerlerine çeşitli sülünükler,¹⁷ kıy bahçeleri ve limonluklar yapılmıştır. Bu limonluklardan bazıları oldukça özgün bir tasarımın eseri olup, dönemin moda

Sale Kasrı'nda yapılacak kütüphanenin keşif defteri.

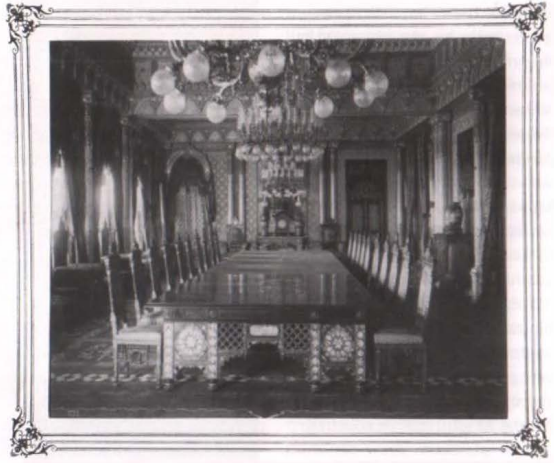
T.C. BÖLGESEL ARŞİV VE KÜTÜPHANE GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
23/17.

Sale Köşkü Sedfil Salonu.

Library of Congress.

x 15-40 m) ise, iç bahçenin peyzajını domine etmiştir.¹⁸ Su elemanı saray bahçesinde önemli bir yer tutmakta, Osmanlı arşiv belgelerinde saray ve çevresinde yaptırılan havuzlardan sıklıkla bahsedilmektedir. Bir Osmanlı arşiv belgesinde bahsi geçen "Yıldız sarayı civarındaki iki kита bahçe-i umumiyyeden birinin havuzu olmadıgından bir havuz inşası" ifadesi, sarayın hemen her bahçesinde bir havuz olduğunu göstermektedir.¹⁹ Nurhan Atasoy, Yıldız bahçelerini diğer saray bahçelerinden ayırmakta, belirli bir master plana göre yapılmadığı ve informal bir düzenlemeye sahip olduğu halde Batı bahçe düzenlemesinin etkilerini taşıdığını belirtmektedir.²⁰

"Sarayın ana binalarının çevresi ayrı birer bahçe olarak düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler de formel olmaktan uzaktır. Bu düzenleme içinde su, en önemli elemandır. Bahçeye, geleneksel Osmanlı üslubunda olduğu kadar devrin Avrupa üslubunun yorumunu sunan süslemeler taşıyan çeşmeler

bilinmekte,²¹ bahçe içine yaptırmış olduğu çeşitli köşkerlerde dinlendiği, misafirlerini ağırladığı, gölet içinde gezintiler yaptığı söylenmektedir.²² Afife Batur tarafından "pitoresk görünümü" veya "romantik" olarak tanımlanan bahçeleri¹⁸ Fuat Ezgü "Dışarıdan pek önemsiz görünen Yıldız sarayı bahçelerine avuçlar dolusu altın sarf olunmuştur." diyerek değerlendirmiştir.²⁴ Saray bahçelerinde egzotik ve nadir bitkilere yer verilmiş, bunun yanı sıra bahçelerde meyve ve sebzeler yetiştirilmiştir. Aynı zamanda çeşitli kuşlar, çok sayıda evcil hayvanlar ve saray geleneği olan zürafa, aslan, ayı gibi vahşi hayvanlar da beslenmiştir.²⁵ Büyük göletin içindeki ada denilen alanda bir hayvan kafesi bulunmakta ve bu adacıkta çeşitli hayvanların gezindiği rivayet edilmektedir. Sayısı 300 kadar olan yerli ve yabancı pek çok bahçıvanın da sarayda çalıştığı bilinmektedir.²⁶ Doğal topografyaya uyumlu peyzaj düzenlemesi ve bahçe elemanları arasında fiskiyeli

olan demir ve cam malzemelerinin mahir bir şekilde kullanıldığı ve bazı seraların ısıtıldığı bilinmektedir.²⁸ Özellikle Harem Kapısı'nın hemen gerisinde yer alan ve dönemin meşhur İtalyan mimarı Raimondo D'Aronco tarafından tasarlanmış olan Limonluk Köşkü *art nouveau* üslubunun saraydaki seçkin örneklerinden biridir.³⁰

Ayşe Osmanoglu anılarında sarayın iç ve dış bahçelerinde geçirdiği zamanları "en büyük eğlencemiz Yıldız bahçelerinde gezmekti" diyerek yad etmiştir. Cuma selamlıklarından sonra genç sultanların, evli ablalarının, kalfaların, Sultan Murad'ın kızları ile birlikte "kır" denilen büyük parktaki köşkerde eğlendiklerini, "bahçe takımları" adı verilen soğuk yemekleri yediklerini ve Malta, Çadır, Talimhane, Bahçıvanbaşı ve Acem köşkerlerinde vakit geçirdiklerini anlatmıştır. Ayşe Osmanoglu saray bahçelerinin adeta bir hayvanat bahçesi gibi olduğunu belirtmiş; ayrıca düşün, sünet gibi kutlamalarda bahçenin de

kullanıldığını, yaz günlerinde saray bahçesine portatif bir tiyatro kurulduğunu da anılarında aktarmıştır.⁴⁰ Şadiye Osmanoğlu ise saray hayatını saray bahçeleri ve babası Abdülhamid ile özdeşleştirerek şu şekilde tasvir etmiştir:

"Saray hayatı; dış âlemle irtibatı olmayan, büyük parklar ve rengârenk çiçeklerle süslü, havuzlu bahçeler içinde, irili ufaklı köşkleyle, bunların da içinde, müstakilen yahut onun dairelerine dağılmış, umumiyetle saray kadınlarının, kızlarının, çocuklarının, babamızın şefkat ve muhabbet dolu kolları ve nazarı altında geçen bir yaşama tarzıdır. Kendine göre, özel bir akışı vardı."

Kısaca toplamak gerekirse, Yıldız Sarayı, nadide bitkiler ve cins cins hayvanlarla donatılmış özenli bahçeleri ve geniş koruları ile bütündür. Saray hayatını anlamlandıran, çerçeveleyen ve tamamlayan hasbahçeler, Osmanlı kültürünün, değişip dönüşse bile, devamlılık arz eden önemli bir ögesidir. Dolayısıyla saray bahçelerini, bahçe kültürünü ve yaşayışını kavramadan Yıldız Sarayı'nı anlamlandırmak mümkün görünmemektedir.

v. Kentsel Yerleşim ve Mimari Düzenleme

Yıldız Sarayı, eski dönem Osmanlı saraylarına benzer bir kurgu taşıyarak kent içinde kent konseptini tekrarlamaktadır. Marangozhaneleri, sayısız atölyeleri, mutfakları, ahırları, eczanesi, fabrikaları, savunma ve özel güvenlik birimleri, resmi daireleri, konaklama alanları, sebze ve meyve bahçeleri, kütüphanesi, sanat galerisi, müzesi, silahhanesi ve tiyatrosu ile kendi kendine yetebilen ve dışa kapalı bir dünya yaratılmıştır. Otuz üç senelik hükümdarlığının büyük bölümünü Yıldız Sarayı kompleksinde geçiren Sultan II. Abdülhamid, bayramlarda ve özel günlerde Dolmabahçe Sarayı'na gitmek ve sene bir kez Topkapı Sarayı'na ziyaret etmek dışında Yıldız'dan hiç ayrılmamış ve bütün yaşam kurgusunu Yıldız Sarayı'nın yüksek duvarları içerisinde düzenlemiştir.

Afiye Batur, köşk ve pavyonlardan oluşan Yıldız Sarayı'nın yerleşim düzenini "topografyaya uygun ve lineer" olarak tariflemiştir. 100'e yakın irili ufaklı yapı birimlerinin pek çoğu kuzey-güney aksında inşa edilmiş, zamana yayılmış ve görece "spontan" olan bu gelişme şeması içerisinde "yapılar arasında yer yer küçük piaz-

lararası Sergisi'ni gezen ve küçük bir alanda bir dünya temsili olarak görülen bu "mikrokozmostan" çok etkilenen Abdülhamid'in Yıldız Sarayı içerisinde küçük bir evren yaratma çabası olarak da değerlendirilebilir.

Yapı ölçeğindeki farklılaşmanın bir başka sebebi de, sarayda farklı mi-

Kızlaragası Dairesi.

zalarla genişleyen bir tür sokak dokusu ortaya çıkmıştır.⁴¹ Saray yerleşkesi sürekli olarak, adeta organik bir şekilde, değişmiş ve dönüşmüş,⁴² saray "sürekli bir şantiye" halinde kalmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in kendi döneminde yapılan yapıları bile gerektiğinde yıktırarak, yerlerine farklı yapılar inşa ettirdiği, bazı yapıların ise yangın nedeniyle zarar gördüğü ve yenilendikleri bilinmektedir.⁴³ Elektrik, telefon ve merkezi ısıtma gibi son teknolojilerin de sarayda uygulandığı bilinmektedir.⁴⁴ İşin ilginç tarafı, Yıldız Sarayı dâhilinde yapılan yapıların hemen hepsinin farklı birer mimari üslupla yapılmış ve hatta bazı yapılarda her bir odanın farklı stillerde dekore edilmiş olmasıdır.⁴⁵ Pars Tuğlacı, sarayın farklı formları ve teknikleri birleştiren mimarisini "eklektik" olarak nitelendirmiş ve bu mimariyi "Tanzimat Üslubu" olarak tanımlamıştır.⁴⁶ Ali Said anılarında Merasim Dairesi'nin "salonlarının her birinin bir milletin usulüne uygun olarak" döşendiğini belirtmiştir. Bu şekilde farklı üslupların aynı yerleşim içerisinde yer alması, gençliğinde 1867 Paris Ulus-

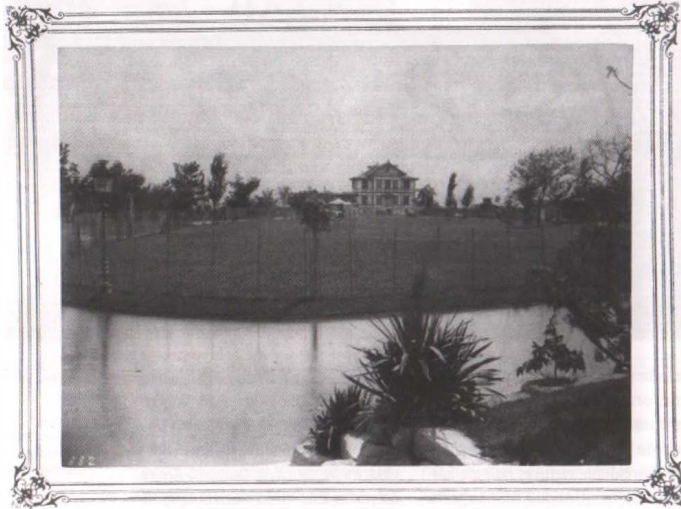
mar ve mühendislerin çalışma odağı bulmuş olmasıdır. Pars Tuğlacı Balyan ailesinin Yıldız Sarayı'nda pek çok yapının mimarı olarak çalıştıklarını ve sırasıyla Garabed Amira Balyan'ın Eski Yıldız Köşkü; Agop ve Sarkis Balyan'ın⁴⁷ Büyük Mabeyn, Çadır Köşkü, Çit Kasrı, Ferhan Köşkü, Malta Köşkü ve Şale Köşkü, Hamidiye/Yıldız Camii ve Saat Kulesi; Simon Bey'in ise Yıldız Köşkü yapılarının inşasında rol aldıklarını belirtmektedir.⁴⁸ Mimar Vasilaki ise günümüze kadar ulaşmayan Yeni Köşkü tasarlamıştır.⁴⁹ Ayrıca Alexandre Vallaury, Yanko, Ioannidis gibi isimlerin de Yıldız'da görev aldığı söylenmektedir. Sultan'ın gözde mimarı ise 1894 Dersaadet Ziraat ve Sanayi Sergi-i Umumiisi için ülkeye davet edilen Raimondo D'Aronco'dur.⁵⁰ Her ne kadar sergi büyük deprem yüzünden gerçekleşememiş olsa da D'Aronco saray mimarı olarak görevlendirilmiş, hem var olan yapıların bakım ve onarım çalışmalarını, hem de Yıldız Sarayı'na yeni yapılar inşa etme görevini üstlenmiştir. Batur'un İtalya Udine Arşivlerinde yaptığı çalışmalara göre Raimondo

D'Aronco Yıldız Sarayı içerisinde Limonluk Köşkü (1895), Küçük Pavyon (1895?), Çini Fabrikası (1893-1897), Tiyatro ? (1894-1900), Yaveran Dairesi (1897-1900), Kabul ve Merasim Köşkü (1894-1900), Harem Binaları ve Hamam, Manej, Ahırlar, Kış Bahçesi, Kebap Köşkü gibi yapıları inşa ettirmiştir.⁵¹ Yıldız Sarayı Müdürü Bülent Bilgin ise Küçük Mabeyn'in de D'Aronco'ya ithaf edildiğini belirtmektedir.⁵² Ayrıca Başbakanlık

Abdülhamid'in *cırt nouveau* üslupla olanı tercih ettiği bilinmektedir. Sultan her konuda olduğu gibi mimari konusunda da, hem saray içindeki hem de saray dışındaki önemli yapılar söz konusu olduğunda, kontrol mekanizmasının elinde tutmaktadır. Bu anlamda, sarayın morfolojik yapısını ve mimari düzenlenişini II. Abdülhamid'in kişiliğinin ve hatta politik duruşunun yansımaları olarak düşünmek mümkün görünmektedir.

Yaveran Dairesi gibi sarayın idari birimleri ve kabul salonları bulunmaktaydı. Yine Birinci Avlu'da yer alan Marangozhane; eczane olarak kullanılan Güvercinlik Köşkü; Ferik Mehmed Paşa'nın başkanlığında silah müzesine dönüştürülen Silahane Köşkü;⁵³ hemen karşısında yer alan Müzehane; değerli kitapların toplandığı Kütüphane;⁵⁴ doldurulmuş kelebekler, böcekler ve kuşların sergilendiği Böcek Müzesi⁵⁵ ve Güzel Sanatlar Galerisi ise François Georgeon tarafından "burjuva Sultan"⁵⁶ olarak tanımlanan Sultan II. Abdülhamid'in özel zevklerinin ve hobilerinin mekânsal bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Abdülhamid kendince değerli gördüğü ve iktidarını meşrulaştıracağına düşündüğü nesneleri Yıldız Sarayı çatısı altında toplamış ve sarayın en kamusal alanı olan Birinci Avlu'da sergilemiştir. Örneğin, Ayalırlı'daki silah müzesinin kapatılarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi ve askeri kökenini temsil eden bu eserlerin Topkapı Sarayı'ndan, gücün yeni merkezi olan Yıldız Sarayı'na taşınması ile, Sultan II. Abdülhamid imparatorluk geçmişine sahip çıkarak otoritesini simgesel anlamda meşrulaştırmıştır.⁵⁷ Bu anlamda Abdülhamid geleneksel bir Osmanlı padişahından ziyade Avrupalı bir hükümdarın mekânsal düzenini Yıldız Sarayı içerisinde ortaya koymuş ve sarayın mimari kurgusunu araçsallaştırarak, çarlık istediği -kültürlü, sanatkar, zengin- hükümdar imajını mekân üzerinden temsil edebilmiştir.

Harem bölümünün ve sultan dairelerinin bulunduğu İkinci Avlu ise II. Abdülhamid'in kişisel zevklerinin, yaşam tarzının ve aile ilişkilerinin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Raimondo D'Aronco'ya atfedilen⁵⁸ ve özellikle iç dekorasyonunda *art nouveau* etkisinin hissedildiği iki katlı kâğıt bir yapı olan Küçük Mabeyn, Sultan II. Abdülhamid'in çalışma, yemek, istirahat, kabul ve yatak odalarını barındıran çok amaçlı özel bir dairedir.⁵⁹ Farklı kaynaklarda 'Husu-si Daire', 'Büyük Köşk', 'Yeni Köşk', 'Özel Daire' gibi isimlerle anılmak-

İç Bahçe, kanal ve Cihannüma Köşkü.

Library of Congress.

Osmanlı Arşivlerinde "Le'Ingenieur parti de S.M.I. Le SULTAN" titri ile A. Berthier imzalı bir pavyon haritası ve cephe çizimi bulunmuştur.⁶⁰ Farklı mimarlar tarafından farklı süreçler içinde oluşmalarına rağmen Yıldız Sarayı içerisindeki pek çok yapı birbirlerine köprüler, tüneller ve geçitler ile bağlanmış ve üsluptaki farklılık mekânların devamlılığı ile dengelenmiştir.

Sultan II. Abdülhamid'in çeşitli mimarlar tarafından yapılan çizim ve perspektifleri incelediği, seçimler yaptığı ve önerilerde bulunduğu bilinmektedir.⁶¹ Örneğin D'Aronco'nun Tarım ve Sanayi Sergisi için tasarlamış olduğu yapılar Sultan'ın onayına sunulmuştur. Benzer şekilde D'Aronco'nun Şeyh Zafir için tasarlamış olduğu üç farklı tarzda türbe önerisi arasından, Sultan II.

SARAY YAPILARI

Bu bölümün amacı sarayda yer almış veya almakta olan çeşitli yapıların mimari tariflerini yapmak değil, II. Abdülhamid'in kişiliği ile mekân ilişkisini yapılar üzerinden okumaya çalışmak olacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi Yıldız Sarayı, fonksiyonların ayrıştığı çeşitli avlular etrafında düzenlenmiştir. Hizmet ve yönetim yapılarının bulunduğu Birinci Avlu'da Abdülaziz zamanında Ağop ve Sarkis Balyan'a yaptırılmış olan ve Uşaklıgil'e göre "az çok saray denmeye layık" tek bina olan Büyük Mabeyn;⁶² II. Abdülhamid'in yabancı sefirleri ve diplomatları kabul ettiği ve Rus ve Yunan harplerini saraydan çıkmadan yönettiği karargâh olarak kullanılan Çit Kasrı;⁶³ Raimondo D'Aronco tarafından tasarlanan ve "chalet" tarzı sivil bir yapıyı andıran

ta olan ve Sultan II. Abdülhamid'in özel kullanımına ayrılmış bir başka köşk ise Küçük Mabeyn'e içeriden bir galeri ile bağlanmaktaydı.⁶⁴ II. Abdülhamid'in dış dünya ile bağlantısını sağlayan bir diğer tutkusunun da tiyatro ve müzik olduğu bilinmekte ve Ayşe ve Şadiye Osmanoğlu'nun anılarından Saray Tiyatrosu'nun,⁶⁵ hanedan bireylerinin sosyal hayatlarının önemli bir parçasını teşkil ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁶ Ayrıca imparatorluk genelinde yasak olan sinema, saray tiyatrosunda gösterilmekte,⁶⁷ sarayın Muzika-i Hümayun adı verilen bir orkestrası olduğu ve bazen haremdeki kızlar tarafından müzik ve dans icra edildiği de anlatılmaktadır.⁶⁸ Halit Ziya Uşaklıgil ise bu tiyatroyu ve oynanan oyunları kıyasıyla eleştirerek "İtalyan opera heyetlerinin döküntülerinin (...) güllünç bir halde icra ettikleri eserler" olarak tasvir etmiştir.⁶⁹

Yıldız Sarayı'nı geniş bahçesi ve bahçe köşkleri olmaksızın düşünemeyiz. Abdülaziz zamanında Çırağan Sarayı'na bir köprü ile bağlanan bu geniş alanda Sarkis Balyan tarafından yapılmış Malta ve Çadır köşkleri yer almaktaydı. 1900 yılında İstanbul'a gelen İran Şahı Muzafferuddin'in karşılanması için inşa edilen Acem Köşkü; yapay göletin üzerindeki adacıkta yer alan Ada Köşkü ve İç Bahçe ile Dış Bahçe'yi ayıran büyük setin üzerinde Boğaz'a hâkim bir noktada konumlanmış olan Cihannüma Köşkü II. Abdülhamid'in gündelik yaşam tercihleri hakkında bize ipuçları sunarlar. Raimondo D'Aronco'ya atfedilen ve küçük ölçeğine rağmen özenli *art nouveau* detayları ile göze çarpan Ada Köşkü'nü Ayşe Osmanoğlu şu şekilde anlatmıştır:⁷⁰ "Sarayın Selamlık Bahçesi'ndeki Büyük Havuzda babamın küçük, motorlu filikası vardı. Bahçeye Haremle çıktığı zaman bu motora biner, haremelerini, kızlarını yanına alır, böylece adaya kadar gider, orada iner, Küçük Köşk'te oturur kahve içerdi." Sultan II. Abdülhamid'in "Cihannüma Köşkü'ne gidip, yukarıdaki küçük salondan etrafı büyük Zeiss dürbünüyle seyrettiği" yine Ayşe Osmanoğlu'nun anılarında geçmektedir.⁷¹ Bu yapı, sara-

yından hiç çıkmayan Sultan'ın bütün tebaasını gözetlediği. Foucault'nun tabiriyle görünmeden görebildiği bir "Panoptikon" olarak düşünülebilir. 1893-1894 yıllarında kurulan Yıldız Çini Fabrika-i Hümayunu⁷² ise Sultan II. Abdülhamid'in sanayi ve en son teknolojiye verdiği önemin de bir göstergesi olarak düşünülmelidir. O dönemde porselen üretiminin dünyada bir prestij meselesi olarak kabul görüldüğünü akılda tutarak; saray arazisi içerisinde "en yeni teknikleri kullanan bir fabrika"⁷³ kurmanın Osmanlı İmparatorluğu'nu sanayi ülkeleri statüsüne çıkarma gayreti ve aynı zamanda bu devletlere bir meydan okuma çabası olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Yıldız Sarayı ve Abdülhamid ile özdeşleşen bir başka yapı ise üç aşamada tamamlanmış olan Şale Köşkü'dür. Birinci kısım 1879-1880 yılları arasında tamamlanmış olduğu düşünülmekte; ikinci bölümün ise Almanya İmparatoru II. Wilhelm ve eşinin İstanbul ziyareti için Sarkis Balyan tarafından 1889 yılında yapıldığı bilinmektedir. Diğer bölümlere oranla oldukça büyük olan üçüncü kısım -Merasm Köşkü- ise Raimondo D'Aronco tarafından 1898 yılında tamamlanmış ve Almanya İmparatoru'nun ikinci ziyareti için hazırlanmıştır. Oldukça özenli bir şekilde tanzim edilen 60 oda ve dört salonun her birinde farklı bir dekorasyon uygulanmıştır.⁷⁴ Uşaklıgil yapıyı "tam bir saray olmayan, daha ziyade büyük sergilerde yıkılmak üzere inşa edilmiş muvakkat binalara" benzetmiştir.⁷⁵ Sultan II. Abdülhamid'in II. Meşrutiyet'in ilanından sonra mebuslara verdiği meşhur davet yine bu salonda yapılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra 'Casino' olarak kullanılması⁷⁶ ise Şale Köşkü özelinde, hem Sultan II. Abdülhamid'in hem de Yıldız Sarayı'nın kaderini adeta özetlemektedir.

Saray duvarlarının dışında kalmakla beraber, Yıldız Saray kompleksinin vazgeçilmez bir parçası olan Yıldız Camii (1886) ve Yıldız Saat Kulesi (1890) Sarkis Balyan'a yaptırılmıştır.

Abdülhamid rejiminin simgesi haline gelen saat kuleleri, imparatorluğun dört bir yanında inşa edilmiş ve padişahın görünmez varlığının birer simgesi haline gelmiştir.⁷⁷ Yıldız Camii ise mimari üslup, bezeme ve dekorasyon açısından son derece özgün bir yapıdır. Selçuk Batır, Yıldız Camii'nde "saray imgesinin öne çıktığını" söylemekte; iç mekânda kullanılan renkler ve zengin bezemeler, oryantalist çizgiler taşımakla beraber, oldukça özgün bir mimari dile işaret etmekte ve caminin *imperial* havasını öne çıkarmaktadır.⁷⁸ Yıldız Camii mimari özelliklerinin

Harem kapısı.

yanı sıra, konumu ve sembolik kullanımını açısından da Abdülhamid rejimi ile özdeşleştirilmiştir. Yıldız Sarayı'ndan çıkmak istemeyen ve son derece vesveseli olan Sultan II. Abdülhamid, saltanatı boyunca Cuma selamlıklarından vazgeçmemiş, hatta Cuma selamlıklarını törenselleştirerek, imparatorluk gücünün temsil edildiği bir gösteriye dönüştürmüştür.⁷⁹ Sarayın yanı başında inşa edilen bu cami, Yıldız'ın imparatorluğun tek ve mutlak merkezi olma iddiasını güçlendirmekle, aynı zamanda Sultan'ın güvenliği

İç Bahçe ve
III. Selim
Çeşmesi.

SONUÇ

Yıldız Sarayı günümüzde halen bir bilinmezler odağı olmayı sürdürmektedir. Bu anlamda sürekli olarak değişim ve dönüşüm içinde bulunan ve son derece girift ve kompleks bir yapıya sahip olan bir yapı grubunu incelemek için bu metnin kapsamının yeterli olmadığı aşıkardır. Ancak, sarayı yalnızca mimari elemanlar toplamı olarak kabul eden bir yaklaşımdan ziyade; bu çalışma Yıldız Sarayı'nın mimari kurgusu ile II. Abdülhamid'in yönetim şekli ve mantalitesi arasındaki ilişkiyi irdelemeyi hedeflemektedir. Sultan II. Abdülhamid'in, senede iki kez bay-

D'Aronco'nun Şeyh Zaîr için tasarladığı üç farklı tarzda türbe arasından, Abdülhamid art nouveau üslupta olanı tercih etmiştir. Sultan her konuda olduğu gibi mimaride de, hem saray içindeki hem de saray dışındaki önemli yapılar söz konusu olduğunda, kontrolü elinde tutmaktadır. Sarayın morfolojik yapısını ve mimari düzenlenişini Abdülhamid'in kişiliğinin ve hatta politik duruşunun yansımaları olarak düşünmek mümkündür.

Harem
Dairesi'nde
Kadın efendiler
Bölümü.

rı teminat altına almaktadır. Her ne kadar Sultan II. Abdülhamid'e düzenlenen suikast girişimi Yıldız Camii'nin avlusunda meydana gelse de; yolların, seyircilerin ve halkın sıkı şekilde denetlenmesi ve her hafta düzenlenen selamlık töreninin planlanan şekilde gerçekleşmesi aç-

sından Yıldız Camii'nin konumu son derece önemlidir.⁶⁰ Özellikle Büyük Mabeyn'in yanına yabancı konukların törenleri izlemesi için inşa edilen Set Köşkü düşünüldüğünde, Sultan II. Abdülhamid'in Cuma selamlıklarına ve Yıldız Camii'ne verdiği sembolik önem daha da iyi anlaşılmaktadır.

ramlaşma için Dolmabahçe Sarayı'na ve Hırka-i Saadet ziyareti için yılda bir kez Topkapı Sarayı'na gitmek dışında, Yıldız Sarayı'ndan hemen hemen hiç çıkmadığı düşünülürse,⁶¹ bu yerleşke içinde kurguladığı hayatın ve mimari düzenlemelerin azımsanamayacak rolü daha iyi anlaşılacaktır. Bu metin, tarihsel bağlam ile mimari bağlamı örtüstürmeye çalışarak, Sultan II. Abdülhamid döneminin farklı bir bakış açısı ile değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bütün bir imparatorluğun otuz üç yıl boyunca yönetildiği bu merkezin, dağınık ve merkeziz yerleşimi büyük bir ironi olarak görünmekle birlikte, Sultan II. Abdülhamid'in kişiliğine, aile hayatına, gündelik rutinine ve politikalarına uygun bir ağ sistemi şeklinde organize edildiği söylenebilir. Sultan II. Abdülhamid giderek daralan bir çemberin merkezinde oturan bir hükümdar port-

resi çizmemekte; tersine, geniş bir bilgi ve kontrol ağıının içine nüfuz etmiş bir siyasi erki temsil etmektedir. Dolayısıyla, merkezde oturan, yeri yurdu tam olarak bilinen, kanlı canlı bir figür olmak yerine; Sultan II. Abdülhamid görünmeyen ama

gören, her an her yerde olabilen, herkesi ve her şeyi kontrol edebilen sanal bir güç olmayı tercih etmiştir. Yıldız Sarayı'nın organik yapısı içerisinde her yapının geçitler, galeriler, avlular, kanallar ve köprüleri ile birbirine bağlı oluşu, Sultan

II. Abdülhamid'in dikey değil yatay bir kontrol ve yaşayış mekanizması geliştirdiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

NİLAY ÖZLÜ
BOĞAZCIĞI ÜNİVERSİTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1. Uşaklıgil, H.Z., *Saray ve Ötesi*, 1965, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi.
2. Eco, U., *Function and Sign: The Semiotics of Architecture*, in *The City and the Sign: an Introduction to Urban Semiotics*, N.G.A.A., Leşepoulos, Editör, 1986, Columbia University Press.
3. Vale, L.J., *Architecture, Power, and National Identity*, 1992, New Haven: Yale University Press.
4. Neşinçigil, G., 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari Tören ve İktidar, 2006, İstanbul: Yapi Kredi Yayınları.
5. Necipoğlu, G., *Framing the Gaze in Ottoman, Safavid, and Mughal Palaces*, *ARS Orientalis*, 1986, 23 p. 303-342.
6. Derinçil, S., *The Well Protected Domains*, 1999, New York: I.B. Tauris & Co.
7. Batur, A., ed. *Yıldız Sarayı, Dünden Bugüne* İstanbul: Anıtkabirlipeşi. Vol. 8. 1993-1995, Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul, 520-527.
8. Gezgör, V. & F. İrez, *Yıldız Sarayı Şale Kaar-ı Hümayunu*, 1993, İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını.
9. Balur, *Yıldız Sarayı*.
10. Ezgi, F., *Yıldız Sarayı Tarihçesi*, 1980, İstanbul: Harb Akademiklari Basımevi.
11. Gezgör, Şale Kaar, s.11.
12. Tahsin Paşa, s.59.
13. Georgeson, F., *Sultan Abdülhamid*, 2006, İstanbul: Homer Kitabevi, s.148-150.
14. Mayakan, İ.M., *Yıldızda Neer Görünüşü*, 1940, İstanbul: Semih İlibi Kitabevi.
15. Tahsin Paşa, *Abdülhamid Yıldız Hatıraları*, 1933, İstanbul: Muallim Ahmet Hımet Kitabhanesi.
16. Ali Said, *Saray Hatıraları* Sultan Abdülhamid'in Hayatı, 1994, İstanbul: Nehir Yayınları, s.29.
17. III. Ahmed'i tahta kıkan yenicevleri yeni padişah Edime den İstanbul'a gelmesi vekerindi halkına görünür kımasıgırları koşmuşlardır, 18. yüzyılda yapılanasahil sarayları hakkında daha detaylı çalışmaları için bakınız: Çalış, B.D., *Gardens at Köshane Commons During the Tulip Period (1718-1730)*, in *Middle East Garden Traditions: Unity and Diversity*, M. Conan, Editor, 2007, Dumberton Oaks Publications: Hamadeh, S., *The City's Pleasures in Istanbul in the Eighteenth Century*, 2008, Seattle/London: University of Washington Press.
18. Georgeson, *Sultan Abdülhamid*, s.147-148.
19. Necipoğlu, Topkapı.
20. Tahsin Paşa, *Abdülhamid*, s.19.
21. Ergü, *Yıldız Sarayı*.
22. Ali Said, *Saray Hatıraları*, s.96.
23. TC BOA belgelerinin ancak birkaç tanesini burada örnek olarak yer vermek mümkün olabilmizi, TC BOA Y.MTV 32/46 "Yıldız Sarayında yapılan kasım muhafaza duvarlarını açılacak solum kapı ve teferruat", Y.MTV 27/81 "Yıldız Sarayında şehzadeler ve hazine darlala matbusunayın duvarlarını yükseltmesive bahçeye yapılacak havuz için gerekli maddela dair",
24. Bilgin, B., *Gecmişte Yıldız Sarayı*, 1998, İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı, s.14.
25. Uşaklıgil, *Saray*, s.92.
26. Batur, *Yıldız Sarayı*, Gezgör, Şale Kaar, Bilgin, *Gecmişte Yıldız*.
27. Gezgör, Şale Kaar, s.13-14; Batur, *Yıldız Sarayı*.
28. Ergü, *Yıldız Sarayı*, s.6; Tuğlacı, Balıyan, s.651; TCBOA I ŞD 26/4151.
29. Alasoy, N., 15. Yüzyılda 20. Yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Hosbahçeler, 2005, İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, ss.165-169.
30. Ali Said, *Saray Hatıraları*, Uşaklıgil, s.95.
31. Osmanoglu, A., Babam Sultan Abdülhamid, 2008, İstanbul: Selis Klapları, s.23; Ali Said, *Saray Hatıraları*, s.30.
32. Batur, *Yıldız Sarayı*.
33. Ergü, *Yıldız Sarayı*, s.8.
34. Alasoy, *Osmanlı Bahçeleri*, ss.165-169.
35. Ergü, *Yıldız Sarayı*, s.8; Osmanoglu, Babam, s.32; Gezgör, Şale Kaar, s.16.
36. TC. BOA Y.MTV 20/41 "Yıldız Sarayı'nda Şale Kası yanında inşa edilmekte olan sünlükleri: ait keşif defterlerinin takdidi hakkında",
37. TC. BOA Y.PRK.111 6/7 "Yıldız Sarayı'ndaki sezebahçesinde inşaolunacak turlandasobası hakkındaki muamelelerin başlanması",
38. Batur, A., *Yıldız Sarayı'na İlkim Razi Beşeler ve Türkiye de Beşeleme Çalışmaları'nın Sorunları*, in *İTBB Milli Saraylar Sempozyumu*, 1984, 1985, İstanbul.
39. Osmanoglu, Babam, s.145-146.
40. Batur, *Yıldız Sarayı*.
41. TC. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Yıldız Sarayı'nda yapılan çeşitli inşaat, ek bina, tamirat, tefiriz ve düzenlemeler ile ilgili pek çok belge mevcuttur.
42. Osmanoglu, Babam, s.108.
43. TC BOA Y.MTV 28/49.
44. Gezgör, Şale Kaar; Ali Said, *Saray Hatıraları*, s.44.
45. Tuğlacı, P., *The Role of the Balıyan Family in Ottoman Architecture*, 1990, İstanbul: Yeni Çığır, P.547.
46. Sarkis Balıyan Osmanlı Başbakanlık Arşiv belgelerinde "serimler" olarak geçmektedir. TC BOADİLMKT 637/67; Y.MTV 26/976; Y.PRK.AZJ 13/44.
47. Tuğlacı, P., *Damnlı Mimarlığında Balıyan Ailesi'nin Rolü*, 1993, İstanbul: Yeni Çığır Kitabevi.
48. Batur, *Yıldız Sarayı*.
49. Çelik, Z., *Displaying the Orient: architecture as Islam at nineteenth-century world a fairs*, *Comparative studies on Muslim societies*, 12. 1992, Berkeley: University of California Press, ss.152-156. Osmanlı Başbakanlık Arşiv belgelerinde sergi için çağırılan Raimondo D'Arconco'nun Fransızca mektupları ve istenen parlat ve fiyatlar üzerine yapılan mukaveleler bulunmaktadır. TC BOA A.MKT.MHM 728/5.
50. Barillari, D. - Donato, M.D., *Osmanlı Mimar D'Arconco 1893-1909 İstanbul Projeleri*, 2006, İstanbul: Suna ve İnan Karat Vakfı, Batur, *Beşeler*, s.92-95.
51. Bilgin, *Gecmişte*, s.16.
52. TCBOA Y.PRK.111 32/42.
53. Çelik, *Displaying*.
54. Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s.92.
55. Bilgin, *Gecmişte*, s.15; Batur, *Yıldız Sarayı*.
56. Candemir, M., *Yıldız da Kaar ve Taahye*, 2007, İstanbul: İlgı Kültür Sanatı, s.24.
57. Batur, Kaar, s.270. Sultan II. Abdülhamid Topkapı Sarayı'ndan nadir eserler getirdiğini ve bunları kendi özel kitaplığında muhafaza ettiğini Candemir belgelemiştir. TC BOA BEO.NR.28/1438.
58. Tuğlacı, Balıyan, s.552.
59. Fesch, *Abdülhamid*, s.92.
60. Shaw, W.M.K., *Possessed and Possessed: museums, archaeology, and the insalization of history in the late Ottoman Empire*, 2003, Berkeley: University of California Press.
61. Barillari, D. and F. Godoli, *Istanbul 1900: Art Nouveau Architecture and Interiors*, 1996, New York: Rizzoli.
62. Ayşe Osmanoglu babasının İran Şahı'nı bu dairede öyle yemeye kabul ettiğini, doğrudan önce eyiz sergisinin Küçük Mabeyn'de yapıldığını, Burhaneddin Efendi pıyanı çalarken Almanyalı imparatorunun Ergü Prestis Albert'in yine bu köşke mandolin çaldığını ve hatta ağabeyi Ahmed Efendi'nin bu binada fık ameliyatı olduğunu anlatmaktadır. Küçük Mabeyn Sultan II. Abdülhamid'in hal edildiğini Arif Hükmet Paşa, Ermeni ayan Aram Efendi, Yahudi mebus Esmail Karasu ve Arnavut mebus Esad Topta'nın öğrendiği mekan olması sebebin ile de tanisel önem arz etmektedir.
63. Ergü, *Yıldız Sarayı*, s.6.
64. Harem-bülbümler, Hünkâr Dairesi ile Gedikli Cariyeler Dairesi'nin arasında yer alan 30 kişli kapasitli tiyatroyun D'Arconco tarafından çizilmiş projeleri Afife Batur tarafından Udine Arşivi'nde bulunmaktadır. Ancak bnyut ve yerleşim semasi var olan tiyatroya uygun olması beraber, mimari üslup ve bezemeler bakımından projenin farklıdır. Afife Batur D'Arconco tarafından çizilmiş olan projenin başka bir tarafından uygulandığını iddia etmektedir. Batur, *Beşeler*, s.93. Pars Tuğlacı ise tiyatroyun Sarkis Balıyan emrinde çalışan Yanko Kalla tarafından inşa edildiğini belirtmektedir; Tuğlacı, Balıyan, p.639.
65. Osmanoglu, Ş., *Hayatının Acı ve Tatlı Günlere*, 1966, İstanbul: Bedir Yayınları, s.23.
66. Ergü, *Yıldız Sarayı*, s.18.
67. Osmanoglu, Ş., *Hayatının Acı ve Tatlı Günlere*, s.25.
68. Uşaklıgil, *Saray*, s.96-97.
69. Osmanoglu, Babam, s.106.
70. Osmanoglu, Babam, s.126.
71. Raimondo D'Arconco, 1895 yılında fabrikasının yanar kasımlarını yenilemesi ve fabrikaya ek binalar yapmasını görevi üstlenmiştir. Oluşuka farla bir mimari tarzı olan bu yapı, çıplak tuğlalar ve enayeney detayları ile "Romanesk üslubun bir varyasyonu" olarak kabul edilmektedir. Batur, *Yıldız Sarayı*.
72. Küçükmaman, Ö., *Herkele Fabrika-ı Hümayunu ve Yıldız Çini Fabrika-ı Hümayunu*, Milli Saraylar.
73. Gezgör, Şale Kaar, ss.20-31.
74. Uşaklıgil, *Saray*, s.97.
75. Demirel, *Ziyaletler*.
76. Uluengin, M.B., *Secularizing Anatolia Tiek by Tiek: Clock Towers in the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, *International Journal of Middle Eastern Studies*, 2004(2): 36. 17-36.
77. Son derece ince bir çizilik ile örülmüş olan alııp işleri, belki de caminin en etkileyici öğesini oluşturmaktadır. Özetlele hünkâr mahfili ve yan odaların önünde bulunan küreçe sahanlığı güyeyen kafesli pencerelemlerle duvara azenli ve özgün bir tasarımdır. Bu kafeslerin Sultan II. Abdülhamid'in elinden çıktığı söylenmektedir; Batur, S., *Yıldız Camii, Dünden Bugüne* İstanbul Ansiklopedisi, Vol. 8. 1993-1995. Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul, s.514-515.
78. Derinçil, *Well Protected*.
79. Fesch, P. and E. Üyeyazıcı, *Abdülhamid'in Anı Günlere* İstanbul: Constantineople au derniera Jour d'Abdul Hamid, 1999.
80. Elmadfa, *İstanbul: Pera Turizm ve Tivvewet*, ss.125-141.
81. Tuğlacı, Balıyan, s.546.

BRÜKSEL'DEN İSTANBUL'A

MANİFESTO ÜZERİNE NOTLAR

MEHMET Ö. ALKAN

Yayınlanmasının üzerinden 163 sene geçen Manifesto'nun kendisi kadar, çeşitli baskılara yazılan önsözler de kitabın mütemmim cüzü olmuştur. 1888 yılında Samuel Moore'un Engels ile birlikte yaptığı İngilizce çevirisinin, en çok kullanılan İngilizce baskı olduğu söylenir. Bu baskı bizim açımızdan da önemli, zira Engels, 30 Ocak 1888'de İngilizce baskıya yazdığı önsözde Manifesto'nun İstanbul'da Ermenice bir çevirisinin yapıldığını ama yayıncısının da çevirmenin de basmaktan vazgeçtiğini yazmaktadır...

La Maison du Cygne binasına adını veren ve ön cephe, kapının üstünde bulunan kuğu heykeli.

Fotoğraf, Foto-Memo (Mehmet Ö. Alkan)

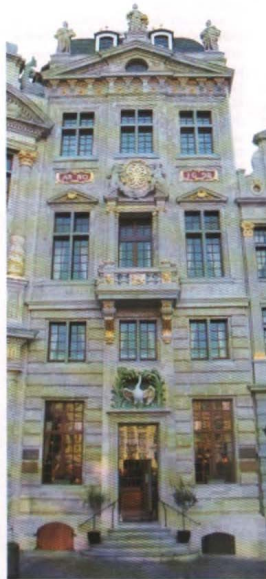
Marks ve Engels tarafından Komünist Manifesto'nun yazıldığı Brüksel'de Grote Markt/Grand Place'da bulunan La Maison du Cygne binasının dıştan görünüşü.

Fotoğraf, Foto-Memo (Mehmet Ö. Alkan)

"LA MAISON DU CYGNE"

Grote Markt/Grand Place Brüksel'in dünyaca bilinen meydanı. Görkemli belediye binası ve onun tam karşısında şimdi kent müzesi olan kralın evi bulunuyor. Meydanı çevreleyen ve bir kısmı dantel gibi işlenmiş binaların "Melek", "Kayık", "Migfer", "Çanta", "Tavuskuşu", "Tilki", "Dişi Kurt", "Uçurtma" gibi ilginç isimleri var: Bunların arasında yer alan La Maison du Cygne Grote Markt'ın en güzel binalarından biri, üzerinde de yazdığı gibi 1698'de yapılmış. La Maison du Cygne "Kuğu Evi" demek. Binaya bu ismin verilmesinin nedeni binanın ön cephesinde ve ana giriş kapısının hemen yukarısında yer alan gösterişli kuğu heykeli.

Bina şu anda Brüksel'in dünyaca tanınmış en lüks lokantalarından biri-

ne ait. 1959 yılından beri faaliyette olan lokanta oldukça iddialı, o kadar ki kendisini "Belçika gastronomi tacirinin mücevheri" olarak adlandırıyor. Rezervasyonsuz gitmek mümkün değil. Tahmin edileceği gibi sıradan bir öğün yemek için bile ciddi bir fatura ödemenizi gerektiriyor. Dolayısıyla "üst tabakaya" hizmet veren, sıradan

insanların kullanamayacağı kadar pahalı bir lokanta. Bina yapılışı sonrasında bir süre Kasap Loncası'nın lonca binası olarak kullanılmış. Fakirlere ücretsiz yiyecek dağıtılmış. Ama bu binayı değerli kılan başka bir özelliği var. Şimdiki haline bakıp inanması çok güç, ancak bu binada, bir zamanlar Avrupa'da ve dünyada müthiş bir hareket başlatmış olan ve dünyanın en çok dile çevrilen, en tanınmış kitaplarından biri olan Komünist Manifesto yazılmıştır. Ama lokantanın resmi sitesinde bile (<http://www.lamaisonducygne.be>) buna dair herhangi bir bilgi yer almaz. Binanın içinde de Marks'a veya Komünist Manifesto'ya dair bir bilgi yok. Ancak kimi gazete tanıtım yazılarında ve seyahat önerileri veren sitelerde adeta çelişkili bir cazibe unsuru olarak, binada "Karl Marks ve Friedrich Engels'in Komünist Manifesto'yu 3 yıl boyunca "pisirdiği/uydurduğu/tezgahladığı" gibi ifadeler yer alır. Aslında bunların biraz da turist çekmek için yazıldığı açık. Brüksel'in en pahalı lokantalarından biri olan ve mahzenindeki 20 bin şarapla övünen La Maison du Cygne'de bir zamanlar Komünist Manifesto'nun yazılmış olduğunu ve fakirlere ücretsiz yemek dağıtıldığını hatırlamak yeterince ironi içeriyor olsa gerek.

KUĞU EVİ'NİN KOMÜNİSTLERİ

Brüksel 19. yüzyılda "liberal ülkenin liberal şehri" olarak ün salmıştır. Victor Hugo, Auguste Rodin, Paul Verlaine, Charles Baudelaire ve Alexandre Dumas gibi muhalif müteciler buraya gelmişler, yaşamlarının bir bölümünü burada sürgün olarak geçirmişlerdir. Grote Markt Meydanı'na bakan binalardan bir diğeri Güvercin Evi'dir. Burası 1851'de III. Napolyon'un rejiminden kaçan ve "hayat bir sürgündür" diyen Victor Hugo için sığınak olmuştur.

Karl Marks 1845'te Fransa'dan kovulduktan sonra Avrupa'nın en liberal ülkesi olarak düşündüğü Belçika'ya gelir. Eşi ve çocuklarıyla yaklaşık 3 yıl boyunca Brüksel'de kalacaktır. La Maison du Cygne ise 1846'dan 1848 Mart'ına kadar Karl Marks'ın yoldaşlarıyla bulunduğu ve tartışmalar yaptığı bir yer olmuştur. Öte yandan, *Komünist Birlik* tarafından 1847'de Londra'da düzenlenen kongrede ayrıntılı bir parti programının Karl Marks ve Friedrich Engels tarafından yazılması kararlaştırılmıştır. Sonradan "dünyanın en etkili siyasal eserlerinden biri" olarak nitelenen ve *Komünist Manifesto* olarak anılacak söz konusu parti programı, 1847'nin son aylarından itibaren Marks ve Engels tarafından La Maison du Cygne'de kaleme alınacaktır.

Bu binada o sıralarda fakirlere yemek dağıtılmakta ve aynı zamanda bar ve kahvehane olarak kullanılmaktadır. La Maison du Cygne'in arka odalarının birinde Marks'ın, emekçi sınıfının nasıl sömürüldüğünü anlatan dersler verdiği de bilinmektedir. Marks ve yoldaşları 1847'yi 1848'e bağlayan yılbaşını bu binada kutlamışlardır. Bu bina Belçika sosyalist tarihi açısından da önem taşıyor. Zira 1885 yılında Belçika İşçi Partisi de bu binada kurulacaktır.

Binanın üzerine Alman sosyal demokratların talebi ve Brüksel Belediyesi'nin katkılarıyla 21 Eylül 2006 tarihinde Karl Marks anısına iki plaket asılmıştır. Binanın bir ta-

rafına konulan plakette Almanca ve İngilizce, diğer tarafına konulan plakette Brüksel başkent bölgesinde kullanılan her iki resmi dilde yani Flemenkçe ve Fransızca olarak "Karl Marks Şubat 1845'ten Mart 1848'e kadar Brüksel'de yaşadı. Yeni yılı Alman İşçiler Derneği ve Demokrasi Birliği ile bu binada kutladı." yazmaktadır. Ancak plakette *Komünist Manifesto*'nun burada kaleme alındığı belirtilmemiştir.

Ayrıca bu plaketin üstünde bir başka plaket var ve plakette "Belçika İşçi Partisi 5 ve 6 Nisan 1885'te burada Kuruldu" (Ici Fut Fondé les 5 et 6 Avril 1885 Le Parti Ouvrier Belge/Hier Werd op 5 en 6 April 1885 de Belgische Werkliedenpartijgesticht") yazıyor.

Marks'ın Brüksel'de 9 kez ev değiştirdiği biliniyor. Brüksel'de son iki yılını geçirdiği ev tespit edilmiş durumda. (Rue Jean D'Ardenne, 50, Ixelles, Bruxelles, Belgique/Jean D'Ardenne Straat, 50, Elsene, Brussel, België) Ixelles-Elsene mahallesindeki bu ev şimdilerde mesken olarak kullanılıyor ve bir de Yoga merkezi ilanı var. Karl Marks Evi olarak adlandırılan binanın üstüne yine yakın bir zamanda "Ixelles Yerel Tarih Derneği" tarafından bir plaket çakıldı. Plakette "Ixelles Yerel Tarih Derneği, KARL MARKS BURADA YAŞADI, 1846-1848" cümlesi yazılı:

CERCLE D'HISTOIRE LOCALE
D'IXELLES ICI VÉCUT
KARL MARX 1846 - 1848

Aslında sosyalist hareketin tarihi geçmişine ilişkin bu tür plaketlerin asılması veya heykeller yapıp kamusal alanlara dikilmesi Avrupa'da ve Amerika'da yeni yeni, neredeyse 2000'li yıllarda görülmeye başladı. Sosyalist hareketin tarihi açısından önemli olan bina, mekân ve meydanlara açıklayıcı plaket asmak, heykeller yapmak gibi uygulamaları Türkiye'de de başlatmanın zamanı gelmiş olsa gerek. Örneğin 1 Mayıs 1977'nin anısına Taksim'e bir heykel yapmak, plaket asmak, neden olmasın?

KOMÜNİST MANİFESTO'NUN 1887'DE İSTANBUL'DA ER ENİCE BASILDIĞI EFSANESİ

Kuşu Ev'inde bitirilen kısaca *Manifesto* veya *Komünist Manifesto*, orijinal adıyla *Manifest der Kommunistischen Partei*, yani *Komünist Parti Manifestosu* Londra'ya gönderilerek 21 Şubat 1848'de Almanca yayınlandı. Yayınlanmasının ardından Avrupa'daki 1848 Devrimleri'nin de başlatıcısı oldu. Bu nedenle Belçika Kralı I. Leopold, *Manifesto*'nun yayınlanışını izleyen ay, Mart 1848'de Karl Marks'ın ülke

İçinde Komünist Manifesto'nun yazıldığı La Maison du Cygne'in de bulunduğu binalar topluluğu.

Fotoğraf: Foto-Memio
(Mehmet O. Alkan)

Almanca-
İngilizce plaket.

Fransızca-
Felemenkçe
plaket.

dışına gönderilmesi emrini verdi. Marks ve eşi Belçika polisi tarafından 18 saat gözaltında tutulduktan sonra, şehirden ayrılacak ve devrimcilere katılmak üzere Paris'e gidecektir. Oradan da Köln'e geçecek ve *Neue Rheinische Zeitung* adlı bir gazete çıkaracaktır. Marks ve Engels'in adları ilk kez 1872'de Leipzig'de yapılan baskısında yer alacak ve bu baskıda da broşürün adı *Kommunistisches Manifest* yani *Komünist Manifesto* olarak değiştirilecektir.

Manifesto'nun kendisi kadar, çeşitli baskılara yazılan önsözler de kitabın mütemmim cüzü olmuştur. 1888 yılında Samuel Moore'un Engels ile birlikte yaptığı İngilizce çevirisinin, en çok kullanılan İngilizce baskı olduğu söylenir. Bu baskı bizim açımızdan da önemli, zira Engels, 30 Ocak 1888'de İngilizce baskıya yazdığı önsözde *Manifesto*'nun İstanbul'da Ermenice bir çevirisinin yapıldığını ama yayıncısının da çevirmenin de basmaktan vazgeçtiğini yazmaktadır:

"Bundan birkaç ay önce, İstanbul'da yayınlanması beklenen Ermenice çevirisi, bana söylendiğine göre yayıncı Marks'ın adını taşıyan bir kitap yayınlamaktan korktuğu, çevirmen de kitabı kendi eseri gibi göstermeye yanaşmadığı için gün yüzüne çıkmamıştır."

Engels 1 Mayıs 1890'da Londra'da Almanca baskıya yazdığı önsözde ise olayın 1887 yılında yaşandığını belirterek şunları yazar: "Bu arada garip bir olaya değinim: 1887'de, Ermenice bir çevirinin el yazması İstanbul'da bir yayıncıya sunuluyor. Adamcağız, Marks'ın adını taşıyan bir kitabı yayınlamayı göze alamıyor, çevirmenden kitabı kendi adını koymasını istiyor, ama o da buna yanaşmıyor."² Rasih Nuri İleri de bu baskıyı merak etmiştir. Arkadaşlarından Komsomol Hasan (Hasan Kaşaracı) Unkapanı'ndaki Ermeni bir dini kuruluştan kitaplığında Engels'in sözünü ettiği Ermenice çevirinin basılmış haline rastlamış olduğunu Rasih Nuri

İleri'ye söylemiş, İleri de bu kurumu aramış ama bulamamış olduğunu yazar. Dolayısıyla sözü edilen Ermenice çevirisini Komsomol Hasan dışında şimdiye dek gören olmamıştır!³

MANİFESTO'NUN İLK TÜRKÇE ÇEVİRİSİ: MUSTAFA SUBHİ'NİN EL YAZISIYLA "KOMÜNİST BEYANNAMESİ"

Manifesto Türkçeye geç çevrilmiştir. *Manifesto*'nun ilk çevirisi Komünist Partisi'nin de kurucusu olan Mustafa Subhi tarafından yapılıyor. El yazısı çeviri yıllar sonra Mete Tunçay'a verilir. Tunçay, sonradan Tarih Vakfı'na armağan ettiği bu eserin eline geçme hikâyesini şöyle anlatır:

"Bakı'dayken bana, Türkiye'ye götürmem için, üstünde Poesie sözcüğü basılı, sayfa kenarları yaldızlı ciltli bir defter verildi. İçinde, M. Subhi'nin kendi el yazısıyla başladığı, fakat bitiremediği bir *Manifesto* çevirisi var. Bu yadığarın Türkiye'de saklanması için gösterilen temiz yurtseverlik duyguları önünde saygıya eğilirim. Ülkemizde, bu defteri teslim edebileceğim uygun bir Devrim Tarihi Müzesi kuruluncaya değin, bunu emanet olarak kendim saklamak niyetindeyim."⁴

Mustafa Subhi tarafından yapılan bu çevirinin,⁵ daha sonraki serencamı ise defterin başına yapıştirılan ve başlığı Arap harfleriyle el yazısı, metni ise Kiril alfabesiyle Azerbaycan dilinde daktiloyla yazılan notta şöyle açıklanmıştır:

"İzahat
Türkiye Komünist Partisi'nin banisi Mustafa Subhi arkadaşın el yazması olan bu defteri ben 1930'uncu yılda Kırım Simferopol İsk Mescit şehrinde muallim Osman Efendi'den aldım.

Mustafa Subhi arkadaş 1918'inci yılda Moskova'da neşrine başladığı *Yeni Dünya* Türkçe komünist gazetesini 1919'uncu yılda Türkiye'ye yakın olduğu için Simferopol şehrine naklederek orada neşrine devam eder. Biraz vakitten sonra Vranşel ordusu tarafından işgal olunan Simferopol'den

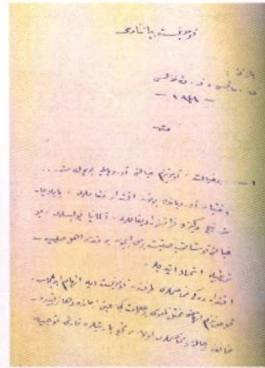
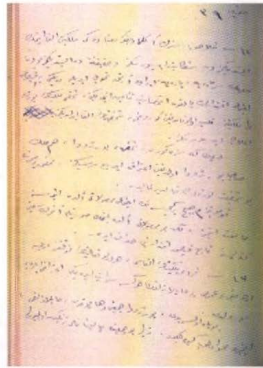
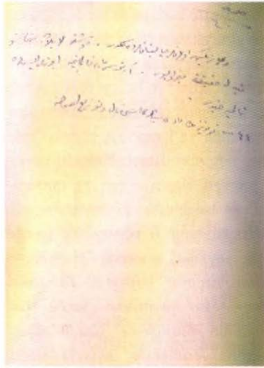
Manifest'in
21 Şubat 1848'de
yapılan
ilk baskısı.

(Mehmet Ö. Alkan
Argivi)

Kerim Sadı'nın
Manifest'inin
ön kapağı.

Kerim Sadı'nın
Manifest çevirisinin
kırkapapağından
fotoğrafı sağlayan
Cemil Yolcu'ya
teşekkür ederim.

Mustafa Subhi'nin başladığı ve yarım kalan Komünist Beyanamesi'nin giriş sayfası ve son iki sayfası.

Tarih Vakfı Arşivi
Mete Tunçay başlığı.

uzaklaşmak mecburiyetinde kalan Mustafa Subhi arkadaş bazı el yazmalarıyla beraber tercümesini yapmakta olduğu bu defteri de Osman Efendi'ye saklamak için verir.

1920'inci yılda Simferopol tekrar Sovyetler ülkesine geçer ve komünist gazetesi olan *Jeni Dünya* gazetesi tekrar Kırım Ablostnoy Bölge Komitesinin naşiri resmi organı olarak çıkmaya başlar. 1930'uncu yılda bu gazetenin sonra Mustafa Subhi'nin gazetelerine on yıllık bayramı tekil olduğu. Ben tesadüfî olarak bu bayramda Osman Efendi ile tanıştım. O, benim Türkiye komünisti olduğumu bildikten sonra Mustafa Subhi arkadaşın el yazmalarını saklamak için götürmeme teklif etti. Bizim için çok kıymetli olan bu aziz hatırayı bu vakte kadar ben gözbebeğim gibi saklamaktayım.

1920'inci yıldan Ankara Komünist Partisi Merkez Komitesi Kadınlar Şube Müdiresi, hal-i hazırda Sovyet ülkesi parti uzvu, şahsi pensiyacı lemekil Cemile Nurşivanova⁶

Bir şiir defterine el yazısı ile yapılan ve yarım kalan çeviri şu bilgilerle başlar:

"Komünist Beyanamesi, Yazar: K. Marks ve F. Engels, 1848."

Komünist Beyanamesi'nin giriş kısmı Mustafa Subhi tarafından şöyle çevrilmiştir. "Bir hayalet, komünizm hayaleti Avrupa'yı büyülemiştir. İhtiyar Avrupa'nın bütün iktidar makamları, Papa ve Çar, Metternich ve Guizot, Fransız radikalleri, Almanya polisleri, bu hayaleti kuşatıp sıkış-

tırmak için bir mukaddes ehl-i Salıp tertibiyle ittihat ettiler."

YAYINLANIŞININ 75. YILINDA TÜRKÇE BASILI İLK ÇEVİRİ: ŞEFİK HÜSNÜ: "KOMÜNİST BEYANNAMESİ"

İkinci çeviri ve ilk basılı çeviri Türkiye Komünist Partisi'nin genel sekreterliğini de yapan, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin kurucularından Şefik Hüsnü İdeymerl tarafından yapılıyor. *Komünist Manifesto*'nun yayınlanışının 75. yılında, 1923 yılında Türkçe çevirisi de yayınlanmış oluyor. Kitap *Komünist Beyanamesi* adıyla Aydınlik Külliyyatı'nın 9 numaralı yayını olarak basılıyor.⁸ Künye bilgileri şöyledir:

"Karl Marks ve Fridrih [Friedrich] Engels [Nakli Doktor Şefik Hüsnü; *Komünist Beyanamesi* (İstanbul:

Şehzade Başı-Evkaf Matbaası, 1339-1923) Fiyatı 10 kuruştur."

Metnin çevirisi şu paragrafla başlar: "Bir hayalet, komünizm hayaleti bütün Avrupa'yı dolaşmaktadır. İhtiyar Avrupa'nın bütün iktidar makamları, papa ve çar, Meternih ve Gizo, Fransız radikalleri, Almanya polisleri, bu hayaleti kuşatıp sıkıştırmak için bir mukaddes Ehl-i Salib tertibiyle itti-had ettiler."

Metnin son paragrafı şöyle çevrilmiştir:

"Komünistler, fikirlerini ve tasavvurlarını saklamayı kendilerine yakıştırmazlar. Açıkça ilân ederler ki gayeleri ancak ve ancak ananevi bütün nizam-ı içtimaiyenin şiddetle devrilmesiyle tahakkuk edecektir. Bir komünist inkılabı ihtimali karşısında titremek hâkim sınıflara düşer. Bu işte zincirlerden başka, proleterlerin kayıp edecek bir şeyleri yoktur ve bu suretle bütün bir âlem kazanmış olacaklardır. Bütün dünya işçileri birleşiniz!"

KERİM SADİ: "TARİHİ BİR VESİKA" VE "MANİFEST"

Manifesto'nun Kerim Sadî [Nevzat Cerrahlar] tarafından yapılan çevirisi, önce 1934 ve 1935 yıllarında İnsanîyet Kütüphanesi tarafından *Tarihi Bir Vesika* adıyla iki cüz halinde yayınlanmıştır. Künye bilgileri şöyledir:

"Kerim Sadî; *Tarihi Bir Vesika* (İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1934) s.1-16

Kerim Sadî; *Tarihi Bir Vesika*; İkinci

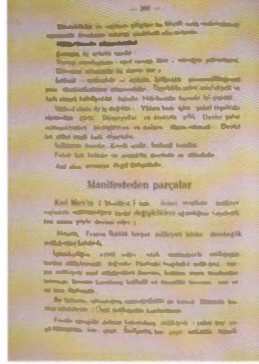
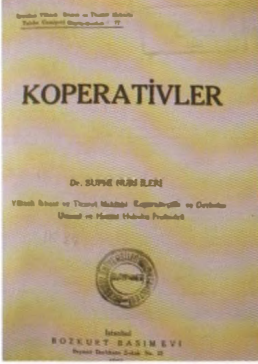
Karl Marks ve Fridrih [Friedrich] Engels [Nakli Doktor Şefik Hüsnü; *Komünist Beyanamesi* (İstanbul:) Şehzade Başı-Evkaf Matbaası, 1339-1923) Fiyatı 10 kuruştur.

Türkiye ve muhtemelen dünya tarihinde ilk kez, sosyalist ülkeler dışında, **Komünist Manifesto'nun** yer aldığı ve Türkiye'de okullarda okutulan **Koperativler** kitabının kapağı.

Komünist Manifesto'nun "Manifesteden parçalar" adıyla ders kitabında yer aldığı bölümün başlığı. Suphi Nuri İleri, Koperativler.

İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1935. Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı: 77. s.300

ci Cüz (mabadi) (İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1935) s.17-31."

Çeviride paragraflar karışık olarak verilmiştir. Bu iki cüz daha sonra birleştirilerek, ayrıca çeviride de bazı düzeltme ve değişiklikler yapılarak 1936'da **Manifeste** adıyla yayınlanmıştır. Künye bilgileri şöyledir: "Karl Marx Friedrich Engels; **Manifeste** Çeviren: Kerim Sadi (İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1936) İnsaniyet Kültürhanesi No:29. Fiyatı 40 kuruş."

Ancak beklenebileceği üzere Kerim Sadi'nin çevirisi yayınlanışından kısa süre sonra yasak kitaplar arasına girecek, Bakanlar Kurulu'nun 29 Ağustos 1936 tarihli ve 2/4253 numaralı karar ile toplattırılıp yasaklanacaktır.⁹

Manifeste Kerim Sadi'nin çevirisile şöyle başlar: "Komünist Partisinin **Manifeste** Bir hayalet Avrupa'yı dolanmaktadır. Komünizm hayaleti. İhtiyar Avrupa'da müesses bütün otoriteler

—Papa ve Çar, Metternich ve Guizot, Fransız radikalleri ve Alman polisleri— bu hayaletle karşı bir mukaddes sığırın ayı yapmak için el ele verdiler." (s.12)

Ve şu çeviri ile son bulur: "Komünistler, fikirlerini ve tasavvurlarını saklamağa tenezzül etmezler. Açıkça ilan ederler ki hedeflerine ancak bütün eski sosyal düzenin şiddetle yıkılmasıyla varılacaktır. Bir komünist ihtilali olacak diye hükim sınıflar titresin! Proleterlerin bu ihtilalde zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yoktur. İhtilal onlara bir dünya kazandıracaktır.

Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!" (s.57)

DERS KİTABINDAKİ "KOMÜNİST MANİFESTO: "MANİFESTEDEN PARÇALAR"

Bu arada 1935 yılında son derece ilginç bir olay yaşanır ve **Komünist**

Manifesto Türkiye'de bir ders kitabına girecek veresmen derste okutulacaktır. Çerçekten de Suphi Nuri İleri, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi'nde **Koperativler** adlı ders kitabını okutmaktadır ve kitap 1935 yılında "Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı'nın 77 numarası" ile basılmıştır. **Koperativler** adlı ders kitabının 6. bölümünde 300 ile 322. sayfaları arasında "**Manifesteden Parçalar**" başlığı ile **Komünist Manifesto** yayınlanır. Suphi Nuri İleri'nin "**Manifeste**" olarak adlandırdığı **Manifesto**, aslında Kerim Sadi'nin **Tarihi Bir Vesika** adlı eserinin cüzleridir ve kaynak gösterilerek olduğu gibi kitaba alınmıştır.

Ders kitabının künye bilgisi şöyledir: "Suphi Nuri İleri; **Koperativler** (İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1935) Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı: 77"

Sosyalist ülkeler dışında, yalnızca Türkiye tarihi açısından değil, muhtemelen dünyada da ilk kez, **Komünist Manifesto** okullarda ders kitabı olarak, ilk kez Suphi Nuri İleri'nin **Koperativler** kitabı vesilesiyle okutulmuş olmalıdır.

Komünist Manifesto'nun yeni çevirisi için aradan yaklaşık 32 yıl geçmesi gerekcek, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Kasım 1968'de Ankara'da yayınlayacaktır. İkinci dalga **Manifesto** çevirilerine ve çevirmenlerine bir başka yazımda değineceğim.

MEHMET Ö. ALKAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

- 1 "An Armenian translation, which was to be published in Constantinople some months ago, did not see the light, I am told, because the publisher was afraid of bringing out a book with the name of Marx on it, while the translator declined to call it his own production." Mevrim Türkçesi için bkz. Karl Marx-Friedrich Engels: **Komünist Manifesto ve İttikindaki Yazılar** (İstanbul: Yordam Kitap, 2008) 3 Baskı s. 62.
- 2 "As a matter of curiosity, I may mention that in 1887 the manuscript of an Armenian translation was offered to a publisher in Constantinople. But the good man had not the courage to publish something bearing the name of Marx and suggested that the translator set down his own name as author, which the latter however declined." Bu u mevin Türkçesi için bkz. Karl Marx-Friedrich Engels: **Komünist Manifesto ve**

- 3 **İttikindaki Yazılar** (İstanbul: Yordam Kitap, 2008) 3 Baskı s. 67.
- 4 Rasih Nuri İleri; "Türkçe Manifesto" iç. Karl Marx-Friedrich Engels: **Komünist Manifesto ve İttikindaki Yazılar** (İstanbul: Yordam Kitap, 2008) 3 Baskı s.15.
- 5 Mete Tunçay; **Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler** (İstanbul: Belge Yayınları, 1982) s. 27.
- 6 Bu eseri Mete Tunçay yayınladığı halde, muhtemelen yakın zamanlarda yapılacak kitap, bütün bilgileri ve çevirmiyazı Mete Tunçay'ın **Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler** s.27-46'dan "Mustafa Suphi'nin (Yamık Kalmış) Manifeste Çevirisi" başlığı altında alındığı halde, Mete Tunçay'ın kendisi de eseri de söylememiştir. Yayıncı, bence, bunun istemeyerek yapıldı birtakım olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Karl Marx-Friedrich Engels, **Komünist Manifesto** Mustafa Suphi-Şekik Hüsnü Çevirileri 160, Yılla Armağan (İstanbul: Sosyalinsan Yayınları, 2008)

- 7 Sosyal Tarih Dizisi s. 55-71 tamamen yukarıda belirtildiği gibi Mete Tunçay'dan aktarılmış olduğu halde aynı ve kaynak tırk edilmez.
- 8 Mete Tunçay, **Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler** (İstanbul: Belge Yayınları, 1982) s. 27-28.
- 9 Osman Köker; "Şekik Hüsnü'nün Komünist Manifesto Çevirisi" **Toplumcu Tarih** No:58 (Eylül 1998) s.19-21.
- 10 Tıstas tarafından yayınlanan "Çevirmiyazı ve Sözlükçesi, Şeyda Oğuz" tarafından yapılmıştır. <http://www.tustav.org.tr/dokuman/komunist-beyannamesi.pdf>
- 11 Cumhuriyet Arşivi; "İstanbul'da basılan Manifeste adlı kitabın 1935'te toplattırılması ve satışı"nın yazışmaları, "Tarih" 1978/1979 Sayı 5553/7, Dosya: 88-236, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 6A 72-3, Ayın tarihi, kaynak belirtilmeden Mete Tunçay'da vermektedir. Bkz. Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımları 1935-1995 Cilt 2 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009) s.162.

Yapı Kredi Yayınları'ndan

Mektuplar, günlükler ve sözlü tanıklıklarla,
"Stalin'li" karanlık yıllar...

Stalin dönemi ve kişisel yaşam...
Orlando Figes *Karanlıkta Fısıldaşanlar*'da, Stalin teröründen sağ kurtulanların sakladığı mektuplara, günlüklere, fotoğraflara, kişisel belgelere ve sözlü tanıklıklara yer veriyor. İnceleme, birçok Sovyet ailesinin gizli geçmişini açığa çıkarırken, Stalin'in zorba yönetimi altında yaşayan sıradan insanların iç dünyasına daha önce yapılmadığı ölçüde ışık tutuyor.

Çeviren: Nurettin Elhüseyni
744 sayfa, 58 TL.

Metin And'dan bir İstanbul panoraması...

İstanbul'a hayran bir İstanbullu'dan İstanbul'a armağan... Metin And'ın *16. Yüzyılda İstanbul'u*, bilgilendirici, eğlendirici ve dünden bugüne karşılaştırma yapmaya elverişli "resim okuma"larla donatılmış bir kitap. *16. Yüzyılda İstanbul*, bu büyük kenti tanımaya, sevmeye yardımcı olacak, merak ettiğimiz birçok soruyu cevaplandıracak, Bizans ve Osmanlı anıtlarını eski çizimleriyle tanınamızı sağlayacak, bugüne kalanların ise eskiden nasıl olduğunu gösterecek önemli bir kılavuz...

320 sayfa, 45 TL.

THE TIMES'İN MUHABİRİ MAXWELL MACARTNEY'İN RÖPORTAJI

TERAKKİPERVER FIRKA ÜZERİNE MUSTAFA KEMAL'İN DÜŞÜNCELERİ

NEVİN YURDSEVER ATEŞ

Genç Cumhuriyet'in dikkati hayati önem taşıyan iç yapılanmadan başka konulara yönelirse ve karanlık zamanlarda omuz omuza durmuş silah arkadaşlarının kişisel ilişkileri zedelenirse bir felaket olabilir. Durum bu noktaya gelirse, Gazi Paşa'nın kimsenin gözünün yaşına bakmayacağını düşünmeden edemiyor insan. O sabit gri gözlere bir bakıp her sözü ve hareketindeki kararlılığı ve otoriterliği gördükten sonra insan anlıyor ki Türkiye'nin, bıçak kemiğe dayandığında, ideallerini sürdürececek ya da onları savunurken yenilecek bir lideri var.

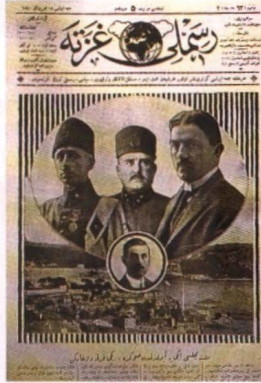

Terakkiperver
Cumhuriyet
Fırkası'nın
amblemi.

Resimli Gazete
TpCF'nin
kuruluşunu ilan
ediyor.

Cumhuriyet'in ilanından çok kısa bir süre önce Ulusal Mücadele Dönemi'nin ARMHC'ı (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) Eylül 1923'te Halk Fırkası'na dönüşür. Cumhuriyet'in bu ilk partisinin (Türkiye Komünist Partisi hariç) kuruluşundan neredeyse bir yıl sonra 17 Kasım 1924'te ikinci bir parti kurulur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. Bu, ulusal mücadelenin önde gelen liderlerinin içinde yer aldığı ilk muhalif partidir.

TpCF kendisinden çok sonra kurulan/kurdurulan Serbest Fırka ile birlikte, Türkiye'de siyasal yaşam değerlendirmesinde "Çok Partili Yaşam Deneyimleri" başlığı altında kendisine yer bulur. Ancak böyle-

si bir değerlendirme TpCF için çok yetersizdir. TpCF her şeyden önce Serbest Fırka'dan çok farklı bir zaman ve zeminde, Mustafa Kemal'e rağmen kurulan bir partidir.

Elbette bu kısa yazının amacı TpCF'nin ortaya çıkışının sosyo-ekonomik ve siyasal nedenlerini tartışmak olmadığı gibi, kapatılmasının da siyasal ve sosyal sonuçlarını tartışmak değildir.

Bu yazının konusu şu sıralarda University of Central Florida'da Dr. Hakan Özoglu'nun erken Cumhuriyet'in

üç ayrı konusu ile ilgili ağırlıklı olarak Amerikan arşivlerine dayanan çalışmasının "Tek Parti Dönemine Geçiş" (Opposition in Ankara: Transition to the Single Party System) bölümünde TpCF ile ilgili bir dipnota ilişkindir. Bu çalışmadan beni haberdar eden ve bu yazı için beni teşvik eden hocam Mete Tunçay'a bu vesile ile teşekkür ederim.

Söz konusu dipnot; *The Times* gazetesinde 18 Aralık 1924 tarihinde "Türkiye'nin Lideri" üst başlığında, "Partiler ve Basın" ve "Mustafa Kemal'in Düşünceleri" alt başlıklarıyla yayımlanan Maxwell Macartney'in Mustafa Kemal'e yaptığı röportajdır.

İlgili olan *The Times*'de yayımlanan bu yazının bir hafta önce 11 Aralık 1924'te *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanmış olmasıdır. Gerçekte her iki yazıda; Macartney'in 21 Kasım'da Ankara'da Mustafa Kemal'e yaptığı, ancak sonrasında Mustafa Kemal'in yayımlanmasına izin vermediği için orijinal metnin değiştirilmiş, sansürlenmiş halidir.

Hâkimiyet-i Milliye ve *The Times*'de yayımlanan her iki metinde Mustafa Kemal'e yöneltilen aynı soru've

cevapları içermektedir. İlginç olan *The Times* baskısında Macartney'in kendi yorumlarını da eklemesidir. Bu yorumlara değinmeden önce konuya vakıf olanların ve meraklıların anımsayacağı umuduya kasıkcak bir hatırlatma yapalım.

II. Meclis'te Halk Fırkası içindeki parti-içi muhalefetle bağlantılı olarak yeni bir parti kurulacağı yolundaki haberler; Mart 1924'te "Halk Fırkası'nın ikiye ayrılmasından ve bir kısmının Halk, diğerinin Cumhuriyet Fırkası unvanını" taşıyacakları şeklinde yer alır.

Basında yeni bir fırka ile ilgili haberler giderek artan bir hızla yer alacaktır. Potansiyel fırkanın kurucularının Rauf Bey ve İsmail Canbulat beyler olacağı; partinin adı, ciddi bir program ve hazırlık içinde oldukları basında tartışma konusudur. Muhafiflerin kendilerini Halk Fırkası'ndan ayırt edici önemli özelliklerden biri olarak da öne sürdükleri, Cumhurbaşkanının tarafsızlığı ilkesidir.

Bütün bu gelişmeler basın yoluyla kamuoyu önünde gerçekleşiyordu. Doğal olarak gelişmelerden Mustafa Kemal de haberdardı. Fakat Mustafa Kemal'in olaylara yaklaşımı bilinmiyordu. Nihayet Mustafa Kemal 16 Eylül'de Trabzon'da Halk Fırkası şubesinde ve 20 Eylül'de Samsun Belediyesi'nde verilen ziyafette şehir adına söylenen nutuklara verdiği cevaplarda her şeyi fevkalade açık ve net olarak dile getirdi. Mustafa Kemal hiçbir yanlış anlamaya meydan vermeden, partisinin lideri olarak kalmayı düşündüğünü ve ülkesinin bu ilk döneminde güçlü bir iktidar uygulamak durumunda olduğunu dile getiriyordu.

Ancak Mustafa Kemal TpCF'ye karşı çok temkinli olacaktır. Samsun ve Trabzon konuşmalarında sert bir biçimde dile getirdiği ifadeler, fırkanın ortaya çıkış süreci ile yumuşak bir üsluba yerini bırakacaktır. Bu tutumu, hükümet üyelerinin davranışlarında ve parti kurulduktan kısa bir süre sonra İsmet İnönü'nün yerine

Başbakanlığa Fethi Okyar'ın getirilmesinde de görmek mümkündür. Bu yumuşamaya verilecek örneklerden biri de Mustafa Kemal'in *The Times* İstanbul muhabiri Maxwell Macartney ile yaptığı ama daha sonra yayımlanmasına onay vermediği orijinal metnin değiştirilerek, 11 Aralık 1924'te *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayımlanmasıdır.

Maxwell Macartney, 21 Aralık Cuma günü Ankara'da Mustafa Kemal'e yaklaşık iki saat süren bir görüşme yapar ve bu görüşmenin bir kopyasını İngiliz Büyükelçisi Lindsay'a verir. Lindsay bu görüşmenin *The Times*'de yayımlanacak şekilde bir kopyasının kendisine verildiğini ve Macartney'in görüşmeyi Londra'ya göndermeden önce Mustafa Kemal'e sunacağına dair söz verdiğini belirtir. Bu nedenle Macartney'in tasvip, değişiklik ya

da verilecek kararı beklediğini ve bu nedenle Austin Chamberlain'e, Londra'ya gönderdiği yazının ekinde yer alan görüşme metninin tamamen gizli olarak işleme alınmasını rica eder.

Lindsay bu görüşmeye ilişkin görüşlerini Londra'ya gönderdiği raporda şöyle özetler:

"...Başkanın bundan sonra ne yapacağını merak ediyorsam, gayet dikkate değer olan bu belgede benim için bir cevap bulunmaktadır.

...Terakki Parti taraftarlarının Cumhuriyetçi oluşları samimi değildir. Programları bir sahtekârlıktır ve

onlar sadece reaksiyonerdir. Raporda belirtilen her şey, Başkanın bu yeni muhalefet ile hiçbir şekilde ilgilenmediğini ima etmekte olup, kendisinin Macartney ile yaptığı görüşmede kullandığı lisan ve düşüncelerindeki ton, onun öldüresiye mücadele etmek istediğini açıkça belirtmekteydi...

...Durum belki böyle olabilir, fakat Başkanın ifadelerini analiz edecek olursak bunların kendisinin özel savunmasının garip şekilde zayıf kalan parçaları olduğunu görebiliriz. Terakki Partisi taraftarları, tutucu eğilimlere sahip olabilir fakat onları reaksiyoner monarşi ya da halife taraftarı olarak mülhaza etmek samimi olmayacaktır.

...Fakat şayet Başkan yeni muhalefete karşı gerçekten zorlu bir атаğa geçmek niyetinde ise, Fethi Bey ve yeni tayin edilen kabinenin durumu ne olacaktır?

...Fethi Bey, Terakki Partisi'ne Başkan'dan daha yakındır ve ben onun o partinin taraftarlarıyla ölesiyse bir mücadeleye girmeye hazırlıklı bulunduğunu hiç de zannetmiyorum...

...Dolayısıyla, Başkanın bundan sonra ne yapacağını hâlâ merak etmekteyim. Şayet bu görüşme bir gün *Times* gazetesinde yayımlırsa, kendisinin bu ricatı büyük sözlerden oluşan bir bulut arkasıyla gizlemek isteyeceğini zannetmiyorum. Şayet, ikinci bir fikir olarak Başkan, Bay Macartney'den beyanatlarının yayımlanmamasını isteyecek olursa, Bay Macartney'in Refet Bey, Rauf Bey, Hüseyin Cahit ve diğer muhalefet liderleriyle ne kadar iyi dost olduğunu bildiğimden, bundan benim çıkarığım netice, Başkanın Bay Macartney'den istediği şeyin onları biraz korkutmasıdır."⁶

Lindsay aynı rapora 26 Kasım tarihinde bir not eklemiştir. Bu not ile Macartney'in kendisini Başkan'a tanıştıran Hamdullah Suphi'den aldığı mektupla, Başkanın görüşmelerini içeriğine oldukça kızgın olduğunu, değişiklikler yapılmadan görüntüleri

TpCF'nin nizamnamesi.

yayınlanmamasını istediğini ve böylelikle Mustafa Kemal'i istediğinin, muhalefet yönünde hareket etmek ve muhalefet taraftarlarının da kendisinin bu hareketini kolaylaştırması olduğu yorumunu yapmaktadır.

21 Kasım 1924'te Macartney'in Ankara'da Mustafa Kemal'e yaptığı uzun görüşme hiçbir zaman orijinal haliyle *The Times*'de yayımlanmayacaktır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi metin, sansürlenmiş haliyle 11 Aralık 1924'te *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayımlanacaktı. Zürcher bunu "haber değerini yitirdiği" için *The Times*'de hiçbir zaman kullanılmayacağı açıklıyor diye de-

gibi) Ankara'da olup bitenleri şahsen görmek isteyen, samimi arzu duyan kişilerce erişilebilir olduklarını ve tüm yoğun işlerinin arasında Cumhurbaşkanı'nın kendisinin de buna bir istisna olmadığını, dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın nezaketi sayesinde bugün genç Türkiye Cumhuriyeti'nin büyüme sancılarını oluşturan siyasal sorunlarla ilgili olarak kendisinin görüşlerini alma şerefine nail olduğunu söyleyerek sorularına başlıyor.

Macartney'in ilk sorusu; siyasi partilerin varlığı ve Gazi'nin vaziyetinin ne olduğudur. İlk soruya Gazi'den; "Siyasi partilerin varlığı, ulusal egemenlik prensibini benimsemiş ülkelerde ve

edeceğini zaman gösterecektir.

Macartney'in "Cumhuriyet Halk Partisi'nin başkanlığını muhafaza etmeyi düşünüyor musunuz?" yönündeki diğer sorusuna yanıt olarak Mustafa Kemal, "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başkanlığını hâlâ elinde tuttuğunu ve tutmaya devam edeceğini" söylüyor. Ve şöyle devam ediyor: Cumhurbaşkanı seçildiğinden bu yana olduğu gibi, Cumhurbaşkanı olduğu sürece kendisini parti başkanlığına ait görevlerle fiili olarak meşgul etmeyecek, bu görevin ifası bu zaman zarfında partinin başka bir lideri tarafından yürütülecektir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre yalnızca devletin cumhurbaşkanı de-

Mustafa Kemal, TPC'nin ilk başkanı Kazım Karabekir ile.

ğerlendirir. Hakan Özoğlu'nun çalışmasından öğreniyoruz ki *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayımlanan yazı, bir hafta sonra 18 Aralık 1924'te *The Times*'de yayımlanmıştır. İki metin arasındaki tek fark *The Times*'de Macartney'in kendi yorumunu da eklemesidir.

Şimdi bu yazının değerlendirmesine geçelim: Macartney sorularına geçmeden önce Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre öncesinden başlayarak o güne kadar olan siyasi atmosferi, olayların gelişmesini objektif bir biçimde özetliyor.

Türk Hükümeti üyelerinin en olumlu özelliklerinden birisinin (kendisi

daha da önemlisi Cumhuriyetçi bir hükümet biçimini benimsemiş olan ülkelerde gayet doğaldır," yanıtını alır. Ona göre, "Türkiye Cumhuriyeti'nde birbirini denetleyecek partilerin kurulacak olması şüphe götürmezdi. Dolayısıyla, bu son derece normal durum karşısında, Gazi'nin tutumu daha farklı olamazdı. Yine, Cumhurbaşkanı katı surette belirtti ki, "Türkiye'de yeni bir siyasi partinin kurulması belli yasal formalitelere uyulmasına tabidir. Yeni parti bu formaliteleri yerine getirmiştir ve dolayısıyla yasal olarak kurulmuş kabul edilmelidir".

Macartney'in açıklamalarının bu konuyu eleştirenleri ne kadar tatmin

göl, aynı zamanda bir milletvekili de olduğunu hatırlatarak, meclisle aynı süreye sahip olan görev süresinin sona ermesiyle birlikte, kendisinin partisinin başına yerleştireceğini ve fiili olarak bununla meşgul olacağını da vurgulamaktadır.

Macartney, Cumhurbaşkanı'nın yoruma açık olan bu ifadeye daha fazla açıklama getirmedeğini düşünerek cevabı şöyle yorumlamaktadır: Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklamaları, ya ABD Başkanı'nın yaptığı gibi partisinin başında yeniden seçilmeye çalışacağı, ya da örneğin, M. Poincaré'in izlemiş olduğu kariyer çizgisinde, cumhurbaşkanı olarak

seçilmeye çalışmaktan ziyade, partisinin başkanı olarak sahaya inerek başbakan olmaya çalışacağı anlamına gelmektedir. Hangisinin doğru yorum olduğu hiçbir durumda acil bir önem taşımıyor. Ama Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin programının 12. maddesinin içeriğine bakıldığında durum daha da ilginçleşiyor. Bu madde cumhurbaşkanı seçilen kişinin milletvekili niteliğini kaybedeceğidir. Bu durumda eğer bu prensip uygulamayakönülürse, cumhurbaşkanının olağanüstü durumlar da meclise başkanlık etme yetisini kaybedeceği açıktır. Dolayısıyla, ilk darbeyi güçler birliği alacaktır.

Macartney, Cumhurbaşkanı'nın yeni partiye karşı takındığı genel tavrın, Terakkiperver'in programı hakkındaki düşüncelerini ve belli başlı hoşnutsuzluklarına dair yönelttiğim soruya verdiği cevaptan oldukça net anlaşılmakta, demektedir.

Macartney, bu görüşünü Mustafa Kemal'in aşağıdaki açıklamalarıyla da desteklemektedir. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programında tartışmaya değer veya mevcut partinin dogmaları arasında olmayan bir fikir ya da temel prensip yer almamakta. Burada yer verilmiş olabilecek belli ayrıntılar aslında yetkin kişilerin istedikleri zaman inceleyebilecekleri veya sıcak ısıya tartışabilecekleri ve bunun sonucunda bu kişilerin yeni sonuçlara varabilecekleri noktalar. Veto hakkı ve fesih hakkı Anayasa'nın özel maddelerinde izin verilen ve tanımlanmış olan konular. Dini inançlara ve fikirlerle saygı her zaman genel ve doğal bir mefhum oldu. Aksini düşünmek için bir sebep mevcut değildir. Milli egemenliğimiz asla tehlikeye değildir. Bütün millet bilerek ve isteyerek onu korumaya kendisini adanmıştır. Benim görüşüme göre bir despotluk sisteminin mevcudiyetine dair yapılan göndermeler anlaşılmalıdır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin liderleri ve takipçileri, bütün milletle birlikte, Türkiye'de despotizmin her türlü sü-nü yenmek ve vatana, millete eksiksiz bir hürriyeti garantilemek için hayatlarını tehlikeye atmakta bugüne

kadar tereddüt etmemiş ve gelecekte de etmeyecek beyefendiler oldukları için, kastedilen despotluk hiçbir şekilde mevcut değildir. Millet belli bir amaçla ileri sürülen bu tür iddialara itibar etmemektedir."

Doğal olarak Terakkiperver programının yazarları amaçlarının ve inançlarının bu şekilde hiçe sayılmasını kabul etmeyeceklerdir. Fakat Cumhurbaşkanı'nın kısıtlı bile olsa veto hakkını kaldırma arzuları ve kendisine fesih hakkı verilmesi konusundaki endişeleri hakkında bütün söylediklerinden ve yazdıklarından sonra, bu çok tartışılan meselelerden programlarında hiç bahsedilmemiş olması ilginçtir. Dahası, Terakkiperverciler iktidara gelseler bile, öyle görünüyor ki, hemen harekete geçemeyecekler, zira programlarının 5. maddesinde "Milletten açık bir vekâlet alınmadıkça Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tadil edilmeyecektir" denilmektedir. Bu maddeyi açıklamasını rica ettiğim bir muhalefet lideri, bunun bir halk oylaması ya da referandumu kastetmediğini, daha ziyade Anayasa'da yapılması düşünülen değişikliklerin adaylar tarafından seçim programlarında ve konuşmalarında açıkça ortaya konulması gerektiğini belirtti.

Gazi'ye son sorum basın hakkındaydı. Belli başlı gazetelerin büyük çoğunluğunun, özellikle de İstanbul'da hükümeti eleştirmeyi alışkanlık haline getirmiş olmaları enteresan bir durum. Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu gidişatla ilgili anlaşılır bıkınlığı son günlerde Kozan milletvekili Ali Saib Bey'in sunduğu bir kanun tasarısı ile açığa çıkarak, gazete kurulabilmesi için sorumlu genel direktörün 35 yaşında ve lise mezunu olması gereği, editör ve muhabir ekibinin de aynı diplomaya sahip olması gerektiği; bütün gazetelerin cumhuriyetçi rejim lehinde yazmaları, bir gazetenin kanuna aykırı yayından dolayı basımının durdurularak teminat parasına el konulabileceği (İstanbul'da 5000 sterlin, Anadolu'da 2.500 sterlin) ve daha önce yayını durdurulmuş olan bir gazete sahibinin bir daha yeni bir gazete kurma hakkına sahip

olmaması gerektiğine dair bir yasa tasarısında vücut buldu. Ne milletvekillerinden ne de bakanlardan istenmeyen eğitim standartlarının, Türk gazetecilerinden beklenmesi, onları onurlandırabilir, ancak basın bu sözlerle kulaklarını tıkayarak tek bir ağızdan böyle bir kanunun etkilerinin bu ülkede gazeteciliğin bağımsızlığını ve gelişimi için tek kelimeyle bir felaket olacağına dair protestosunu bildirdi. Birçok ülkedeki askerler gibi, Gazi de basın hayranlarından değildi ve bu konuda şunları söyledi:

"İstanbul'daki birçok gazetenin Cumhuriyet Halk Fırkası'nı ve hükümetini eleştirdiğini ve kendilerini muhalefete yakın olarak gösterdiklerini kendi

ağızla söylemem için bir sebep görememekteyim. Bu gerçeği açıklayan sebepler Ankara ve İstanbul'u birinci elden görenler tarafından kolaylıkla anlaşılabilir. Belli bir parti yanlısı yayıncılar yapan bazı gazeteciler tarafından halk kitlesi üzerinde bırakılan etki hiçbir şekilde onların lehine değildir, dahası bu birçok ülkede böyledir."

Bu son soruya Mustafa Kemal'in yukarıda verdiği yanıtla birlikte

Mustafa Kemal, TPCF'ye önemli katkıları olan Halide Edip ile.

Macartney'in nihai yorumunu da öğreniyoruz. "Tabii ki burada özetlenmiş olan bu meselede taraf tutmak yabancı bir gazetecinin haddine değildir ve Cumhurbaşkanının temkinli ve ilımlı yanıtlarına rağmen konunun önemini saklamak boş bir çaba olur. İsmet Paşa'nın sağlığında ki üzücü gelişmeler ve Fethi Bey'in iktidara dönmesi hükümet partisi ve muhalifleri arasında bir köprü kurmaya yardımcı olabilir ve zamanla iktidardakiler, meslektaşlarının birden dünyadaki bütün kötülükleri haiz olmadıklarını anlayabilir. Ümit edilir ki, durum böyle olsun. Hâlâ yapılacak çok işin olduğu böyle bir zamanda genç Cumhuriyet'in dikkati hayati önem taşıyan iç yapılanma-

dan başka konulara yönelirse ve anavatanlarının tarihinin en karanlık zamanlarında omuz omuza durmuş silah arkadaşlarının kişisel ilişkileri bile kalıcı olarak zedelenirse bu bir felaket olabilir. Ama eğer durum bu derece talihsiz noktaya gelirse, Gazi Paşa'nın hiç kimsenin gözünün yaşına bakmayacağını düşünmeden edemiyor insan. O sabit gri gözlerle bir bakıp her sözü ve hareketindeki kararlılığı ve otoriterliği gördükten sonra insan anlıyor ki Türkiye'nin, bıçak kemiğe dayandığında, ideallerini sürdürecektir ya da onları savunurken yenilecektir bir lideri var."

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, öncelikle *The Times*'in İs-

tanbul muhabiri Maxwell Macartney görev yaptığı ülkenin siyasi ve sosyal olayları konusunda bilgili, analizleri sağlam bir gazetecidir. Yorumlarına ilişkin sıradan bir bakış, saygılı bir üslubu hemen fark edecektir. Ancak bu yorumları, düşüncelerinin zaman zaman sert olması gerçeğini ortadan kaldırmıyor. Özellikle metindeki son yorumu, Macartney'in teşhis, tespit ve öngörüsünün; TPCF'nin ve liderlerinin siyasi hayatlarının sonlandırılmasıyla ilişkin olarak ne derecede haklı çıktığını gösteriyor.

Kim bilir belki de 21 Kasım tarihli sansürlenmiş ilk görüşmesinin bir rövanşidir bu yorumlar.

DİPNOTLAR

- 1 TPCF ile ilgili çalışmalar çok sınırlıdır. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Jenerelinin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2005, s. 104-152 (TPCF'na geniş bir yer ayıran ve konunun ilk defa ayrıntılı bir çerçevesini çizen önemli bir çalışma). Doğrudan TPCF'na konu alan çalışmalar: Eric Jan Zürcher, *The Progressive Party 1924-1925*, C. J. Bill 1991, Nevvin Yurdsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyeti Tirkaa*, Sarmal Yayınları,

- İstanbul 1994 (Bu kitap 1991 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilmiş doktora tezidir), Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyatı, Ankara 2002.
- 2 Nevvin Yurdsever Ateş, a.g.e., s. 217-219 (*Reis-i Cumhur Hazretlerinin Times'a Beyanâtı*).
- 3 Nevvin Yurdsever Ateş, a.g.e., s. 107.
- 4 Mete Tunçay, a.g.e., s. 109 (1987 yılında Atatürk Sempozyumunda Zürcher'in tebliğine aldığı bu görüşmeye dikkat çekiyor), Eric Jan Zürcher,

a.g.e., s. 89, Nevvin Yurdsever Ateş, a.g.e., 217-227 (Lindsay'ın kişisel görüşlerinde içinde yer aldığı raporun tümü), Ahmet Yeşil, a.g.e., 278-279 (Zürcher'in aynı tebliğine gönderme yapıyor).

- 5 Mustafa Kemal den bahsederken, Lindsay Başkan terimini tercih derken, Macartney *The Times*'daki yazısında Cumhurbaşkanı, Gazi ve Mustafa Kemal Paşa'yı kullanmaktadır.
- 6 Nevvin Yurdsever Ateş, a.g.e., s. 221-222.
- 7 Nevvin Yurdsever Ateş, a.g.e., s. 221.
- 8 Eric Jan Zürcher, a.g.e., s. 92.

KURUMSAL TARİH DOSTU

Tarih Vakfı Kurumsal Tarih Dostu kurumu ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklenir, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dislayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren Kurumsal Tarih Dostlarımızı ilgileri ve yüreklenmelerini için sonsuz teşekkürlerimizle...

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayımlatabilir. *Toplumsal Tarih* dergisi için içer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise 940 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Akif Dağlım A.Ş.

EkinFaaliyetKıtlı.

MUDO

MUDO

TUTAN A.Ş.

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL
TARİH VAKFI

YAKIFMERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T: (0212) 522 02 02 F: (0212) 513 5400
E: tarihustu@tarihvakfi.org.tr

GÖVÜLLÜK, PROJEYİ FİNANSELEME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T: (0212) 522 02 02 F: (0212) 513 5400
E: iletisim@tarihvakfi.org.tr

Türkiye’de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılarla uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, müzik festivallerinin coşkusunda, hep O’nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında çok daha fazlası var!

ENVER PAŞA'NIN 3. KOMİTERN KONGRESİ'NE İSLÂM İHTİLÂL CEMİYETLERİ İTTİHADI ADINA SUNULAN BİLDİRİSİ

METE TUNÇAY

Zinovyev'in takip eden konuşmasından Machul Bey'in kongrede Türkçe konuştuğu anlaşılıyor. Hemen Rusçaya veya Almancaya çeviri yapılamadığı halde, bu bildirinin okunmasına niçin izin verildiğini araştırdım. John Riddell, Komintern'de kurallar gereği bir metnin oturumda okunmadıkça tutanaklara katılamayacağını açıkladı. Machul Bey Enver olsaydı, herhalde iyi bildiği düşünülen Almancasıyla konuşurdu diye düşünebiliriz. Bildirinin Enver Paşa tarafından hazırlandığı muhakkaktır; ama onun Komintern Kongresi'nde Mechul Bey adını kullanarak bu metni okumuş olduğu kuşkuludur.

Komünist Enternasyonalî'nin Mustafa Suphi'nin katıldığı ilk kongresinden (Mart 1919) sonra, ertesi yıl yazında toplanan ikinci kongresinde henüz resmen kurulmamış olan TKP'ni M. Suphi çevresinden Kayserili İsmail Hakkı ile (her nedense) Shatskin adlı bir Leton Yahudisi

temsil etmişti. 28/29 Ocak 1921'de Suphilerin öldürülmesinden altı hafta sonra 16 Mart'ta Sovyetler'le imzalanan Moskova Antlaşması, tarafların birbirileri aleyhine çalışan örgütlere kendi topraklarında izin vermeyeceğini öngörüüyordu. Nitekim Rusya bir süre sonra bu hükmeye dayanarak 1920

Eylül'ünde Bakü'da kurulan TKP'ni kapattı. Ama bu arada 1921 yazında toplanan üçüncü kongrede Süleyman Nuri ile Salih Zeki TKP delegeleri oldular. (1922 sonlarındaki dördüncü kongrede Türkiye'yi Halk İştirakiyün ve İstanbul Komünist Grubu delegeleri temsil edecektir.)

Enver Paşa
Bakü'da
(Sağında Azmi ve
solunda İbrahim
Tali beyler).

Süleyman Nuri'nin *Çanak kale Si- perlerinden TKP yönetimine, Uya- nan Esirler* başlıklı anıları (TÜSTAV 2002). O sıralarda Komintern'e ve bu kongreye katılmak üzere Moskova'ya gelen Tefvik Rüştü'yü de (Aras) anan Süleyman Nuri'nin yanındaki adam, 1915 Ermeni Tehciri'nin yöneldiği Der-i Zor'un eski mutasarrıfı Salih

Sultan II. Abdülhamid'e biraz da abartılarak yakıştırılan Pan-Islamizm siyaseti, Osmanlılar yararına bir dünya Müslümanları dayanışması oluşturmayı amaçlıyordu. İttihatçılar II. Meşrutiyet döneminde devdıkları padişah'tan kalan birçok projeye yaptıkları gibi, buna da önce karşı çıkmış, sonra onu uygulamaya çalış-

ıllı'nın Berlin heyet-i merkezisi tarafından 15 Mart 1921- 1 Aralık 1922 tarihleri arasında iki/(?dört) dilde (Türkçe, Arapça -? Farsça ve Almanca- olarak) 15 günde bir yayımlanan *Liva el-İslâm* dergisini önemle anmak gerekir. Bu konuda yeni bir araştırma vardır — Selçuk Gürsoy, *Enver Paşa'nın Sürgünü* (Salyangoz

I. Dünya Savaşı sırasında, Teşkilât-ı Mahsusa'nın dış görevi, bir yandan dünya Türklüğünü, bir yandan da dünya Müslümanlığını Osmanlı çıkarlarına faaliyete geçirmektir. Savaş yenilgiyle sonuçlanıp da İttihad ve Terakki ileri gelenleri yurtdışına kaçmak zorunda kalınca, bu kere Sovyetler'in mali desteğiyle "İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadi" (İlci) adlı bir örgütlenmeye gittiler.

Zeki'dir. Bu kişinin *Moscou* gazetesinde çıkan "Türkiye'de Komünist Hareket" başlıklı yazılarında Salih Zeki'nin soy ismi Kuçerov diye verilmiştir. (Benim *Türkiye'de Sol Akımlar* kitabımın 2009 basımında s. 595). Çerkes kökenli olduğu anlaşılan Salih Zeki, sonunda Rusya'da kalmıştır. Kongrenin son gününde Süleyman Nuri'nin M. Suphilerin öldürülmesini de protesto eden konuşması için bkz. aynı kitapta s. 353-54 ve Komintern Belgelerinde Türkiye dizisinin *Komünist ve İşçi Hareketi* (Aydınlık Yay., 1977), s. 59-61. Bu Türkiye söyleşisinin ardından, kongre başkanı Zinoviyev "devrimci olan ama komünist olmayan bir Müslüman örgütü'nün de bir bildiri sunmak istediğini açıklayarak sözü "Macul Bey'e" bırakıyor. (Almanca tutanaklarda s. 1003-10.) Türkiye'de Macul Beyin adıyla bu bildiriyan anan tek kaynak 1985'te yayımlanan *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı* adlı kitaptır (Kaynak Yay., 1985; s. 27-29 — derleyen: Emre Adigüzel, çeviren: Fatma Mercan). Ancak yayıncılar İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadi'nin bilmedikleri için, "devrimci bir Müslüman komitesi'nden söz etmekte ve Almanca orijinaldeki Macul Bey'in de Macul değil, Makul Bey olduğuna hükmetmektedirler. Burada İlci bildirisinin Türkiye ile ilgili birkaç cümlesi çevrilip gösterilmiştir.

mışlardı. I. Dünya Savaşı sırasında, Teşkilât-ı Mahsusa'nın dış görevi, bir yandan dünya Türklüğünü, bir yandan da dünya Müslümanlığını Osmanlı çıkarlarına faaliyete geçirmektir. Savaş yenilgiyle sonuçlanıp da İttihad ve Terakki ileri gelenleri yurtdışına kaçmak zorunda kalınca, bu kere Sovyetler'in mali desteğiyle "İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadi" (İlci) adlı bir örgütlenmeye gittiler.

1920 Eylül ayı başında Bakü'da toplanan Doğu Halkları Kurultayı'nda Enver Paşa ile (eski Polis müdürü) Azmi Bey Kuşuk Afrika'nın Müslüman devrimcilerini temsil ediyorlardı. Bu deneyimden aldıkları cesaretle İlci'ni kurdularını anlaşıyor. Benim *Türkiye'de Sol Akımlar I — 1908-25* başlıklı kitabımın "İttihatçı Solu" altbölümünde (s. 273-84) aktarılan bilgilere göre, bu örgütün Merkez-i Umumisinde Dr. Fuad Selim, Emir Şekip Arslan, Dr. Mansur Rifat gibi Yakındoğu, Halit Gargani ve Fevzi gibi Kuzey Afrika Araplarının yanı sıra şu Osmanlı üyeleri de vardır: Ziya B. (Kâtip), İbrahim Tali (Öngören - Veznedar), Halil Paşa. Sami B., Azmi B., Seyfi (Düzgören). Ayrıca (öldürülünceye kadar) Talât, (Büyük) Cemal ve (Medine Muhafızı) Fahrettin paşalar, Teşkilât-ı Mahsusa'nın ileri gelenleri Dr. Nâzım ve Bahaettin Şakir, Rüsuhi, Naim Cevat, Dr. Raik, Sami (Kuşçubaşızade) Topçu Rıza, Bedri

Komintern başkanı Grigori Zinoviyev.

Yay., 2007). Burada (bazıları iki-üç sayı bir arada olduğu için 36 numara alan) 24 adet derginin yazılarının çevrimyazıları bulunmaktadır. "Macul Bey" in okuduğu metnin Türkçe orijinali — onun adı/takma adı anılmaksızın — bu dergide iki parça halinde yayımlanmıştır. Başında şu not vardır: "Üçüncü kongrede irad edilen bir nutkun elimize geçen bir suretini berhece-âti derce ediyoruz." [Yıl I — Sayı 11 (15 Ağustos 1921) ve Yıl I — Sayı 12 (1 Eylül 1921). Gürsoy'un kitabında s. 241-42 ve s. 247-52.] Yazar burada parantez içinde nutku Enver Paşa'nın söylediğini ileri sürüyor. Zaten daha önce de dergi hakkında genel açıklamalar yaparken (s. 100), bu tutumunu destekleyen kanıtlar sunmıy-
63

Ancak, bildiğim kadarıyla Enver Paşa hakkında en ayrıntılı biyografiyi yazan Şevket Süreyya Aydemir dâhil hiçbir araştırmacı onun 3. Komintern Kongresine katıldığını söylememiştir. Yalnız ben, farkında olmadan bu yönde bir bilgi aktarmışım. Kitabımın bir dipnotunda (s.278/dn.40) onun 16 Temmuz 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir mektubu alıntılarmışım: "Türkiye ve şarkta komünizm taraftarı olmadığımı alenen kongrede söyledim gibi, Anadolu halkının menfaatine daha muvafık ve cidden

Arap üyeler örgütün amacının Türk ulusçuluğu olduğunu ileri sürerek ayrılmışlardır. O sıralar İttihat'ın Türkiye Şubesi "Halk Şûrâlar Fırkası" adını almış ve Mesai programını benimsemiştir. Ağustos'ta örgüt İttihat ve Terakki adına dönmüş ve Batum'da bir kongre toplamıştır. Sakarya zaferi, Türkiye İİC'nin ile ilgili tasarılarını sonlandırmasına yol açmıştır. HŞF/İTF bu kere Bozuk Parti adını almış, ama Enver Paşa Türkiye'ye giremeyince, bir yıl sonra öldürüleceği Türkistan'a gitmiştir.

nistlerin burjuva sosyal demokrat Almanya'daki kadar alçakça öldürülmesini biliyoruz. Komintern'in bu gibi yöntemlere ve Komünistleri alt etmeye yönelik her türlü çabaya karşı en keskin savaşımı vereceğine şüphe yoktur. Böyle olmakla birlikte, yarı milliyetçi nitelik taşıyalar bile, büyük, devrimci hareketlerin gerçekleştiği yerlerde, gerçekten devrimci oldukları, emperyalizme karşı yönedikleri ölçüde, Komintern bu gibi hareketleri desteklemenin bir yolunu bulacak ve dünya proletaryası bu gibi bütün ha-

Komünist Enternasyonalî'nin Mustafa Suphi'nin katıldığı ilk kongresinden (Mart 1919) sonra, ertesi yaz toplanan ikinci kongresinde henüz resmen kurulmamış olan TKP'ni M. Suphi çevresinden Kayserili İsmail Hakkı ile Shatskin adlı bir Leton Yahudisi temsil etmişti. 28/29 Ocak 1921'de Suphilerin öldürülmesinden altı hafta sonra 16 Mart'ta Sovyetler'le imzalanan Moskova Antlaşması, tarafların birbirleri aleyhine çalışan örgütlere kendi topraklarında izin vermeyeceğini öngörüyordu.

ezilen halkı düşünür idare esasına müstenit bir programla [Küçük] Talât Bey ve diğer bir iki arkadaşın Anadolu'ya gitmesine karar verdik." Fakat o zaman bu katılma olasılığın da haberi olmadığını için "alenen" ve "kongrede" sözcükleri arasına köşeli parantez içinde [Bakü'dakil] sözcüğünü eklemişim. Oysa pekala Enver Paşa bu mektuptan birkaç gün önce Komintern Kongresi'nde yaptığı konuşmayı kastetmiş olabilir.

Liva el-İslam 'dan 24 yıl sonra Hüseyin Cahit Yalçın da *Tanin*'de tefrika ettiği "Tarihi Mektuplar" dizisinde (106-7), aynı metni Machul Bey ya da Enver Paşa'nın adlarını vermeden, hatta bir Komintern kongresine sunulmuş bir bildiri olduğunu belirtmeden yayımlamıştır (24-25 Ocak 1945). Ben de *Türkiye'de Sol Akımlar I* (1908-25) kitabımın "İttihatçı Solu" belgeleri arasına oradan almışım (son basınıda s. 404-6). Bu yayının başında "Moskova 5 Temmuz 1921" kaydı var. Acaba, bu, metnin hazırlandığı tarih mi?

1921 ilkbaharında Moskova'da bir İİC kongresi toplanmasından önce, bazı

Machul Bey'in bildirisinden sonra, Komintern Başkanı Zinoviyev şöyle konuşuyor (Almanca tutanaklarda s. 1010):

"Yoldaşlar, hemen çevirisini hazırlamak imkânsız olduğu için bu belge lancak! basında yayımlanacak ve tutanaklara geçirilecektir. Ben de, Komintern bürosu adına şunu belirtmek isterim ki, kuruluşundan beri örgütümüzün millî mesele hakkında çok sarîh bir tutumu olmuştur. Komintern bütün koloni ülkelerinde işçi hareketleri yaratmak ve Komünist akımlar başlatmak için her girişimi desteklemeye kararlıdır. Komintern'in ilk ödevi budur. Fakat Komintern aynı zamanda koloni ülkelerdeki ezilen halkların emperyalizme karşı gerçekten devrimci her hareketini desteklemeye de kararlıdır; çünkü ancak proletarya devriminin zaferinin ezilen halkları gerçekten özgür kılacağına inanmıştır. Sloganımız: Bütün ülkelerin proleterleri ve bütün ülkelerin ezilen halkları, emperyalizme karşı ortak mücadele ve Komünizm için birleşmelisiniz. Elbette, her türlü milliyetçiliğe karşı savaşmalıyız. Örneğin, Kemalist Türkiye'de Komün-

reketlerin önünde yürüyecek ve onlara önderlik edecektir."

Bu sözlerin başlangıcından, Machul Bey'in Türkçe konuştuğu anlaşılıyor. Hemen Rusçaya ya da (Hobsbawm'dan öğrendiğimize göre Komintern'in resmi dili olan) Almancaya çeviri yapılmadığı halde, bu bildirinin okunması için izin verildiğini araştırdım. "Lenin Zamanında Komintern" diye bir yayın dizisini hazırlayan Amerikalı Troçkist John Riddell, kurallar gereği bir metnin oturumda okunmadıkça tutanaklara katılamayacağını açıkladı. Machul Bey Enver olsaydı, herhalde iyi bildiği düşünülen Almancasıyla konuşurdu diye düşünebiliriz. Bildirinin Enver Paşa tarafından hazırlandığı muhakkaktır; ama onun Komintern Kongresi'nde Machul Bey adını kullanarak bu metni okumuş olduğu kuşkuludur.

Machul Bey'in Türkçe metni bir âyet-i kerime ile bitiyor: "El-Hakku ya'lü ve lâ yu'lâ aleyhi" (Üstün olan Hak'tır ve Hak'tan üstün olan yoktur.) Almanca çeviride bu cümlenin yerine İİC'nin genel tutumunu özetleyen küçük bir paragraf yer alıyor.

Taner Timur

kitapları

Tarih nedir?

Tarih; geçmişi okumak, bugünü anlamak ve geleceği kurma çabasıdır.

Bu boyutlardan sadece birinin eksikliği bile, tarihi bilim olmaktan çıkarır ve dünkü ya da bugünkü düzenin kör bir avukatı haline getirir. Türk "modernleşmesi" şimdiye kadar çok muhafazakâr tarihçi ve edebiyatçılar tarafından, hayali bir Osmanlı özlemi bağlamında eleştirildi. Oysa ilerlemeci bir tarih felsefesi perspektifinde bu tarihi nasıl okuyabiliriz?

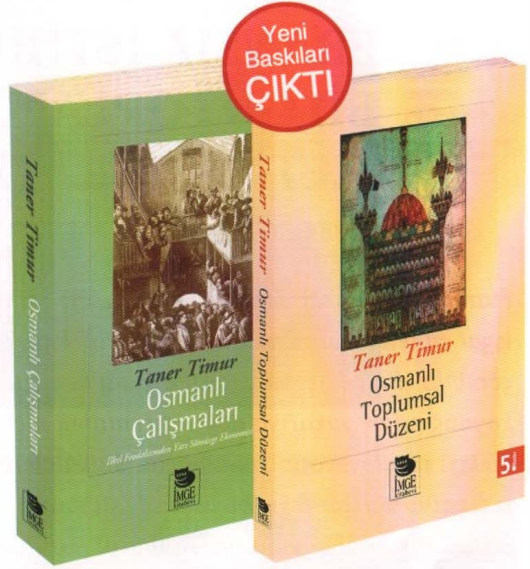
Osmanlı Devleti'nin bir feodal cemaatler topluluğundan laik ve ulusal formasyona geçişinde, süreci hangi öğeler engelledi?

Çağdışı Osmanlı kimliğinden çağdaş Türk kimliğine geçişin kültürel ve toplumsal referansları neler oldu? 19. yüzyılın en önemli düşünürleri Osmanlı dönüşümünü nasıl yorumladılar?

Günümüz tarihçileri, pozitivist düşünürler ve Muhammed İktbal, Muhammed Arkoun ve Fazlur Rahman gibi İslam âlimleri bu süreci nasıl değerlendirdiler?

Yeniçeri kırımının, Balta Limanı Anlaşmasının, Tanzimat Fernan'sının ve Meşrutiyet'in bu süreçteki yerleri ve anlamları nelerdi? Türk Devrimi hangi ulusal güçlerin ve uluslararası konjonktürün ürünü oldu?

Taner Timur'un tüm bu sorulara özgün yanıtlar getiren eserleri, kuşkusuz konunun en çarpıcı belgeleridir.

Osmanlı Çalışmaları
İktisadi Feodalizm ve
Yeni Sosyoloji Ekonomisi
4. Baskı
450 sayfa, 19 TL.

Osmanlı Toplumsal Düzeni
3. Baskı
304 sayfa, 18 TL.

imge.com.tr

Efsaneler ve Gerçekler, 113 sayfa, 8 TL • Felsefi İzlenimler, 191 sayfa, 11 TL • Küreselleşme ve Demokrasi Krizi, 349 sayfa, 21 TL • Marksizm ve..., 245 sayfa, 14 TL • Osmanlı Kimliği, 13 TL • Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik, 405 sayfa, 24 TL • Sürüden Ayrılanlar, 259 sayfa, 15 TL • Toplumsal Değişim ve Üniversiteler, 384 sayfa, 22 TL • Türk Devrimi ve Sonrası, 332 sayfa, 19 TL • Türkiye Nasıl Küreselleşti?, 231 sayfa, 14 TL • Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, 158 sayfa, 9 TL • Türkler ve Ermeniler, 143 sayfa, 8 TL • Yalın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler, 197 sayfa, 11 TL.

İSTANBUL İŞGALİ SIRASINDA (1918-1923)

FRANSIZ İSTİHBARATININ BİLGİ TOPLAMA VE İLETME STRATEJİLERİ*

LOUBNA LAMRHARI

Fransız istihbaratı, Fransız işgal kuvvetleri ile öteki Müttefikler, işgal edenlerle işgal edilenler arasında süregelen karmaşık ilişkileri anlamak için prizma işlevi görebilir. Bu çerçevede, işgal altındaki bir toplumun çatışmalarıyla, bilginin kaynağından yukarıya doğru tırmanma mekanizmaları arasındaki diyalektik ilişkiyi inceleyeceğiz. Bu amaçla, makalemizi üç eksen etrafında yapılandıracağız: 1) İşgalin uluslararası boyutu ve istihbarat: Fransız-İngiliz rekabeti; 2) Kurtuluş Savaşı'nın sivil boyutu ve istihbarat: İstanbullu istihbaratçılar; 3) 1919'dan itibaren Fransa'nın Türkiye politikasının hizmetinde istihbarat.

İzmitli askerlerin limanda gemiye binışı, İstanbul, Haziran 1919.

İşgal İstanbul'undan fotoğraflar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları

1 Dünya Savaşı'nın bitiminde, 1915 ekiminde kurulmuş olan Fransız Doğu Ordusu'nda yaklaşık 200.000 asker bulunuyordu.¹ Farklı işgal görevlerine atanan ordunun bir kısmı, General Charpy kumandasında Ekim

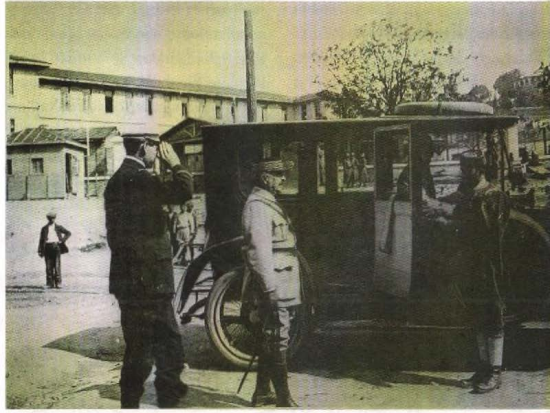
1919 ile Mayıs 1920 tarihleri arasında Batı Trakya'nın işgali ile görevlendirilmişti. 16 Kasım 1918'de, ilk Fransız ve İngiliz birlikleri İstanbul'a çıktılar. Ancak kentin resmi işgali 16 Mart 1920'de başladı. İstanbul işgal kuv-

vetleri komutanı İngiliz General Milne, bu tarihte Harbiye Nazırlığı, Donanma Nazırlığı, valilik ve cephanelikler ile Posta ve Telgraf İdareleri'ni işgal ettirdi. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri (CAOC) üç birliğe

ayrılıyordu: Fransız, İngiliz ve İtalyan birlikleri. Asker sayısı bakımından zayıf bu çöküşlü askeri işgal, 23 Ağustos 1923'te son bulacaktı. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması işgal kuvvetlerine kenti tahliye etmeleri için yalnızca 42 günlük bir süre tanıdı. Son birlikler İstanbul'dan 2 Ekim 1923'te ayrıldılar.

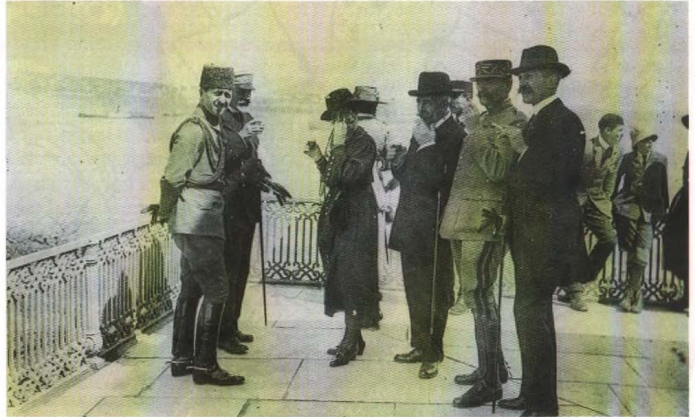
Birlikleri İstanbul'da konuşlanmış bulunan³ Fransız işgal kuvvetlerinin çeşitli birimleri arasında istihbarat da yer alıyordu. Türkiye'deki casusluk faaliyetlerini yürütmekle görevli askeri özel hizmet birimleri kurumsal olarak genelkurmayın 2. bürosuna bağlıydı. Ayrıca, doğrudan savaş bakanlığına değil, içişlerine bağlı olan genel asayiş birimi de İstanbul'daki istihbarat faaliyetlerinden sorumluydu. Böylece genel asayiş (içişleri bakanlığı) ve askeri istihbarat (savaş bakanlığı) birimleri casusluk faaliyetleri alanında 1920 yılından itibaren işbirliği yapmaya başladılar.⁴ Bu, o döneme özgü uygulamalardan biriydi. İstihbaratı "ham malzemeden bitmiş bir ürün elde etmeyi amaçlayan entelektüel faaliyetler bütünü ve bu faaliyetler sonucunda elde edilen ürün"⁵ olarak tanımlayabiliriz.

İstanbul'daki Fransız istihbaratının stratejileri ve hedefleri nelerdi? Bilgi hangi kanallardan yayılıyordu? İşgal altındaki toplumu tanımak hangi yöntemlerle ve ne oranda mümkün olabiliirdi? Fransız istihbaratı, bir yandan Fransız işgal kuvvetleri ile öteki Müttefikler, diğer yandan da işgal edenlerle işgal edilenler arasında süregelen karmaşık ilişkileri daha iyi anlamak için bir tür prizma işlevi görebilir. Bu çerçevede, işgal altındaki bir toplumun çatışmalarıyla bilginin kaynağından yukarıya doğru tırmanma mekanizmaları arasındaki diyalektik ilişkiyi inceleyeceğiz. Bu amaçla, makalemizi üç eksen etrafında yapılandıracağız: 1) İşgalin uluslararası boyutu ve istihbarat: Fransız-İngiliz rekabeti; 2) Kurtuluş Savaşı'nın sivil boyutu ve istihbarat: İstanbullu istihbaratçılar; 3) 1919'dan itibaren Fransa'nın Türkiye politikasının hizmetinde istihbarat.

General Franchet d'Esperey limanda teftiş gezisinde, İstanbul, 29 Mayıs 1919.

İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

1) İŞGALIN ULUSLARARASI BOYUTU: FRANSIZ-İNGİLİZ REKABETİ VE İSTİHBARAT SERVİSİNİN YÖNLENDİRİLMESİ.

Bilgiyi getiren(ler) ve bilgilendiren(ler) arasındaki ilişkiler üç farklı düzeyde okunabilir: 1) Fransız su-bayları ile asker ve sivil Türkler arasındaki ilişkiler; 2) Fransız işgal kuvvetleri, Fransa dışında bulunan diğer Fransız birimleri⁶ ve Fransa Cumhuriyeti Yüksek Komiserleri⁷ arasındaki ilişkiler; 3) Fransız işgal kuvvetleri ile İngiliz işgal kuvvetleri arasında, işgal ordusunun örgütlenmesiyle ilgili uyumsuzluklar⁸ ve nüfuz mücadelesi gölgesinde süregelen ilişkiler. Ancak, Fransız istihbarat ajanları tarafından toplanan bilgilerin İngilizler ve Fransızlar arasında dağıtılması, elbette Müttefikler arasında uyumlu

bir anlaşma olduğuna işaret etmiyordu. Aslında İstanbul'un işgaline, Müttefikler arasındaki genel güven-sizlik ve şüphe ortamı damgasını vuruyordu.⁹ İstanbul'daki Fransız istihbaratının hedefleri işgal altındaki toprakların izlenmesiyle sınırlı kalmıyor, aynı zamanda Fransa ile İngiltere arasındaki güç mücadelesinin mantığı içinde yer buluyordu. İstanbul'daki Fransız işgal kuvvetlerinin İngilizlerin Türkiye'deki "gerçek emelleri" ile ilgili 11 Ağustos 1923 tarihli raporu da buna tanıklık ediyor. Bu belgeye göre¹⁰ İngilizler, kentte kargaşa çıkarmak amacıyla eski padişah Vahdettin'in partisini gizlice silah sağlayarak destekliyor, önde gelen Kemalistlere saldırılar düzenliyorlardı. İngilizlerin gizli emelinin Çanakkale Boğuzu'ndan İstanbul Boğuzu'na geçen bir İngiliz

Fransız Yüksek Komiseri M. DeFrance ve General Barthélémy Eski Saray'ın terasında, Hazine 1919.

İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

protektorası kurmak olduğu tahmin ediliyordu. Belgede çok sayıda "Türk" kaynağa gönderme yapılır. Bu örnekten, İstanbullu Osmanlı muhbirlerin İngiliz komplosu fikrini beslediklerini, böylece Fransız-İngiliz rekabetini güçlendirdiklerini anlıyoruz. Fransa da böylece Türk halkının bir kısmında rastlanan İngiliz düşmanlığından

soruyorlar. Benim için ise, aksine, geneltirmeyi, ne yapacağını tam olarak bildiğinden ve bundan böyle bana verilen bilgi kırıntılarıyla idare edeceğimden emin, beni öyle oralar da görmekten pek memnun oluyor."¹⁵ Bilgiye erişimin güçlüğü bu kaynakta yerel istihbaratçıların davranışıyla bağlantılandırılıyor. Ancak raporu

Güvenilirlik kriterleri ise ender olarak açıklanır. İstihbaratçıların siyasi görüşlerine de bazen yer verilir. Kemalistlerden bazen bilgi kaynağı olarak söz edilir.¹⁶ Bizim özellikle dikkatimizi çeken, istihbaratçı Türk subayların sayısından çok, bu sosyoprofesyonel kategoriye atfedilen güvenilirlik derecesi oldu. Bu eğilimi açıklayabilecek iki neden varmış gibi görünüyor. Bunlardan birincisi aranan istihbaratın niteliği, yani temel olarak askeri türde olması ile ilgiliydi. İkincisi ise sosyolojikti. Fransız subaylar sahada Türk subaylarla ve özellikle askeri yetkililerle ayrıcalıklı ilişkiler kuruyorlardı. Şimdi de iki resmi istihbaratçı vakasından söz edelim.

19 Kasım 1919'da, Genelkurmay Başkanı General Cevat Paşa'dan bazı bilgiler gelmişti. Ermenilerin Adana'da Kara Yusuf çetesine karşı savaşmak için silahlandıklarını bildiriyordu.¹⁷ Dediklerine göre, bu çetenin amacı saldırı değil, savunmaydı ve Ermenilerin "vahşetinden" zarar gören kişilerden oluşuyordu. Ermeniler tarafından Kara Yusuf çetesinden oldukları gerekçesiyle ihbar edilenlerin hepsi ölüme mahkum edilecekti. General Fransızlardan tehlike altındaki Müslüman halkı korumalarını istiyordu.

Kasım 1919'da Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız irtibat sorumlusu olan Yarbay Mougin'e¹⁸ bir mektup yazmış. İzmir ve Ayvalık işgalleri sırasında Yunan ordusu tarafından kaçırılan ve akıbetleri belli olmayan kişilerin listesini göndermişti. Cemal Paşa, Mougin'den bu kişilerin serbest kalmasını sağlamak ve Yunanlıların "yeni mezalimine"¹⁹ engel olmak üzere duruma Türkler lehine müdahale etmesini istiyordu. Bu iki örnekte de, resmi görevliler tarafından sağlanan bilgiler Mustafa Kemal'in ilerleyişine değinmiyor, gayri Müslim azınlıklar tarafından Türk halkına yapılan kötülükleri ihbar ediyordu. Amaçlanan, birinci örnekte Ermenilere, ikinci örnekte de Yunanlılara karşı, Fransızların Müslüman halklar lehine duruma müdahale etmeleriydi.

İşgal İstanbul'undan çeşitli tipler.

Alkaba,
Şubat 1921

yararlanarak İstanbul'da müttefikini gözetim altında tutuyordu.

Devlet kademesinde kendini gösteren İngiliz-Fransız rekabeti, yerel kademedeki ilişkilere de yansıyor. Bilgiye erişim gerçek bir nüfuz kaynağıydı.¹² Bir belgeden, İngiliz istihbarat teşkilatından bir subayın bir Fransız ajanı tarafından izlendiğini öğreniyoruz. İngiliz subayın her türlü hareketi Fransız ajanın tuttuğu bir karneye özenle işlenmişti.¹³ Fransız subay İngiliz muadilini kışkırtıyor, onun kendisinden daha fazla bilgi sahibi olmasından üzüntü duyuyordu. "İngiliz subayın durumu" başlığını attığı bir paragrafta, şunları yazmıştı: "Bu subay Kumandan Philpou ile birlikte çalışıyor."¹⁴ —tutukluları sorguluyor, aldığı cevapları kumandanla tartışıyor— Genelkurmay ve 3. büro komutanı çağırıp fikrini

kaleme alan, bunun yanında Fransız askeri teşkilatının işleyişine bağlı iç nedenlerden de söz ediyor. Fransız ajanı için tuttuğu günlük, kendisine İngiliz subayı kadar ayrıcalık vermediklerine inandığı üstlerine yönelik eleştirilerini kaleme alma fırsatı olmuştur.

2) KURTULUŞ SAVAŞI'NIN SİVİL BOYUTU: İSTANBULLU MUHBİRLER

Resmi İstihbaratçılar

Fransız askeri arşivlerinde bulduğumuz belgeler gizli olsa da, önemli kişiliklerin adlarının açıkça belirtilmesine pek rastlanmaz. Bu kişilerden kabaca "belli bir istihbaratçı", "bir Türk şahsiyet", "bir bilgi kaynağı" (tekil ya da çoğul) olarak bahsedilir, güvenilirlikleri ve ciddiyetleri özellikle belirtilir ve değerlendirilir.

Gayri Müslim Azınlıkların Kullanılması

İncelediğimiz dönemde İstanbul nüfusunun yarısı Müslümandı.²⁰ Dolayısıyla Fransız istihbarat ajanlarının elinde önemli sayıda gayri Müslim bilgi kaynağı bulunuyordu. 12 Mart 1923 tarihli bir rapor,²¹ Fransız işgal birlikleriyle Türkler arasında mey-

şan bazı Rum ve Ermeni topluluklarının gelişine karşı uymak istiyor-
du. Adları listelenen bu kişiler Türk polisinin hizmetinde çalışıyorlardı ve Suriye'de Fransız karşıtı casusluk ve propaganda faaliyetlerine girişmeye hazırlanıyorlardı. Rapor-
tör ayrıca Türk polis müdürlüğünün Kemalist eğilimli olduğunu özellikle

3) FRANSA'NIN TÜRKİYE POLİTİKASININ HİZMETİNDEKİ İSTİHBARAT SERVİSİ

Yönlendirilen Sorgulamalar

İstihbarat ajanlarının sorgulamaları yönlendiriliyordu. Belli ki, her konu-
da her şeyi bilmek gerekmiyordu. İz-
lenecek unsurların listesi istihbarat

İngilizlerin gizli emelinin Çanakkale Boğazı'ndan İstanbul Boğazı'na uzanan bir İngiliz protektorası kurmak olduğu tahmin ediliyordu. Belgede çok sayıda "Türk" kaynağa gönderme yapılır. Bu örnekten, İstanbullu Osmanlı muhbirlerin İngiliz komplosu fikrini beslediklerini, böylece Fransız-İngiliz rekabetini güçlendirdiklerini anlıyoruz.

dana gelen bir olayı aktarır. Buna göre, sarhoş Fransız deniz ve kara kuvvetleri subayları bir kahvehane-
de Türk işçilerle kavgaya tutuşmuş-
lardı. Farklı milletlerden üç tanık bilgi kaynağı olarak gösteriliyor-
du. Rum, Türk ve Ermeni. Belgenin üzerinde başlık yerine bu özel bilgi kaynağının belirtilmesi, istihbarat ajanı tarafından bu konuya ne kadar önem verildiğini açıkça ortaya koyuyordu. Olayın esas kahramanları olan Fransız subaylar ise sorgulanmamışa benziyordu. Bu belge, Fransız işgal birliklerinin karışıklıları olaylar söz konusu olduğunda Türklerin tanıklığının Fransızların tanıklığına açıkça üstün kabul edildiğini gösteriyor.

Dönemin özelliği olan toplumsal ve ideolojik çatışmalar, iç düşmanlıkları kullanan bilgi avcılarının için önemli fırsatlar sunuyordu. Bu sayede, istihbaratçılık bilgiyi arama safhasında kolaylaşıyordu. Ama bilginin okunması sorunlu hale geliyordu, zira istihbaratçıların hangi taraftan olduğunu tahmin etmek güçtü. Bu nedenle, gayri Müslimlerin güvenilirliği sorgulanıyordu. İstanbul'da gayri Müslim ve Fransız karşıtı eylemci grupların bulunduğunu bildiren 20 Temmuz 1923 tarihli bir rapor da buna tanıklık ediyor.²² Raporun yazarı, Doğu Akdeniz Ordusu'nu (Armée du Levant) Fransızca konu-

vurguladığı siyasi şubesi için şehrin Rum mahallelerinde istihbaratçı olarak çalışan bir Rum "haydut ve hırsız"²³ çetesinin varlığını da bildiriyordu. Bunların arasında, Fransız işgal kuvvetlerinin elemanyiken²⁴ Türk polisine katılarak düşmana geçen bir Rum'dan söz ediliyordu.

Bunun dışında, Kilikya sorununun büyüklüğü de Ermeni kaynaklardan gelen bilgilerin değerlendirilmesinde hesaba katılıyordu. Örneğin, bir Fransız ajanı 1920 Haziran'ında şunları yazmıştı: "Ermeniler Fransızlara Kilikya'ya girmeye zorlamak için rahatsızlık çıkarmaya çalışıyorlar ve İstanbul'da Fransız karşıtı kampanya yürütüyorlar."²⁵

Fransızların İstanbul'daki gayri Müslim istihbaratçılara karşı güvensizliği 1919'dan 1923'e kadar sürecekti. İşgalin son bulduğu 1923 yılının Mart ayında, bir Fransız ajanı istihbaratçıların "korkudan ya da çıkarları gereği, milliyetçi yalan haberleri abartarak Müttefikleri kendi lehlerine müdahale etmeye zorlamak" isteyen "Hristiyan halkların temsilcileri"²⁶ olduklarını belirtmişti. Böylece, Osmanlı hükümeti ve İstanbul'daki gayri Müslim cemaatlerin mensupları Fransızlara içerik bakımından birbirine zıt, ama amaçları benzer bilgiler veriyorlardı: Fransızların müdahale etmesini sağlamak için kargaşa çıkarmak.

subaylarına genelkurmay tarafından dikte ediliyordu. Esas olarak izlenmesi gereken iki unsur vardı: Kamuoyundaki gelişmeler ve milliyetçi hareketin askeri bakımdan ilerleyişi. Bir yandan, kamuoyunun durumu özellikle basın izlenerek inceleniyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız varlığı hakkındaki görüşler araştırılıyordu. Öte yandan, gayri resmi niteliği nedeniyle ilgili verilere ulaşmak zor olduğundan, milliyetçi hareketin askeri bakımdan ilerleyişi

Müttefik Orduları Genel Karargâhı, bürolar, İstanbul, 30 Mayıs 1919.

İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bu makale 22-25 Mayıs 2010 tarihlerinde Ecole française d'Athènes'de düzenlenen "Balkanlar'da askeri işgaller - konulu konferansta tebliğ olarak sunulmuştur

1. Fast G. *Le Commandement français en Orient (octobre 1915-mars 1918) - Etude historique d'un commandement opérationnel français de la tête d'une force militaire internationale*, Paris, Economica, 2009. Müttelik Doğu Orduları'nı 1915 Ekim'inden 1918 Kasım'ına kadar sırasıyla General Sarrai (1915-1917), General Guillaume (1917-1918) ve General Farache d'Espérey (1918) komutan etti. I. Dünya Savaşı'nın sonunda oluşan, 650.000 askerlik ordu birliği Fransız, İngiliz, Sırp, İtalyan, Rus, Yunan ve Arnavut bölüklerini barındırıyordu. Doğu Orduları idareci, esasen Fransız sefer birliklerine verilen addan gerekirdi. "L'Armée d'Orient" - General Sarrai tarafından seçilen bu ifade, daha önceki iki büyük seferden emsallerinden 1917 Mısr seferini gerçekleştirmek üzere Bonaparte'nın kurduğu Doğu Ordusu'ne atıfta bulunulmaktadır. 1919 Mısr seferini gerçekleştiren 184-Bıyıkkuş Savaşçıları birliğinin ordu Bkz. Ibid., p. 77.
2. 1920 Aralık ayında Fransız birlikleri 12.800 askerden oluşuyordu (6.600 Fransız, 3.600 Kuşay Afrika ve 2.600 Senegal). Gidercek azalan bu sayı, 1921'de 9.000 kişiye düşmüştü. Daha az kalabalık olan İngiliz birliklerinde yaklaşık 10.000 asker görev yapıyordu (4.700 İngiliz, İtalyan birliklerinde ise yalnızca 1.000 asker bulunuyordu). Bkz. Bismont J., *Les Armées françaises en Orient après l'armistice de 1918*, Tome III, - Le Corps d'occupation de Constantinople (6 novembre 1920 - 20 octobre 1921) - Paris, Imprimerie Nationale, 1972.
3. İstanbul'da, İtalyanlar Üsküdar bölgesini kontrol ediyorlardı, Fransız bilgisi ısrarlı kent ile Batı mahallelerini kapsıyordu. İngilizler ise kozmopolit Pera, Galata ve Şişli mahallelerini kontrol ediyorlardı. Bkz. Buzessens N., *Istanbul Under Allied Occupation (1918-1923)*, Brill, Leiden, Boston, Köln, 1999, s. 60. Ayrıca, Müttelik askerleri özellikle Pera mahallesinde vakit geçiriyorlardı.
4. Bu iki servis olanaklarını ve araştırılmaları paylaşıyorlardı, ancak bilişim paylaşımının 1921'de ortaktaki hale gelecekti. Fransız dâbı (şifreli) 1939'a kadar devam etti, a.y., s. 76. Geneli Asayiş bünyesinde, savaş hukuku olarak devam ettiği süreçte, Savaş Bakanlıklarından görevlendirilen ve İkinci, özellikle de beşinci büroda görev yapan ajanlarla İngiliz taraflarından görevlendirilen ajanların bulunuyordu. Savaş Bakanlıklarından görevlendirilen ajanlar Fransız ordusunun bulunduğu her yerde görev yaparken, diğerleri Fransa'da idi, ama hep birleştirilerek çalışıyorlardı. Barış anlaşması imzalandıktan ve askerler geri çekilmeyle başlandıktan sonra, ajanlarla eski görevlerine devam etmek için orduya kalmak üzere bir sözleşme imzıyorlar, ama bu durumda resmi olarak Genel Asayiş elemanı değil, asker ajanı oluyor, ya da İngiliz taraflarında Savaş Bakanlıklarında işgal kuvvetlerinde kullandıkları üzere görevlendiriliyorlardı. Mantığın ve hukukun dayattığı, ama uygulanamayan geçersiz kıldığı bu durumun, arşivlerde de kontrol edilmesi gerekir. Burada Fransız asker arşivleri eski müduru Albay Guetlon'a, konuyla ilgili aydınlatmalarından ötürü teşekkür etmek istiyorum.
5. Bu alıntının yazarı, Birinci Dünya Genelkurumunu İstihbarat Bürosundan Fransız istihbarat ajanı Jean-Jacques Cécile'dir. Bkz. Cécile J., *La renseignement français de l'Oubé du XXe siècle*, Paris, Lavauzelle, 1998, p. 166.
6. İstanbul, Trakya, Kikilya ve Kafkasya'da bulunan (arkif) Fransız birliklerinden subaylarla, alımların Yunanistan ve Rusya'nın da bulunduğu Fransız askerî ağırlıklarının arasında dikkatli yazılmak. Bkz. SHD, série 20N. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı döneminde Türkiye'de Fransız askerî atığı bulundukları hâlelailalim. Bu birim, İstanbul'da yeniden Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra açılacak ve 1924'ten itibaren Yarıbay Cıtrou'nun yönetiminin verilecekti.
7. Her iki Fransız işgal birliği yani Corps d'Occupation française de Constantinople (İstanbul'daki Fransız işgal kuvvetleri) ile Haut Commissaires de la République française (Fransa Cumhuriyeti Yüksek Komiserleri) arasında,

- statülerine ilişkin bir fark bulunuyordu. İşgal kuvvetleri yalnızca Fransız Savaş Bakanlıklarına bağlı iken, Yüksek komiserler hem Savaş Bakanlıklarına, hem de Dişler Bakanlıklarına bağlıydı.
8. İstanbul işgal kuvvetlerinin konut biçimini ilgilantı raporları Fransız ve İngilizlerin ateslendiriyordu. Fransız hükümeti yüksek komiserlerin zaman içinde kaldırılması ve doğrudan Osmanlı hükümetiyle bağlantıda olacak bir askeri komutanlık oluşturulmasını istiyordu. İngilizler ise askeri komutanından hiçbir şey istiyordu. Yetkililerin bulunmaması talep ediyordu. Bkz. Buzessens N., op. cit., s. 60-61.
9. Bu işte ortaım işgal dönemi boyunca giderek ağırlaşacaktı. Bkz. Buzessens N., op. cit., s. 61.
10. SHD Service historique de la Défense, archives militaires françaises: Savunma Bakanlıklarına Tarih Birimi, Fransız Askeri Arşivleri, 20N03: COFC (Corps d'Occupation française de Constantinople, İstanbul'daki Fransız işgal kuvvetleri), Ministère de l'Intérieur, Direction de la Sûreté générale (İçişler Bakanlıklar), Genel Asayiş Dairesi, - Compte-rendu de renseignements - (İstihbarat Raporu), İstanbul, 12 Ağustos 1921.
11. Erik Jan Zürcher, Mondros antlaşması karşısında Türkiye'deki ilk tepkilerin genel bir resim altına olduğunu gösterir. Dolayısıyla, Türklerin Mütteliklere karşı besledikleri dışmanlığın temelinde yatan atekas anlaşmasının kendisi değildi. Aksine, kamuoyunu kendilerine karşı tavır almaya iten Müttelikler'in kendi tutumlarıdır. Zürcher, o döneme ait, özellikle deneg idelerinin kaleiminden çıkan yazılarda Müttelikler'in, özellikle de İngilizlerin yerliklerini kötüye kullandıklarından duyulan rınkırsızlığını ifadesine rati landığını da aktarı. Bkz. Zücher E. J., *The Ottoman Empire and the Armistice of Mondros*, in: Col. İl. and Uzun P. T., (dir.), *At the Eleventh Hour: Reflections, Hopes, and Anxieties at the Closing of the Great War*, 1918, Londres, Leo Cooper, 1998, s. 266-275. Türk halkının Müttelik işgal kuvvetlerinin davranışlarını nasıllalgıladıklarıemesine gelince, tarihçi Nur Bilge Criss durumu şu sözlerle özetliyor: İtalyan birlikleri centilmenlerden kurtulu olarak algılanıyor, Fransızlar tehlikeli bulunuyor, İngilizler ise gerçek düşmanlardı. Bkz. Criss N., op. cit., s. 61.
12. Savunma sorularını uzmanı Pierre Pascalon'un da belirttiği gibi, İstihbarat ile etkili ölçüde bilgilerin kalitesi, yani kaynağıdır. İkinci ölçüde bilgilerin iletilme hızıdır. Pascalon P., *L'importance croissante du renseignement*, in: Pascalon P. (dir.), *Défense et renseignement*, L'Harmattan, 1995, s. 43-65, s. 43.
13. *Kraliçenin İaburundan Binbaşı Nigâm*, - (İstanbul Karagözü Genelkurumu, Intelligence Service) Şam'a girmek üzere 27 Nisan'da başlayan gece atırlayla Usak'a geçti. SHD, 20N03: COFC, - Raporu'nun d'un officier du Service Renseignements de Smyrne (période 28 mars - 3 avril): Opérations militaires en Asie mineure (front Sud) - İlmi İstihbarat Servisi'nden bir subayın raporu (28 Mart - 3 Nisan dönemi): Anadolu'daki askeri operasyonlar (Güney cephesi), İstanbul, Nisan 1920.
14. Fransız ajan bu raporda Philippos'un İngilizlere bilgiyi yapmaya tenetüli ederken, kendisine hıtap ettiğinde, - pas de nouvelles, bonnes nouvelles - (haber yoksa iyi haberi) demekle yetindiğini anlatıyor.
15. SHB, 20N03: COFC, - Rapport d'un officier du Service de Renseignements de Smyrne (période 28 mars - 3 avril): Opérations militaires en Asie mineure (front Sud), İstanbul, avril 1920.
16. Pek çokları arasında bir örnek, Genelkurumun başkanı subay DENT, 1920'de İstanbul Fransız işgal kuvvetleri komutanı General Charpy'ye yazdığı Bilgi Yürütme - İstihbaratı kısıtlama işlemi olan Kemal'in adından -dır. SHD, 20N 201: Osmanlı hükümeti ile ilgiden sorumlu Yarıbay Mougin, - Note sur le mouvement nationaliste en Turquie - (Türkiye'de milliyetçi hareketi üzerine notlar), Paris, 8 Aralık 1919, Ek 7.
17. Albay Mougin Osmanlı hükümeti ile iletişimi sağlayarak bağlantı subayları. Aklara ya 4. Haziran 1921'de gelmiş Mougin'in Türkiye'deki rolü özetir. Bkz. Doucet P., *L'Aube du rapprochement franco-turc: le colonel Mougin premier représentant de la France auprès du*

- gouvernement d'Ankara (1922-1925) - (Fransız-Türk yakınlaşmasının gelişimi: Ankara Hükümeti'ne nezdinde Fransız nükl temsilcisi Albay Mougin (1922-1925)), Collection Turcica, vol. 1, Paris, Association pour le développement des études turques, 1981, s. 75-108.
19. SHD, 20N 201: Osmanlı hükümeti ile iletişimin sorumlu Yarıbay Mougin, - Note sur le mouvement nationaliste en Turquie - (Türkiye'de milliyetçi hareketi üzerine notlar), Paris, 8 Aralık 1919, Ek 7, F. 2.
20. 1920'yi içine alan değerlendirmeleriydi: İstanbul'da yaklaşık 1.200.000 kişi yaşıyordu. Bunlardan 500.410 Müslüman, 348.680 Rum, 19.000 Ermeni ve 44.705 Yahudi ydi. Halkın genel kalam yabancılar ve Levantenlerden oluşuyordu. Buzessens N., op. cit., s. 20. Bu tahminler şu kaynakları alırmıştır: - *Lausanne*, - İstanbul - *The Encyclopedia of Islam*, Leiden, E. Brill, 1954, 2 baskı, Cilt 4, s. 244-248.
21. SHD, 20N03: COFC, Sûreté générale (Ministère de l'Intérieur) Genel Asayiş, İçişler Bakanlıklar, - Compte-rendu de renseignements - (İstihbarat rapor), İstanbul, 12 Mart 1921.
22. SHD, 20N03: COFC, Sûreté générale (Ministère de l'Intérieur) Genel Asayiş, İçişler Bakanlıklar, - Compte-rendu de renseignements - (İstihbarat rapor), İstanbul, 20 Temmuz 1921.
23. Ibid.
24. Fransız işgal kuvvetleri, asayiş ekim. SHD, 20N 211, - Service de renseignements de la Marine, Bulletin hebdomadaire de renseignements - (Donanma istihbarat servisi, haftalık istihbarat bülteni), İstanbul, 27 Haziran 1920. O dönemde Fransız yanlısı bir propaganda başlatıldığını belirtir. Fransız kulünü tanılamak amacıyla çeşitli olanaklar seferber edildi. Örneğin, 1920'de Sütanahmet Cennii yadınında, Fransız edebiyatı etrafında sohbetler düzenlendiği, filmlerin gösterildiği salon açılmıştı. Aynı yıl, Türkler tarafından amaci Türk dostu Pierre Loti'nin eserlerini tanıtılmak olan Pierre Loti Vakfı kurulmuştu. Daha sonra Loti'ye otusul İstanbulluluk unvanı da verilecekti. Bkz. Buzessens N., op. cit., s. 78.
26. SHD, 20N097: COFC, - Notice sur les forces nationales en Anatolie - (Anadolu'daki Kurva'nı Milliye hakkında not), İstanbul, Mart 1921.
27. Bu konuda, Bkz. Rostow D. A., *The Army and the Founding of the Turkish Republic*, World Politics, Vol. 1, No. 4, Temmuz 1959, s. 513-522.
28. SHD, 20N097: CAA, - *Turque. Le mouvement national*, İstanbul, 15 Kasım 1919. Altını bizi çiziyoruz.
29. Ibid.
30. SHD, 20N 197: CAA, - *Turque. Renseignements militaires*, 1. Ekim 1919, İstanbul, 1 Aralık 1919.
31. SHD, 20N097: CAA, - *Turque. Le mouvement national*, İstanbul, 1er décembre 1919 (Plet 7617).
32. Ibid.
33. SHD, 20N 197: CAA, - *Renseignements militaires*, İstanbul, 19 Ağustos 1919.
34. Pinar Doz, Master tezi, - *L'image de Mustafa Kemal Atatürk en France (1919-1938)* - (Fransa'da Atatürk imajı (1919-1938)), Sciences Po Paris, 2003. Mustafa Kemal'in Fransa'daki imajı üzerine, bkz. Aynı yazar, - *Mustafa Kemal Atatürk: Le bon dictateur*, - une construction politique d'une figure désirée dans la France des années 1930 - I-lyi diktatör - Mustafa Kemal Atatürk, 30-11 yıllarda Fransa'da arzulanan bir kişiliğin siyasal İnşası, *Revue d'histoire diplomatique*, n. 4, 2005 ve *Türkçüyanı beklemeler*, Fransa'da Atatürk imajı, *Tüpturkoloji*, n. 145, Ocak 2006. Abdi Bicer İstihbarat Servisi'nin Fransız ordusundan diğer birliklerle Tarih birlikağına sahip olduğunu gösterir, bkz. Abdi Bicer, - *Le Service de renseignement: ou du la politique orientale de la France au lendemain de la Grande guerre* - (İstihbarat Servisi: I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız Doğu politikası aracı, *Revue historique des armées*, 182-184, 2003.
35. Lust W., *Turkish Politics and the Military*, Londres, New York, Routledge, 1954, s. 12.
36. SHD, 20N 197: CAA, - *Turque. Le mouvement national*, - *Turque. milliyetçi hareketi*, İstanbul, 15 Kasım 1919.
37. SHD, 20N097: CAA, - *Turquie. Le mouvement national*, - *Türkiye. milliyetçi hareketi*, İstanbul, 14 Kasım 1919.

5 ÇOCUK 5 İSTANBUL KİTABINDA İSTANBUL TEMSİLLERİ

KENT, TARİH VE BELLEK

ECE ZERMAN

Türkiye’de çocuk kitaplarında “hassas meselelerin” söz konusu edilmesi için daha çok yol alınması gerektiği düşünülebilirse de bu yazıda genel hatlarıyla tartışmaya çalıştığımız 5 Çocuk 5 İstanbul; tarih, süreklilik, bellek, kent ve bunların temsilleri üzerinde çocuk kitaplarından popüler tartışmalara ve hatta akademik bir disiplin olarak tarihyazımına uzanan bir alanda temel sorunsallar üzerine düşünmeyi kışkırtması bakımından önemli bir kitap.

Hobsbawm; Kısa 20. Yüzyıl’ın ön-sözünde, 20. yüzyılın sonunun geçmişin yok oluşuna tanıklık ettiğini belirtirken, bu dönemde “çoğu genç erkek ve kadını, içinde yaşadıkları zamanın geçmişle her türlü organik ilişkiden yoksun bir tür sürekli şimdiki zaman içinde yetiştiğini” söyler. Hobsbawm’ın bu sözleri söylediği dönemden, 21. yüzyılın ilk çeyreğine doğru baktığımızda bu sözleri tersten okumanın da mümkün olduğunu görürüz. Tarih; belki de artık, tam da gündelik yaşamın içinde aşırı bir şekilde kullanıldığı için yok olmaktadır. Tüketim nesnelerinden, televizyon dizilerine,¹ tartışma programlarından siyasete tarih çeşitli biçimleriyle gündelik hayatın bir parçası haline almakta,² sürekli yeniden üretilmektedir. Durum böyle olunca, Hobsbawm’ın vurguladığı sürekli bir şimdiki zaman içinde yetişen genç kadın ve erkeklerin geçmişle olan bağlarını canlı tutmak iyice karmaşık bir iş haline gelir.

Geçmişle olan bağların; ulusal bilinç kazanmak, “tarihimizi” iyi öğrenip ona saygı duymak olarak algılandığı, ilköğretim ve lise tarih kitaplarının ulus-devletin tahribatıyla hâlâ baş edemediği bir ortamda tarih ile çocuk kitaplarını bir araya getirmenin ne denli etrefilli bir iş olabileceği-

ni gerek “Türk” kahramanlarını öne çıkaran neredeyse fantastik çocuk kitaplarından, gerekse ya peygamberleri ya da Fatih Sultan Mehmed gibi büyük adamları seçerek dini nitelikleri alabildiğine vurgulayan İslami eğilimli kitaplardan görmek mümkün. 2010 yılında yayınlanan “Turgut Özakman’ın Kaleminden Dersimiz:

Atatürk” çizimli öykü kitabı ise az önce saydığımız literatürün Kemalist bir karşıtının neye benzeyebileceğinin tipik bir örneği. Tüm bu karmaşa içinde, Betül Sayın’ın yazıp resimlediği Güneşli Kitaplığı’ndan çıkan ve İstanbul’un beş farklı dönemini anlatan 5 Çocuk 5 İstanbul kitabı insanın biraz olsun içini ferahlatıyor... Bu yazının amacı bu kitaba biraz daha yakından bakıp nasıl bir tarih algısı kurguladığını incelemeye çalışmak olacak. Bahsettiğimiz kitabın, bir tarih çalışması olmaktan öte tarihe dayanan kurgusal bir anlatı ve üstüne üstlük çocukların anlaması, onlara ulaşmak gibi kaygılarla yazıldığı aşikâr olan bir çocuk kitabı olduğunu düşündüğümüzde, yapılacak değerlendirmelerin, kitap üzerine somut birer eleştiriden ziyade kitabın ortaya koyduğu zihniyet(ler)i daha genel bir düzleme taşıyan tartışmalar olarak anlaşılmasının anlamlı olacağını belirtmek isterim.

5 Çocuk 5 İstanbul, adından anlaşılacağı gibi İstanbul’un beş ayrı döneminden (sırasıyla: Günümüz, Osmanlı, Bizans, Antik Yunan ve Tarihöncesi “İstanbul’u”) beş ayrı çocuğun hikâyesini anlatıyor. Kitabın yazar ve ilüstratörü Betül Sayın İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü mezunu. Bu du-

“Turgut Özakman’ın Kaleminden Dersimiz: Atatürk” çizimli öykü kitabı (Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2010).

rum, İstanbul'un farklı dönemlerini resmederken mimariye verdiği vurgudan da anlaşılıyor. Kitabın resimlerini Türkiye'de üretilen benzer çocuk kitaplarıyla karşılaştırdığımızda, (en azından, ölçüt olarak resimlerin tarihi bir tasvir olarak değeri ve geçerliliğinden öte çocuklar açısından muhtemelen olan çekiciliği ve canlılığı'nı alırsak) Sayın'ın 2006 yılında ilüstrasyon dalında uluslararası çocuk kitapları kurulu onur listesine seçilmesini hak ettiği kanısına varmak pek de güç olmaz. Anlatıyı ilgi çekici kılan diğer bir boyutu ise her bir hikâyenin bir sonrakiyle, hikâyelerin sonunda çocukların bulduğu tarihsel birer nesneyle bağlı olması. Dolayısıyla karşımızda her bir dönemi simgeleyen -bir anlamda "bedenselleştiren" - beş çocuk ve beş nesneden oluşan bir anlatı çıkıyor -ki bu da metnin sanat tarihi ve kültürel çalışmaların bir süredir ilgilendiği maddi kültür açısından değerlendirilmesinin mümkün kılıyor.

Öncelikle, çocuklara İstanbul'un tarihini anlatma çabasının ta kendisini sorgulamak anlamlı olur. *5 Çocuk 5 İstanbul* kitabı Mine Soysal'ın yazdığı ve yine Sayın'ın resimlediği ve daha erişkin bir kesime hitap ettiği anlaşılan "İstanbul Masalı" kitabından yola çıkarak hazırlanmış. (İstanbul Masalı'nın kendisi de Tarih Vakfı'nın 1996 yılında yayınladığı "Kentler Kenti İstanbul" adlı kitabın yeniden kaleme alınmış hali). Yayınevinin internet sitesinde; zikrettiğimiz ikinci kitabın yazarı Soysal'ın, "dünyayı ve ülkemizi daha iyi ve doğru anlayabilmek için eşsiz bir kaynak olan kitabı okuyan öğrencilerle,

İstanbul ve kentli olmak üzerine tartışma programları" gerçekleştirdiği belirtiliyor. Kentsel dönüşümün tüm şiddetiyle kendini hissettirdiği, İstanbul'a iç göçlerin popüler düzlemde hâlâ elitist bir "şehri bozma" söylemini aşamadığı, Osmanlı İstanbulu'nun özellikle Beyoğlu-Pera-Galata ekseninde romantizm ve nostaljiyle örülü bir sis perdesi altında yeniden üretildiği, Osmanlı İstanbulu'nun son zamanlarının öncesindeki çok katmanlı bir geçmişin ise göz ardı edildiği günümüzde "İstanbul ve kentli olmak", içerdigi tüm elitist çağrışımlarla beraber güncel sosyo-politik bağlamına gayet iyi oturuyor. Geçtiğimiz yıl yapılan ve İstanbul'un tarihinin sürekliliğini vurgulamaya çalışan iki büyük sergi: Sabancı Müzesi'nde gerçekleşen "Efsane İstanbul: Bizantion'dan İstanbul'a/Bir Başkentin 8000 Yılı" ile Santral İstanbul'da gerçekleşen "İstanbul 1910-2010/ Kent, Yapı Çevre ve Mimarlık Kültürü" başlıklı sergiler bu gündemin ne kadar canlı olduğunun birer göstergesi.

İngiliz tarihçi J.H.Plumb'ın, 17. ve 18. yüzyıllarda İngiltere ve Fransa'da çocukluk algısındaki değişimi ve buna mukabil oyuncağlar, eğitim gereçleri, çocuk kitapları vb. ürünlerden oluşan çocuklara yönelik bir tüketim dünyasının ortaya çıkışını ele alan "Çocukların Yeni Dünyası" adlı makalesinde çocukları eğitmek için kullanılan yeni yöntemlerin gelecekte planlanan sosyal değişimlerin bir garantisi olarak görüldüğünü belirtir. 20. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanan çocuk dergileri ve kitaplarındaki ço-

ğunlukla Avrupa'dan alınan imajların Osmanlı toplumuna bir adaptasyonu olan resimler göz atmak bile Plumb'un ne demek istediğini anlamamıza yeter. Jön Türkler ve Meşrutiyet aydınları nasıl ki yeni kuşakları eğitecek bir araç olarak gördükleri kadını ön plana çıkartırlarsa, benzer bir zihniyetle basılı yayını kullanarak yeni bir insan modelini daha çok küçük yaşlardan itibaren çocukların algısına yerleştirmeyi hedeflediler. Avrupa ev eşyaları, masa başında okuyup yazan çekirdek aile, sarışın açık tenli ve bakımlı Türk çocuğu görselleri hep benzer bir milli-burjuva ailesi modelini yürürlüğe sokmayı hedefledi.

Her ne kadar *5 Çocuk 5 İstanbul*'u önceden oluşturulmuş politik bir gündem içine yerleştirmek haksızlık olursa da, yukarıdaki bağlamda iki noktaya değinebiliriz. Bunlardan ilki, az önce bahsettiğimiz kent kültürü/İstanbulluluk vurgusu. Tony Watkins, "Kültürel Çalışmalar, Yeni Tarihçelcilik (New Historicism) ve Çocuk Edebiyatı" adlı makalesinde "Anlatılar... çocukların dünyada kendilerine 'ev' bulma biçimlerini şekillendirir" der ve 'ev'in, çocukların kimliklerini oluşturmada güçlü bir etkisi olan anlamlarından birinin; yaşanılan yer, yani "anavatan" hakkındaki gösterilen resimler ve anlatılan hikâyelerle inşa edildiğinin altını çizerek: *5 Çocuk 5 İstanbul*'un, yayınevinin internet sitesinde Milli Eğitim Bakanlığı'nın "Resmi program temalarından"⁶ "birey ve toplum", "değerlerimiz" ve "güzel ülkem Türkiye" başlıkları altında etiketlenmesi de benzer bir "anavatan" vurgusu-

Avrupalı ev eşyaları, masa başında okuyup yazan çekirdek aile, sarışın açık tenli ve bakımlı Türk çocuğu görselleri hep benzer bir milli/burjuva ailesi modelini yürürlüğe sokmayı hedefledi. 20.yüzyılın başında Fransa'da yayınlanan (Cours Prévoist et Laurent) bir çocuk kitabından masa başında tipik bir burjuva ailesi resmi.

1909 yılında yayınlanan bir çocuk okuma kitabından "masa başında" aile resmi. Resim İstanbul Hanetleri Etilik, Aile ve Doğuşanlık 1880-1940 (Alan Duben, Cem Behar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996) kitabından alınmıştır.

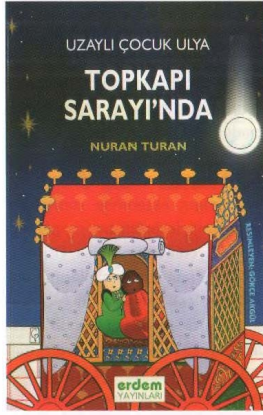

Saray çevresini ele alan bir başka çocuk kitabı da, "Bu eserin ilham kaynağı büyük üstad Levni'nin aıusına saygıyla" ithafıyla başlayan *Uzaylı Çocuk Ulya Topkapı Sarayı'nda*. (Nuran Turan, Erdem Yayınları, İstanbul, 2008.)

1870 yılında hazırlanmış bir Avrupa haritası. 5 Çocuk 5 İstanbul'un kapağındaki İstanbul haritası bir mekânı temsil etmekten öte, o mekâna atfedilen tarih, kültür vb. değerleri kendinde toplayan bir sembol olarak kullanılmaktadır. Ülkelerin her birinin kendilerine atfedilen özelliklerle (Osmanlı İmparatorluğu'nu yatan bir cariyeye veya Britanya'yı cadet biçiminde resmetmek gibi) temsil edildiği haritalar gibi.

na işaret eder. Kitabın kendisinde milliyet, cinsiyet ya da din açısından rahatsız edici bir ayrımcılık tonu sezilmese de (Aksine, İstanbul tasvirlerinde kilise hacıları atlanmamış, çocukların cinsiyetleri eşit deneyecek şekilde paylaştırılmıştır.), kitabın sunuşu ve etiketlenmesi çevresindeki genel çerçevenin değerleri ve tanımlamaları hakkında bir fikir verir. (Milli Eğitim Bakanlığı'nın, neyse ki bu kitap için kullanılmayan ama tavsiye ettiği başlıklar arasında "aile ve toplum" ile "milli kültür"ün olması şaşırtıcı değildir.)

MEB'nin "aile ve toplum" temasının izini sürerek ikinci noktamızı açabiliriz. İlk hikâyenin kahramanı "günümüzün büyük kenti İstanbul'da yaşayan turuncu saçlı Mert" tipik bir üst orta sınıf ailenin muhtemelen tek çocuğunu temsil etmektedir. "İstanbul'da yüksek bir apartmanın ilk katında" oturur, okulunda tiyatro gösterisine çıkar, ailesiyle bir modern zaman ritüeli sayılabilecek şekilde süpermarkete gider... Arka planda ise daha geleneksel bir öge olarak duran (ve daha sonra hikâyenin Osmanlı anlatısına bağlanmasını sağlayacak) "İstanbul'un eski mahallelerinde tek tük kalmış aşıp evlerden birinde" oturan anneannesi vardır. Aynı aile modeli "Bizans Kenti Konstantinopolis" hikâyesine de bir bakıma yansıtılmıştır. Helen, annesi öldükten sonra "küçük kardeşi ve babasıyla birlikte kocaman bir konakta" yaşamaktadır. "İstanbul çevresinde-

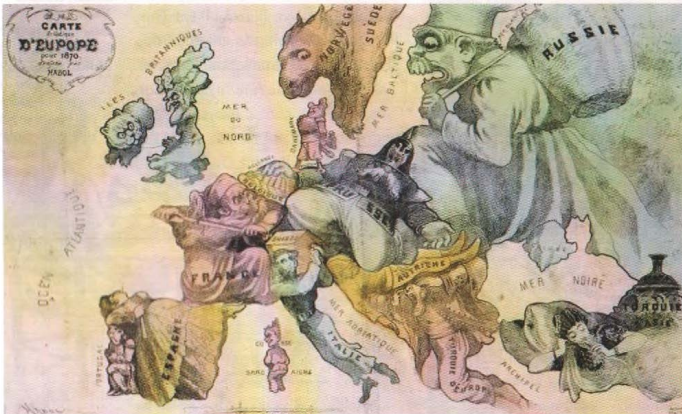

ki bir mağarada yaşayan Kemik Tokalı Kız" hikâyesinde de günümüzün toplumsal cinsiyet normları Kemik Tokalı Kız'ın annesi şahsında işlerlik kazanır. Kemik Tokalı Kız'ın annesi camuru yoğunlukla ondan kaplar yapar, kızının hayvan postundan giysilerini diker. Küçük kızın karşısına bir ayı çıktığında annesi çığlık atar, bunun üzerine resimde ellerindeki "çakıl taşı ve sopalardan yaptıkları aletlerle" koşan üç erkek, ayıyı avlar. Hikâyenin sonunda ise başını annesinin dizine koyup uyuyan kız çocuğu resmedilir.

Günümüzün tarihyazımı bile özellikle aile, cinsellik, özel alan ve hatıra duygular ile duygusal ilişkilere dair konularda bugünün sesinden mümkün olduğunca uzaklaşmakta zorlanıyorken, böyle bir kurgusal

hikâyenin aile ve toplumsal cinsiyet konusunda bugünün değerlerini farklı dönemlere atfeden temsil biçimi bir bakıma anlaşılabilir. Çeşitli dönemlerde ve coğrafyalarda aile ve aile içi ilişkiler üzerine söz söylemenin bu yazının amacını aşacağı aşıkâr olmakla birlikte önemli bir noktanın altını çizebiliriz. Lévy Strauss, 1986 yılında üç cilt olarak Fransa'da yayınlanan ve konuya çeşitli dönem ve coğrafya düzlemlerinde geniş çaplı bir bakış açısı kazandıran "Ailenin Tarihi" kitabını yazdığı önsözde, "bahsettiğimiz kitap 18. yüzyılda yazılmış olsaydı kuşkusuz ailenin tarihi değil, ailenin doğal tarihi başlığını taşırdı" der ve ailenin üremeye dayanan biyolojik temellerine dayandırılan zaman ve mekân düzlemlerini aşan evrensellik iddiasını tartışmaya açar.⁷ Çocukluğun gerçek anlamda tarihselleştirilmesinin de ancak 1960'lardan itibaren, Ariès⁸ ve kendinden sonra gelen tarihçilerin tezleri etrafında geçerlilik kazandığını düşünürsek çocukluk algısı ve çocuklarla olan ilişkileri de benzer bir bağlamda ele alabiliriz. Toplumsal cinsiyet rolleri için de aynı durum geçerlidir. Tüm bunlar bugünün tarihyazımı için malumun ilâmi olarak görülebilecek de, ele aldığımız kitap ve benzeri temsilleri, yada Osmanlı Devleti'nde harem, cinsellik, çökeçlik⁹ gibi kavramlar etrafında dönen tartışmaları düşündüğümüzde meselenin popüler algısının hâlâ ne derece tarih dışı bir düzlemde geliştiğini anlamak mümkün olur.

Bu tartışmaların ardından 5 Çocuk 5 İstanbul kitabının kapağına dönelim. Kapağa, hikâyelerde geçen beş ayrı dönemden beş çocuğu bu kez bir arada; İstanbul Boğazı'nı gösteren bir haritanın üzerinde görürüz. Bu haritanın üzerindeki çağlarda aynı şekilde olup olmadığı bir önem taşımaz zira burada İstanbul haritası bir mekânı temsil etmekten öte o mekânın atfedilen tarih, kültür vb. değerleri kendinde toplayan bir sembol olarak kullanılmaktadır. Bir ülkenin her bir bölgesinin bir tarım ürünü veya simgeyle temsil edildiği turistlik haritalar ya da ülkelerin

kendilerine atfedilen özelliklerle (Osmanlı İmparatorluğu'nu yatan bir cariyeye veya Britanya'yı cadı biçiminde resmetmek gibi) temsil edildiği haritalar benzer kullanımlara örnek olarak gösterilebilir. Bu resmin ilginç yanı zamanı bir bakıma dondurarak İstanbul'ı tarihi aşan bir mekân olarak temsil etmesidir. Foucault müze ve kütüphane gibi mekânlar için "heterotopia"¹⁰ kavramını kullanır. Foucault'ya göre bu mekânlar; çeşitli zamanları, dönemleri, biçimleri, zevkleri ve fikirleri içinde barındırarak zamanı sabit bir mekânda hapseder, biriktirirler. *5 Çocuk* *5 İstanbul*'un kapağında beş çocuğu İstanbul haritası üzerinde bir araya getirip donduran temsili de Foucault'nun açtığı bu bağlamda değerlendirilebilir.

Harita üzerindeki çocukların her biri kitapta bir hikâyeden diğerine (yani bir dönemden diğerine) gidilmesi-ne neden olan nesne-semboilleri üzerlerinde barındırırlar. Günümüz İstanbul'unda yaşayan Mert anneannesinin eski sandığına bir fes bulur. Fes, Mert için tanımsızdır, anlatıcı bu durumu "Mert... kumaştan yapılmış tsa gibi bir şey buldu." diyerek dile getirir. Sandıkta Mert'in gözünden "eski fotoğraflar, ilginç giysiler, komik şapkalar..." vardır. Çeşitli tarihsel filmlerde de klişeleşmiş bir biçimde karşılaşılabileceğimiz sandık; içinde saklanmış, zamana direnmiş nesneleri bulundundur ve dolayısıyla tarihe gitmek için -neredeyse mikro düzeyde bir müze metaforu gibi işleyen- bir yol olarak kurgulanır. Üstelik

sandığın içerisindeki nesneler tanımsız, ilginç, komiktir. L. P. Hartley'nin "Tarih yabancı bir ülkedir." sözü bu kurguya tam anlamıyla uyar. Mert'in bulduğu fesin Hamdi dedesinin fesi olduğu açıklanır ve okuyucu kendini kırmızı fesli Hamdi'nin koşarak okula gittiği Osmanlı anlatısı içinde bulur. Bu hikâyenin sonunda annesi ve ablasıyla Kapalıçarşı'ya giden Hamdi'nin mor bir aynaya rastlamasıyla aynanın sahibi olan Helen'in Bizans Konstantinopolisi'ndeki evine gider. Helen, "lölönlü annesinin çok sevdiği mor taşlarla süslü aynayı hiç elinden bırakmaz. Ona her baktığında annesi yanındaymış gibi hisseder." Nasıl ki kolonyal müzelerde sergilenen "egzotik/barbar" nesneler orada kurulan iktidarı veya habut "büyük adamların" heykellerinin bir ulusa kim olduklarını, milli kimliklerini hatırlatması amaçlanıyorsa, bu anlatıda da ayna, benzer bir şekilde -ama bireysel düzlemde- bir nevi "hafıza mekânı"¹¹ işlevi görür. Olay örgüsü sonrasında da benzer bir şekilde devam eder. Bizanslı Helen'in bulunduğu para kesesiyle Antik Yunan'da yaşayan Milya'ya, onun rastladığı kırık bir çömlek parçasıyla da son hikâye olan "İstanbul'da bir mağarada yaşayan Kemik Tokalı Kız" hikâyesine geçer. Özellikle bu sonuncu nesne (kırık bir çömlek parçası) akla, arkeoloji ya da sanat tarihi gibi genellikle maddi kültüre dayanan alanların temel sorunsallarından birini getirir: Tek bir nesneden yola çıkarak devasa bir uygarlığı temsil etmek, anlamak ya da canlandırmak ne derece mümkündür?

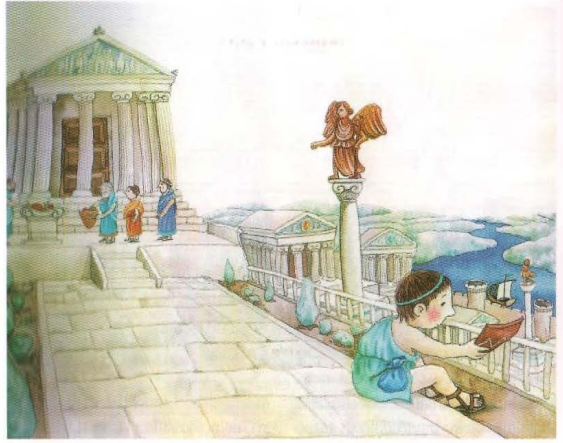

Maddi kültürün detaylarını ele almaya başladığımız noktaya, "kırmızı fesli Hamdi'nin etrafında kurgulanan Osmanlı anlatısına biraz daha yakından bakmak için geri dönelim. Osmanlı bölümünde yer alan çizimlerde bir sokak sahnesi,¹² Kapalıçarşı ve bir şenlik alanı resmedilmiş. Sokak sahnesi ve Kapalıçarşı oldukça karmaşık, canlı bir betimleme sunuyor. Gündelik hayatın çeşitli detayları, çeşitli esnaf grupları burada mevcut: Aşşap evler, mezarlık, sokak köpekleri, fırın, hamal vs... Hareketli görüntüsü ve canlılığıyla "bir Doğu başkenti"nin karmaşıklığını yeniden ürettiği düşünülebilecek resimde çeşitli "oryantal" öğeler de eksik edilmemiş. Elinde asası ve sarığıyla hafif kambur yürüyen dervişvari bir figür, ezan okuyan müezzin, dükkânının önündeki taburede oturduğu yerde başını öne eğerek uyuklayan ak sakallı bir adam, Kapalıçarşı'da bağdaş kurarak oturan halı satıcısı, elinde tespihiyle kumaşları inceleyen müşteri vs...

Öte yandan kiptaki sokak temsilleri herkesin yüzünün güldüğü, çok canlı, neşeli resimler. Osmanlı İstanbul'u şerbetçi, macuncu ve şekerçisi, şenlikteki cambazlar ve hokkabazlar, sokağın hareketliliği ile adeta çocuklar için bir oyun bahçesi niteliğinde resmedilmiş. Daha önce başka konularda söylediğimiz gibi, bir çocuk kitabında böylesi bir temsilin anlaşılır olduğu düşünülebilir. Ancak, bu tür bir "neşe ve barış içindeki Osmanlı kenti" temsiline bugünlerde çok farklı alanlarda yeniden üretildiğini

5 Çocuk
5 İstanbul
kitabında
"Osmanlı Kenti
İstanbul"
bölümünden
bir sahne.

5 Çocuk
5 İstanbul
kitabında
"Osmanlı Kenti
İstanbul"
bölümünden
Kapalıçarşı
temsili.

5 Çocuk 5 İstanbul kitabında "Bizans Kenti Konstantinopolis" bölümünden bir sahne ve yine aynı kitapta "Antik Çağ Kenti Bizantion".

unutmamak gerekir. Yayınevinin kurucusu ve "İstanbul Masalı" kitabının yazarı Mine Soysal aynı kitabı resimleyen Betül Sayın için şunları söylüyor: "Betül, İstanbul'un geçmişte kalan görüntülerini bazen hüznle, bazen de umutla rengârenk boyadı. İstanbul'un binlerce yıldır insanlarına sunduğu görkemli kenti, her dönem barındırdığı hoşgörüyü, doğasının cömertliğini sabırla boyadı."³ Osmanlı İstanbulu, redd-i miras ile yüceltme arasında gidip gelen Osmanlı tarihinin popüler düzlemde yeniden yaratılması sürecinde hoşgörü, ebru metaforu, kozmopolitlik, gayri müslim komşular vb. öğelerin ön plana çıkarılmasıyla nostaljik bir

şekilde yeniden kurgulandı.⁴ 5 Çocuk 5 İstanbul da bu kurgunun içindeki yerini -bu kez çocuklara yönelik bir anlatı oluşturarak- alıyor.

Çocuklar için tozpembe, oyun bahçesi niteliğinde bir İstanbul masalı yaratmak mı, yoksa şehrin tarihinin aynı zamanda içinde barındırdığı şiddet, savaşları ve çatışmaları da belki de daha gerçekçi bir tablo içinde ortaya koymak mı daha doğrudur, bu elbette cevabını yalnızca tarih üzerinde kalem oynatanların değil, aynı zamanda pedagoğ ve psikologların araması gereken bir soru. Benzer bir tartışma Amerika'da, 1990'lı yıllardan itibaren Holocaust'u konu alan

çocuk ve gençlik kitaplarındaki artışa dayanarak; bu kitapların Holocaust'u nasıl temsil ettiği ve çocuklar tarafından ne şekilde algılandığı vb. sorular etrafında yaşanmıştı.⁵ Türkiye'de çocuk kitaplarında bu tip "hassas meselelerin" söz konusu edilmesi için daha çok yol alınması gerektiği düşünülebilirse de bu yazıda genel hatlarıyla tartışmaya çalıştığımız 5 Çocuk 5 İstanbul; tarih, süreklilik, bellek, kent ve bunların temsilleri üzerinde çocuk kitaplarından popüler tartışmalara ve hatta akademik bir disiplin olarak tarihyazımına uzanan bir alanda temel sorunsallar üzerine düşünmeyi çıkırtması bakımından önemli bir kitap.

DİPNOTLAR

1. Eric Hobsbawm, Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991: Ayırılıklar Çağı, İstanbul: Sarmal Yayınları, sayfa. 15.
2. Bu yazının kaleme alındığı günlerde televizyonda yayınlarmaya başlayan Kanunî Sultan Süleyman'ın konulan "Muhtemem Yüzyıl" dizisi ve etrafındaki tartışmalar bunun net bir örneği olurur.
3. Meselelerin birçok açılın, etrafı bir analizi için biz, John Tosh, Why History Matters, New York: Palgrave Macmillan, 2008.
4. J.H. Plumb, The New World of Children. The other side of Western Civilization: readn5 in everyday life (ed. Stanley Chodorow) içinde. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1973. S: 124-130.
5. Tony Wilkins, "Cultural Studies, New Historicism and 'Children's Literature'. Literature for Children Contemporary Criticism (ed. Peter Hunt) içinde. New York: Routledge, 1984. "Narratives... shape the way children find a 'home' in the world... One meaning of 'home' that has a powerful effect in shaping our children's identity through the cultural imagination is constructed through the images we supply and the stories we tell of the land in which we live. Our 'homeland'."

6. <http://www.gunisigitkitaligi.com/Scripts/temalar.asp>
7. Claude Levi-Strauss "préface". Histoire de la famille, c.1 (ed. André Burgière, Christiane Klapisch-Zuber, Martine Segalen, Françoise Zonabend) içinde. Paris: Armand Colin, 1986, s: 9-16.
8. Philippe Ariès, L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime, Paris, 1960.
9. Bu başlıklarla ilgili bahsettiğimiz algılaşan çalışmalar için bkz. (harem üzerine) Leslie P. Pearce, Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümlarlık ve kadımlar, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996. (cinsellik konusunda) Dror Ze'evi, Müslüman Osmanlı toplumunda arzu ve aşk: 1500-1900, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008. (çocukluk tartışmaları üzerine) Alan Duben, Cem Behar, İstanbul haneleri: evlilik, aile ve doğurganlık 1880-1940, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
10. Michel Foucault, "Texts/contexts: Of Other Spaces", Grasping the world: the idea of the museum (ed. Donald Preziosi, Claire Farago) içinde. Aldershot, Hants, England : Burlington, VT : Ashgate Pub., 2004. s: 377.
11. "Hafta mekânı", Pierre Nora'nın ortaya koyduğu

12. "lieu de mémoire" kavramını Türkçe karşılığı olarak kullanılmaktadır.
13. Sarayevresini ele alan bir başka çocuk kitabı için bkz. "Bu eserin ilham kaynağı büyük üstad Levnî'nin anısına saygıyla" ithafıyla başlayan Nuran Turan, Üzrüm Çocuk Ülkeyi Topkapı Sarayı'nda, Erdem Yayınları, İstanbul: 2008.
14. <http://www.gunisigitkitaligi.com/Scripts/ahkamdetay.asp?id=8>
15. Bkz. Ethem Etkem, "İstanbul: İmparatorluk Paylaşımından Perişanlığa Bir Başkent", Daş ile Kati Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir, İstanbul içinde. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000. s. 152-230 ve "Öteki 'Mimarlar: Keşfetmek', Batılılaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları (ed. Hasan Kuruyazıcı), İstanbul: Aralık 2010. s: 12-17.
16. Bu konuda son dönemde çıkan araştırmalar için bkz. Hamida Bosmajan, Sparring the Child: Grief and the Unpublishable in Youth Literature about Nazism and the Holocaust, New York: Routledge, 2002. Adrienne Kertzer, My Mother's Voice: Children, Literature, and the Holocaust, Peterborough, ON: Broadview P., 2002. Lydia Kokkola, Representing the Holocaust in Children's Literature, New York and London: Routledge, 2003.

SEKTÖRÜNÜZDE NELER OLUYOR?

Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çinko Liderlik geleceği görmek demektir.

nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr

AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER

İŞGAL DÖNEMİNDE

AYDEDE'DEN YANSIYAN İSTANBUL - I

AYŞE YAZICIOĞLU

Bir siyasi mizah dergisinden bir kent portresi çıkartılabilir mi? Bu portre, kenti tam olarak yansıtmasa da, ortaya konmuş olan genel çerçevenin dışında, ilginç keşişler yapılmasını sağlayacaktır. Aydede de kendi okuru kadar, bugünün okurunu da böylesi bir keşiş yolculuğuna çıkarmayı başarıyor. Aydede'den sadece işgal İstanbul'unu değil, II. Meşrutiyet ile başlayan değişimin kimi sonuçlarını da okuyabiliyoruz.

Son Sistem.
Asri kadın ile
Asri erkek.

Münih Fehim, Aydede,
9 Şubat, 1922.

"Yo. hanım ben davulcuya veririm de itilaşçıya kız vermem!" "Yarı karanlığa, çamur, yağmura ne iyi alışımtık... Zulmet, sel, tipi, soğuk, hulâsa hüznün, yeis, matem bize biçilmiş kaftandı"... "Para kazanmak için günde on tane şare de mi tutamıyorsun?"... "ipek çorap,

çilekli dondurma, inci gerdanlık, atlas patik, Havana ciğarası, Atkinson kolonyası, avize, şampama ya kadehi, dekolte tuvalet..."

Aydede üzerine yapılan bu çalışmada Refik Halid Karay'ın başyazıları (Nakş-ı Berâb isimli köşesi) ve kari-

katürler temel alınmıştır. Yapılan çalışmanın sonuçlarına geçmeden önce Aydede'ye ve Refik Halid Karay'a kısaca değinmek istiyorum.

Türkçeyi en iyi kullanan yazarlardan biri olarak kabul gören Refik Halid Karay 1888, İstanbul, Beylerbeyi doğumludur. Üst düzey bürokrat bir baba ile Kırım Hanlığı'ndan gelen bir annenin oğlu olan Karay, Galatasaray Lisesi'ne gitmiştir. Okuldan ileride Aydede için gerekli izni almasına yardımcı olacak okul müdürü nedeniyle ayrılmış, ardından Hukuk Fakültesi'ne başlamıştır. Ancak ağabeyi sayesinde yolu Bâbü'lî'ye düşmüş ve bundan sonraki hayatını esas olarak, gazetecilik ve yazarlıkla geçirmiştir. Servet-i Fünun'un ardından Âlem ve Cem dergilerinde yazmış; Fecri-î Âti edebiyat akımına katılmıştır. İttihad ve Terakki Partisi'nin sert politikalarına karşı çıkan Karay, sivri kalemini partiye yöneltmiş ve en sonunda 1913 yılında Anadolu'nun çeşitli kentlerini kapsayan ilk sürgününe gönderilmiştir. 1918 yılında, sürgün sırasında evlendiği eşinin hastalığı nedeniyle döndüğü İstanbul'da Ziya Gökalp ve Yeni Mecmua'nın kanatları altına girmiş, Robert Kolej'de öğretmenlik yapmıştır. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Refik Ha-

lid, tekrar kendi safına geri dönmüş, İttihadçılar aleyhine yazdığı yazılar büyük ilgi görmüştür. Mütareke dönemi başladığından artık 30 yaşında olan Karay, Hürriyet ve İtilaf Partisi ile İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne katılmıştır. Mütareke döneminin Refik Halid Karay için en can alıcı dönemi Damat Ferit Paşa kabinesinde iki kez getirildiği Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü makamıdır. Redd-i İlhak cemiyetlerinin telgraflarının keşide edilmemesi kararı ile Refik Halid Karay, Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelmiştir. 12 Ekim 1920'de Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nden tamamıyla ayrılan Karay, bundan sonra *Sabah* ve *Alemdar* gazetelerine yazmış ancak maaşı yeterli gelmeyince *Aydede*'yi çıkarmıştır. Gerek kendisinin Mütareke dönemindeki siyasi tavrı, gerekse de *Aydede*'nin yayın politikası nedeniyle Kasım 1922'de, ikinci sürgünü için yola çıkmıştır. Sürgünde kaldığı süre boyunca Cünye ve Halep'te yaşamıştır. 150'likler affıyla 1938 yılında Türkiye'ye dönen Refik Halid, hayatının geri kalan süresini siyasi mizaha uzak durarak ancak da-ima yazarak geçirmiş ve 18 Temmuz 1965 senesinde vefat etmiştir.

1922 yılında Refik Halid Karay tarafından çıkarılan *Aydede* dergisi, 2 Ocak 1922'den 9 Kasım 1922 tarihine kadar yayınlanmıştır. *Aydede* kendisini "Pazartesi ve Perşembe günleri neşr olunur mizah gazetesi" olarak tanımlamaktadır. 29x40 formatında, dört sayfa olarak yayınlanan derginin her sayfası metin ve karikatür içerir. Sayfa düzenlemesinde yazıları ve karikatürleri birbirinden ayıran, tasarımı açısından zengin vinyetler kullanılmıştır. *Aydede* *Sabah* Matbaası'nda basılmıştır.

Derginin sahibi ve baş yazarı Refik Halid Karay'dır. *Aydede*'nin yetmiş yedi sayısı boyunca "sahibi ve müdürü" olarak Refik Halid'in adı yazılmıştır. *Aydede*'nin kadrosunu yazar ve çizimler olarak ikiye ayırabiliriz. Her iki kategoride de dönemin yetkin isimleri *Aydede* ekibinde yer almışlardır. *Aydede*'nin yazarları arasında Karay'dan başka, Abdülkâki Fevzi,

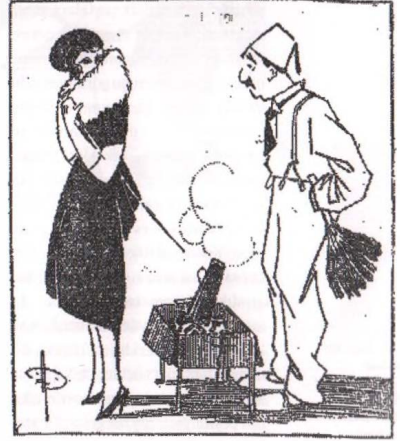
Reşat Nuri Güntekin, Selami İzzet Sedes, Halil Nihat Boztepe, Fazıl Ahmet Aykaç, Osman Cemal Kaygılı, Yusuf Ziya Ortaç, Güzide Sabri, Orhan Seyfi Orhon, Ercüment Ekrem Talu, Enis Behiç Koryürek, Vedat Bengü, Rıza Tevfik ve Mahmut Sadık vardır. *Aydede*'nin çizimleri ise Ahmet Rifki, Ahmet Münif Fehim, Mehmet İzzettin, Ratip Tahir Burak, Ramiz Gökçe, M. Mim Kemal Mümtaz, (Hasan) Fahrettin, (Hasan) Rasim Us, Haydar Şevket, Refik, Fikri, Mazhar Nazım Resmor, Salahattin, Zeki Cemal Baki-çelebioğlu, İsmail Hakkı, Hüsamettin Haşim, Fikret, Mahmut Esat, Muhtetin, Şerafettin, Nissa, Cemal, A (Elif), Kazım, Saim ve Cenil Cem'den oluşmaktadır.

SİNEMALARDAKİ MÜHEYYİC VE MUHAVVEF VAK'ALARIN UZAKTAN BİLÂ-MÜDÂHALE SEYRİNE ALIŞIŞ OLAN O KANIKSAMIŞ HALK SİZE YALNIZ BAKIYOR, HATTA ÜZERİNE DOĞRU KAÇARKEN AYRILIYOR, HEM SİZE, HEM KATİLİNİZE YOL AÇIYOR.²²

Derginin yayın politikasını esas olarak Refik Halid Karay'ın yazıları ile Rifki'nin karikatürlerinden takip edebiliriz. *Aydede*'nin ilk sayısında Refik Halid Karay, gerek İtilafçılığa gerek İttihadçılığa gerekse de Millîcilğe uzak duracağını beyan etse de *Aydede* dergisinin özellikle ilk yetmiş sayısının Millî Mücadele karşıtı bir tavır sergilediğini söylemek mümkün değildir. Bu nedenle, *Aydede*'den görünen İstanbul portresi öncelikle "muhafifler" olarak adlandırılan taraftan, yani dönemin Millî Mücadele karşıtlarının gözünden yansıtılan bir portredir. Derginin genel siyasi tutumu İttihadçı ve Millî Mücadele karşıtı olup, İtilafçıları da eleştirmekten geri durmamaktadır. Derginin mizah anlayışı Haraşolar dâhil kadın meselelerinde ya da Ankara yanlısı kişilerin eleştirildiği yazı ve karikatürlerde oldukça sert ve erkek egemen dünya görüşünü yansıtan bir çizgi izlemektedir. Siyasi, toplumsal ve ekonomik konuların yanı sıra kentsel sorunlar, gazeteciler arasındaki çekişmeler, Millî Mücadele'nin önde gelen kişileri ile İttihadçılar derginin konula-

rı arasında yer almaktadır. *Aydede*, dönemini yansıtan bir dergidir. Dergi kapandıktan sonra, sadece kendisi değil, bir dönem de kapanmıştır. *Aydede*'den yansıyan İstanbul hakkındaki ana soru ise şudur: 1922 yılının işgal altındaki İstanbul'unda ne gördü ya da ne görmedi?

Aydede, bir mizah dergisi olması sebebiyle, gelişmeleri derinlemesine inceleyen ve irdeleyen bir yapıya

sahip değildir. Daha çok günün gelişmelerini okuyucusuna mizahi bir dille yansıtmakta ve kendi yorumunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan *Aydede* doğrudan olayların sebeplerini anlatmamakta; meydana gelen gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan toplumsal, ekonomik ve siyasi olayları ele almaktadır.

Bey! Ben sinemaya gidiyorum. Sen mangah yakdıktan sonra çocuğun bezi ni değiştirirsin olmaz mı?

Mazhrîyet-i Nisvan, Ramiz Gökçe, *Aydede*, 1906, 1922.

İtilaf Devletleri'ne ait donanmanın Haydarpaşa önüne demirlediği 13 Kasım 1918 tarihinden beri İstanbul işgal altındadır. Oysa kentin en önemli durumu olan "işgal" *Aydede*'den görünmemektedir. İşgale ilgili haberlere, işgalden kaynaklanan herhangi bir soruna *Aydede*'de rastlamıyoruz. *Aydede*'de sıklıkla rastladığımız durum ise "toplumsal değişim" ve "o değişimin duyulan rahatsızlık"tır. Bu değişimin ne zaman başladığı sorusu ise gerek metinler gerekse de karikatürler aracılığıyla II. Meşrutiyet olarak verilmektedir. I. Dünya Savaşı ile ülkenin geldiği durum, ekonomi-

nin çökmesi, toplumsal değişimin bu denli hızlı ve radikal olması hep bu dönemin sonucudur. *Aydede*'de işgalın yer almamasına karşılık iki konu ön plana çıkıyor: Milli Mücadele ve Asriler.

Mütareke dönemi, İstanbul'un kuşkusuz en kozmopolit, kaotik ve canlı dönemlerinden biridir. *Aydede*'de işgal gözardı edilse de toplumsal değişim, ekonomik kriz, ahlaki yozlaşma, göç dalgaları, grevler, sokak eğlenceleri, şehir içi hareketlilik sayılara yansımaktadır. Yapılan eleştiriler neticesinde kentteki yaşam standardının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Sanayi nâ-mevcut, umumi tuvaletler hijyenden uzak, Türk muhacirler sokaklarda perişan, erkekler tıraşsız, gazeteler tıraşsız...² Kent bir sorunlar yumağı haline gelmişken birbirinden farklı kimliklere ev sahipliği yapmaktadır. Kentin yerlileri, "azınlıkları" da kapsamakta ama o dönemde, onlara azınlık denmemektedir. Rumlar, Ermeniler ve Museviler İstanbul'un sakinleri ve yerlileridir. Mütareke dönemi İstanbul'u göçlere de kapılarını açmıştır. Hem savaş nedeniyle ülkenin çeşitli yerlerinden gelen Türkler, hem de dönemin en renkli ögesini oluşturan Beyaz Ruslar vardır.

İstanbul'un olağan sakinlerinin ken-di içinde sınıflara ayrıldığını göz-lüyoruz. Üst sınıflar Nişantaşı ve

Şişli'de ikâmet ederken orta ve alt sınıflar "İstanbul" olarak adlandırılan tarihi yarımada'da yaşamaktadırlar. *Aydede* okuyucusuna kentin Anadolu yakasını da anlatmaktadır. Dergide pek çok metin ve karikatür Kadıköy, Moda, Üsküdar, Kalamış ve Büyükdade gibi Anadolu yakasının önemli ve canlı semtlerinde geçiyor. Beylerbeyi'nde doğan Refik Halid Karay da Erenköy'ün ardından 1922 senesinde Kadıköy'e taşınmıştır.

Bir mizah dergisi olması sebebiyle *Aydede*'den İstanbul'da yaşayanların ruh halini anlayabilmek pek kolay olmuyor. Bazı makaleler dönemin insanını anlamamız için ufak da olsa bir kapı aralıyor. Bu konuda Refik Halid'in ketumluğu bozduğu, ara ara Mütareke'nin getirdiği yorulumuşluğu, bıkkınlığı, karamsarlığı dile getirdiği görülmektedir. Bunun tek sebebi elbette Mütareke dönemi-nin zorlu koşulları değildir. *Aydede*, İstanbulluların İttihad ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf arasındaki kavgadan muzdarip olduğunu söyler ve bu iki partiyi İstanbul'un iki güçlü rüzgârı olan lodos ve poyraza benzetir. İstanbullular artık bu iki güçlü rüzgârdan da yorulmuşlardır.

Mizahın bir yüzü gülmece ise diğer yüzü eleştiridir. *Aydede* İstanbulluların karamsar halini dile getirirken diğer taraftan eğlenceye düşkün halini de eleştirebiliyor. Dergiyeye göre son on dört yıldır ulusal, tarihi ve askeri tatillerde bir artış yaşanmaktadır.⁴ İttihad ve Terakki'ye değinmeden duramayan *Aydede*, İstanbul'daki tiyatro ve sinemaların dolması, İstanbulluların Ramazan eğlenceleri için sokaklara dökülmesine anlam veremekte zorlanmaktadır. Bu durum halkın fakirlik ve ümitsizliğini eğlence-ye unutmaya ihtiyacına bağlanmıştır. Sinemaların dolu olması birden fazla kez kaleme alan *Aydede*, insanları sinemada izlenen filmleri fazlasıyla kanıksadıklarından ve sokakta şahit oldukları cinayete bile bu sebeple müdahale etmediklerinden şikâyet ediyor. Bunda hem Mütareke dönemi-nin olağanüstü koşullarının hem de İstanbul gibi büyük ve karmaşık kente yaşayanların hem kendilerine hem

de kente duydukları yabancılaşmanın etkisi olabileceği kanısındayım.

1922 yılının İstanbul'unda da günümüzde olduğu gibi popüler hale gelen yaşam tarzları hâkimdir. Yine *Aydede*'de yer alan bir yazıya göre İstanbul'un zengin Türkleri-nin Fatih'te bir evleri, Çarşamba'da bostanları olmalıydı; kızları Amerikan Kız Koleji'nde okumalı; oğulları ise Berlin'de elektrik mühendisliği tahsil görmeli ve memlekettheyken Nişantaşı'ndaki çay partilerine katılmalıydılar.⁵ Özellikle çay partileri dönemin en yaygın sosyal etkinliğidir. Çay partileri Nişantaşı'ndan tüm İstanbul'a yayılmış ve örneğin nalbant, bakkal, arabacı eş ve kızlarının da güzel vakit geçirdikleri popüler bir sosyal eğlenceye dönüşmüştür. İstanbul gündüz eğlencelerinin yanı sıra gece hayatı ile de göz kamaştırmaktadır. Refik Halid'in Celaleddin Arif Bey ile Câmî Beyi "tatlı hayat" tarzları nedeniyle eleştirdiği yazısında bir üst sınıf partisinde yaşananlardan verilen ipuçları bize İstanbul'un küresel eğlence standardını yakaladığını gösteriyor. Bir ev partisiye başlayıp Tarabya'daki Tokatlıyan Otel'i'nde soneeren partiden şu anekdotlar veriliyor: "İpek çorap, çelekli durdurma, Havana sigarası, Atkinson kolonyası, buzlu turuncu şerbeti, inci gerdanlık, atlas patik, Fokstrot şeri brendi, piliç ızgarası, otomobil, Burgonya şarabı, karanfil demeti, şampanya kadehi, dekolte tuvalet..."

Aydede'den gözlemlediğimiz kadariyla üst sınıflar Nişantaşı, Şişli, Büyükdade, Tarabya'daki Tokatlıyan Otel'i ve Summer Palace güzergâhında yaşıyor, orta sınıf Anadolu yakası ile tarihi yarım adada yaşamaktadırlar. Sokak eğlenceleri tüm sınıflara açıkken, Veliefendi, Beyoğlu ve vapurlar herkesin bulunduğu ortak mekânlar olarak görülebilmektedir.

**"İNCE, KAMIŞ BASTONLARI
ELLERİNDE, KIRMIZI İSKARPİNLİ,
ÇEKİK PANTOLONLU, BEJ
PARDESÜLÜ ASRİ GENÇLER"**

Aydede'de toplumsal olana dair pek çok unsur eleştirilse de, en büyük

**Feminist bir
kocak
- Ne, grev ha!
Hemen işine
başlamazsan,
vallahi
kemiklerini
kırarım. Artık
sıra sende...
Sen çalışacaksın,
ben yiyeceğim!**

Münih Fehin, *Aydede*,
9 Mart, 1922.

pay Asrilere düşmektedir. Asriler, II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte ortaya çıkan ve hızla modernleşen toplumsal kesimdir; Osmanlı toplumundaki sosyal değişimi yansıtmaktadır. Kaynakları gözden geçirdiğimizde şöyle bir değişim algısıyla karşılaşılabiliyoruz: Toplumsal değişim II. Meşrutiyet ile başlamış, I. Dünya Savaşı yıllarında derinleşmiş ve Mütareke'de yozlaşmaya başlamıştır. Bir taraftan eğitim sistemindeki gelişmeler ile kadınların daha fazla eğitim almaları sağlanmış diğer taraftan da kadınlar, ekonomik gerçeklik nedeniyle çalışma hayatına katılmaya başlamıştır. Kısacası kadınlar kamusal alanda artık daha fazla görünür hale gelmiştir. Diğer taraftan zamanın ruhu da bu dönüşüme ve gelişmeye destek vermektedir. Tüm bunları birbirine eklediğimizde İstanbul'da muhaliflerin atfıta bulunduğu II. Abdülhamid döneminden çok farklı bir Osmanlı toplumuyla karşılaşmaktayız. Aydede'de bu değişimle ilgili ne gördüğümüz sorusunun en önemli cevabı ise Asrilerdir. Asriler, toplumsal değişimin bir sonucudur. Bu değişimin sebebi olarak II. Meşrutiyet dönemi ile İttihat ve Terakki'nin görüldüğünü söylemek mümkündür.

Toplumsal değişimin görünen yüzü olarak ortaya çıkan Asriler belli bir sınıfı, cinsiyeti ya da yaş grubunu temsil etmemektedir. Asriler hem üst hem de orta sınıfa kendini gösterebiliyor. Zamanlarını ve paralarını iç mekânlardan ziyade dışarıda harcamayı tercih eden ve kent içinde hareket eden bir gruptan söz edebiliriz. Kamusal alan eskiye göre daha ünsiks olmuştur. Asriler dediğimizde sadece gençlerden de bahsetmek mümkün değildir. İleri yaşta kentliler de toplumsal değişime ayak uydurup, Aydede'nin hedefi haline gelmişlerdir. Ancak esas hedef kadınlardır. Toplumsal örüntüleri kırmaya çalışan kadınlar Aydede'nin en önemli hedefi haline gelmiştir. Derginin dilinin daha çok erkek egemen dile uygun olduğunu ve kimi zaman mizah ölçülerini aşar şekilde yüklenildiğini söylemek abartılı olmaz diye düşünüyorum. Aydede'nin karikatür-

Karşıklık.

- Aman... babam!
- Eyvah... Sus,
annem!

Zeki Cemal, Aydede,
3 Temmuz, 1922.

ristleri kadınlar konusunda oldukça keskindir. Kadınları biraz havai olarak betimler, çizimleri ile köşeye sıkıştırırlar. Bunun da en önemli sebebinin, kadınların muhafazakâr erkek çevreleri tarafından bir tehdit olarak görüldüğü kanısındayım. Kadınlardaki değişim hem görünür olanla hem de aile gibi mahremiyet alanıyla doğrudan ilgilidir. Kadınlar iç mekânlardan sokaklara çıkmış, daha az örtünmek, daha moda kuşaklar giymek, çalışmak, eğitim almak, eşlerini seçebilmek, istedikleri konularla ilgilenmek istemektedirler. Kadınların yaşadığı değişim özgürlüğe doğrudur ve bu özgürlük de kadınların birer birey olarak eşlerini, yaşam tarzlarını ve mesleklerini seçme özgürlüğüdür.

Siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimden etkilenen sadece kadınlar değildir elbette. Erkekler de bu güçlü değişimden etkilenirler. II. Meşrutiyet'ten beri artık memur olmak revaçta değildir. Para Osmanlı'nın elitlerinden toplumun farklı kesimlerine doğru el değiştirmeye başlamıştır. Toplumda yeni zenginler doğmuş, yeni yaşam tarzları vuku bulmuştur. Tüm bunlar I. Dünya Savaşı'nın ekonomik yükü ile derinleşmiş, Mütareke ile bambaşka bir hal almıştır. Asri erkekler

Aydede'de kolay yoldan para kazanmayı tercih eden, kendilerine bakan ve kendilerinden önceki anlayışı önemsemeyen hayatın tadını çıkaran kesim olarak yazılmış ve çizilmişlerdir. Pek çok karikatürde Asri erkekler, feminen ve bakımlı birer yeni yetme havasında çizilmektedir.

Evlilik kurumu da Aydede'ye göre tehdit altındadır. Asrilerle birlikte yeni bir evlilik ve yeni bir annelik anlayışı vardır. Karikatürlerde birbirlerini aldatan eşlere rastlamak mümkündür. Flört, karikatürlerde artık kamusal alanda görülen bir durum haline almıştır. Kırklarda, Beyazıt Kulesi'nde, sokak eğlencelerinde buluşan kadın ve erkekler karikatürlerin önemli bir öznesi haline geliyor. Bu abartılı bir durum olsa da, Asrilerin kendi eşini kendisinin seçmesi ya da hoşça vakit geçirmeyi istemesinin yankısı olarak değerlendirilmek mümkün olabilir.

Yukarıda da değindiğimiz üzere, Asriler sokağa çıkan ve hareket eden toplumsal kesimdir. Osmanlı'da II. Meşrutiyet'e dek özellikle mahremiyeti içeren toplumsal ritüellerin ve toplantıların genel olarak iç mekânda gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Ancak 1922 senesinde evlerin dışına çıkan, kamusal alana aşkın bir sosyal at-

Haraşolar.

- 1- Nasıl Gidecekler?
- 2- Nasıl Yaşadılar?
- 3- Nasıl Geldiler?

İzmirin, Aydede,
24 Nisan, 1922.

mosferden söz edebiliriz. I. Dünya Savaşı ve Mütareke döneminde toplumun içine girdiği radikal değişim muhafazakâr çevreleri hiç olmadığı kadar rahatsız etmiştir.

Asrileri biraz daha somutlaştırmak istersek Refik Halid'in 13 Mart 1922 tarihli baş yazısına kulak vermemiz gerekir.⁶ Mizahi ve belki de abartılı bir dil kullanılsa da Asrilerin genel hali kalamızda canlanabilir. Yazının hedefindeki Asriler yüksek veya orta sınıftan, ıssız, pek fazla entelektüel olmayan kadın ve erkeklerdir. Öğlen vapuruyla Kadıköy'den İstanbul'a geçerler. Kadınlar ve erkekler ayrı yerlerde otururlar. Kadınlar moda-dan konuşurlar. "İnce, kamış bastonları ellerinde, kırmızı iskarpinli, çekik pantolonlu, bej pardösülü Asri gençler" ise spordan konuşurlar. Vapur iskeleye yanaşınca "beyler kös kös İstanbul'un yolunu tutarlar, hanımlar tın tın tünele doğru giderler."

"RUS GÜZELLERİNİN ENDAM VE CAZİBESİ..."⁷

İşgal İstanbul'unun en önemli ve renkli konularından biri de 1917 Devrimi'nin ardından özellikle Fransızların yardımıyla İstanbul'a gelen Beyaz Ruslardır. General Vrangeli ve askerlerinin yanı sıra aristokratların da bulunduğu Beyaz Ruslar 1920 yılından 1922'ye kadar İstanbul'da kendi rüzgârlarını estirmişler ve zaten kozmopolit olan kente kendi renklerini katmışlardır. Ancak Beyaz Ruslar, yaşam şartları nedeniyle aslında

trajik bir hayat sürmektedirler.

Ruşçada güzel anlamına gelen "Haraşo" sözcüğüyle adlandırılan Beyaz Rus kadınlar, İstanbullu erkeklerin başlarını döndürmüştür. Gerek güzelliği, gerek giyim-kuşam tarzları, gerekse de yetenekleri ile Türk hanımlarının da rahatsızlığına neden olan Haraşolar, Aydede'nin de eleştirdiği oklarına maruz kalmıştır. Aydede'nin çıktığı 1922 senesinde Beyaz Ruslar artık İstanbul'dan ayrılmaya başlamıştır. Bu nedenle dergideki yazı ve karikatürler onların gidişini değerlendirip, üç senenin hesabını yapmaktadır.

Aydede'nin mizah anlayışının "nezih" olmadığı durumlardan biri de Haraşolarla ilgili kısım. Aydede, keskin kalemli Haraşolarla sapsamak için, onlarla hiçbir münasebeti olmadığını yazarak bir nevi kendini aklamaktadır. Haraşoların İstanbul'da geçirdiği üç sene boyunca yaşananlar şöyledir: "Memleketi istila eden bu perişan, pejmürde, lakin avlanma-sı kolay, leziz ve tecrübesiz kadın sürüsü... Rus güzellerinin endam ve cazibesine, yahud da Rus mezeleleriyle Rus votkalarının sancısına kapılarak İstanbul halkı üç senedir mütemadiyen haykırp duruyor..."⁸ Haraşolar genel olarak güzel ve tehlikeli kadınlar olarak tanımlanmıştır. Hayatlarını erkeklerle beraberliklerinden fayda sağlayarak geçiren bu kadınlar, İstanbul'dan zengin olarak ayrılmışlardır. Ayrıca Rus eğlence anlayışı İstanbul gece hayatını etkisi

altına almıştır. Bu güzelliği karşısında şaşkına dönen İstanbullu erkekler ise, ekonomik gücüne bakmadan, Haraşolar için evini barkını satmış ve ailelerini yıkmışlardır. Kadınlara olduğu gibi Haraşolarla da aynı erkek söylemiyle yaklaşan Aydede, Beyaz Rus konusunu okuyucusuna sadece tek bir pencereden yansıtabilmiştir.

"ZİPİR ŞEYH VE MÜRİDLERİ"

Entellektüel çevreler de Mütareke'de bambaşka bir dönem içinden geçmektedirler. Mütareke'nin en önemli özelliklerinden biri, kentteki ikili bir durum yaratmasıdır. İstanbullular Milli Mücadele'yi destekleyenler ve desteklemeyenler olarak ikiye bölünmüş gibidir. Ayrıca işgal kuvvetleri kentin tam ortasına çökmüş, sokaklardan evlere dek her alana nüfuz etmiştir. Bu durum elbette basına da yansımıştır. Bir tarafta Milli Mücadele'yi destekleyen basın, diğer tarafta İstanbul Hükümeti'ni destekleyen basın vardır. Aydede'nin tam karşısında Sedat Simavi'nin mizah dergisi Güler-yüz bulunsun da, dergide ele alınan en önemli edebi figür Yahya Kemal (Beyatlı) ve onun dergisi Dergâh'tır.

Yahya Kemal'in başında bulunduğu Dergâh dergisi, 15 Nisan 1921'de, Darülfünun'un hocaları ve öğrencilerinin desteği ile yayınlanmaya başlamıştır. Dergide edebiyat eleştirileri ve edebi eserler yayınlanmaktadır. Dergâh, Milli Mücadele'yi desteklemektedir. Aydede'de Yahya Kemal bir "şeyh", öğrencileri ise "müridleri"

olarak tanımlanır. Refik Halid Karay da yazılarında *Dergâh*'a yer verir ve eleştirir. *Dergâh* dergisinde yayınlanan edebi eserleri "ratsız" bulan Karay, özellikle Halid Ziya Uşaklıgil'e yöneltilen "belki başarılı bir yazar olabilir" yorumuna kızmıştır. Bu nedenle Refik Halid, Beyatlı'nın rütbesini bir kademe daha yükselterek, "zıpır şeyh"e çıkarmıştır.

**"POLİS MÜDÜRÜ:
- BARI (MATBUAT MÜNAKAŞA
KONTROL KALEMİ) UNVANIYLA
BİR YENİ KALEM DAHA AÇALIM...
YAZILAR HAD DEVREYE
GİRİNCE MUHARRİRLERİ TAHT-I
NAZARETTE TUTMAK İÇİN!"¹⁰**

Edebiyat ve basın çevreleri içinde olup bitenler, yaşanan çekişmeler doksana sayı boyunca *Aydede*'nin sayfalarına yansımıştır. Ali Kemal derginin sıklıkla yer verdiği gazetecilerden biridir. Özellikle Lütfi Fikri—Ali Kemal davası karikatürlerle yansımıştır. Matbuat Cemiyeti seçimleri, gazeteciler arasındaki kavgaları, Bâbü'lî'nin nasıl bir dedikodu kazanı olduğu Refik Halid'in satırlarından ve *Aydede*'den

öğrenebileceklerimiz arasındadır. Bu haliyle İstanbul basınının, ikiye ayrılmış yapısıyla son derece canlı bir yapısı olduğunu söyleyebiliriz.

Bir siyasi mizah dergisi olarak İstanbul'u ve İstanbulluları sayfalarına taşıyan *Aydede*, her daim kendi üslubunu konuşturmuştur. Bu üslub her zaman mizahi olmakla birlikte bazen mizah sınırlarını aşabilmektedir. Özellikle ister Beyaz Rus olsun, ister Türk ya da değil, kadın konusunda son derece keskin olan *Aydede*, toplumsal değişimi genel olarak bir tehdit olarak algılamaktadır. Oysaki, genel olarak, iyi eğitim almış kadrosuyla Türkiye'de bugün algılandığı anlamda "muhafazakârlık"tan uzak olan *Aydede*, belki de popülist bir anlayışla, kendisine böyle bir üslub seçmiştir. Başta Yakup Kadri'nin "Behlül" olarak nitelediği Refik Halid, hayatın tadını çıkaran, eğlenmeyi seven, kadın erkek bir arada oturan ve yaşayan bir kişidir. Bu bakış açısını ve enerjisini eserlerine de yansıtmaktadır. *Aydede*'nin muhafazakârlığı daha çok II. Meşrutiyet öncesi döneme öykünmek şeklinde olup, modern

yaşam tarzına geçişin zorlama ve radikal olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Bunun da *Aydede*'yi hırçınlaştırdığı kanaatindeyim.

**İstanbul
caddelerinden
birinde bayram
geçidi.**

Mümi, *Aydede*,
29 Mayıs, 1922.

Aydede 1922 yılının İstanbul'unu canlı bir biçimde yansıtmaktadır. En önemlisi de, portre karikatürlerle pek çok kişiyi tanıtmamıza yardımcı olur. Bürokratlardan, Darülbeyt sanatçılarına dek zengin bir koleksiyon sunmaktadır. Ayrıca, İstanbul sokaklarını yansıtan karikatürlere adeta birer fotoğraf niteliğindedir.

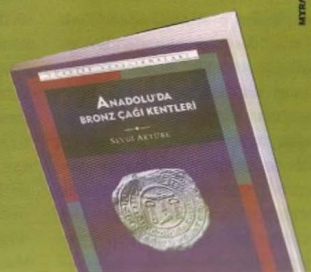
DİPNOTLAR

- 1 Refik Halid Karay'ın Cumhuriyet döneminde yayınladığı *Aydede* bu çalışmanın konusu değildir.
- 2 64.
- 3 Refik Halid Karay, "Amerikalı Sayyahlı Muhavverelerim", *Aydede* No: 17, (1922).
- 4 Refik Halid Karay, "Şerik, şetares, şehr-i ayın, ilah...", *Aydede* No: 43, (1922).
- 5 Refik Halid Karay, "Dilenciyce Cıpta", *Aydede* No: 12, (1922).
- 6 Refik Halid Karay, "Öğle Vapuruz", *Aydede* 21, (1922), pp. 288—290.
- 7 Refik Halid Karay, "Harasolun Auzemeti Nedeniyile", *Aydede* No: 29 (1922).
- 8 İkindi.
- 9 Refik Halid Karay, "Şerik, şetares, şehr-i ayın, ilah...", *Aydede* No: 43, (1922).
- 10 Refik Halid Karay, "Yeni Edebiyat", *Aydede* No: 48, (1922).

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devinen öge oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent planı için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

TÜRKİYE'DE İKİNCİ KUŞAK BİR MACAR:

MİMAR ŞANDOR HADI

YÜCEL NAMAL

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarından itibaren Türkiye'ye gelen Macar uzmanlar modern Türkiye'nin inşasında hemen hemen her alanda katkılarda bulunmuşlardır. İşte bu dönemde Türkiye'ye çalışmak için gelmiş olan mekanisyen Janos Hadi'nin Kastamonu'da doğan oğullarından en büyüğü olan mimar Şandor Hadi, yaptığı "İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, Milli Reasürans T.A.Ş. Genel Müdürlük Binası" gibi en önemli eserleri ile Türkiye'de modern mimarinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Şandor ve Sevinç Hadi.

Sevinç Hadi Arşivi.

19. yüzyılın ortalarında oluşan Türk-Macar dostluğu atmosferinin geliştirdiği ilişkiler;¹ gerek Kurtuluş Savaşı sırasında ve gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra iyi ilişkilerin kurulmasını kolaylaştırmıştır.² Atatürk'ün başlattığı Kurtuluş Savaşı, Macarlar tarafından büyük bir ilgiyle takip edilmiş;³ Milli Mücadele'nin başarısı Macar ulusunun geleceği için de bir

ümit kıvılcımı teşkil etmiş;⁴ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Anadolu'daki yeniden yapılanmanın her adımı Macaristan'da büyük bir coşkuyla karşılanmıştır.⁵ Lozan Antlaşması yürürlüğe girdikten hemen sonra Macaristan ile diplomatik ilişkiler kurulmuş,⁶ dostluk,⁷ ikamet⁸ ve ticaret antlaşmaları⁹ imzalanmıştır.

Atatürk ve dönemin ileri gelen devlet adamları ilk önce "kardeş Macar ulusu"yla yapılan anlaşmalarla, sevgi ve güvenle karşılıklı işbirliğine geçmeyi uygun görmüşler; Macar bilim adamları ve uzmanlar Türkiye'ye davet edilmişler¹⁰ ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin inşasında birçok alanda Macar mühendis, mimar, bilim adamı ve uzman çalışmıştır.¹¹ Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet kadrolarında çoğunlukta bulunan Macar uzmanların¹² modern Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayi, tarım, eğitim, ulaştırma ve şehircilik altyapısında belirleyici bir katkısı olmuştur. Bu dönemde Türkiye'ye çalışmak için gelen Macar uzmanlardan birisi de Macaristan'ın Tükere¹³ kasabasında doğan Janos Hadi'dir. Janos Hadi Türkiye'ye ilk defa 1920'lerde Musul'a gidecek olan bir petrol ara-

ma şirketi ile gelmiştir. Ancak Janos Hadi İstanbul'da hastalandığından Macaristan'a geri dönmüştür. Janos Hadi Macaristan'da Rozsa (Roza) Jakucs'la¹⁴ evlenerek 1930'lu yıllarda eşyle birlikte tekrar Türkiye'ye çalışmak için gelmiştir. Janos Hadi Türkiye'de Tosya, Boyabat ve Sinop'ta çalışmıştır.¹⁵ Janos Hadi 1933-1937 yılları arasında Sinop Belediyesi'ne ait olan elektrik fabrikasında mekanisyen¹⁶ olarak çalışmıştır.¹⁷ Janos Hadi'nin Türkiye'de Şandor (Alexandre), Yenö (Eugene)¹⁸ ve Laszlo (Ladislas)¹⁹ adlarında üç erkek çocuğu olur. Kardeşlerin en büyüğü olan Şandor Hadi, 17 Aralık 1931'de Kastamonu'da doğmuştur. Sevinç Hadi'nin deyimiyle: "Kendinden küçük iki erkek kardeşle birlikte, Boyabat-Sinop çevresinde, doğayla iç içe geçen ve anılarını hiçbir zaman unutmadığı mutlu bir çocukluk yaşadı. Sanata yatkın bir anne ve pozitivist bir babanın etkileri altında tahta ile çamur ile uğraşarak kendi oynayacağı yaptığı ve bazı resim kitaplarına bakarak titizlikle resim çizmeğe başladığı yıllardır bunlar."²⁰

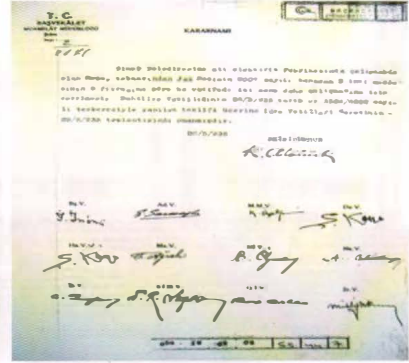
Şandor Hadi, ilkökula Sinop'ta başlar ancak II. Dünya Savaşı'nın başlama-

si üzerine Hadı ailesi İstanbul'a göç etmiştir. İstanbul'dan Macaristan'a gitmek isteyen Hadı ailesi savaş nedeniyle gidememiştir. Bunun üzerine babası Kastamonu'daki işine geri döner, Roza Hanım ve çocuklar İstanbul'da kalırlar. Şandor, dört yıllık bir aradan sonra, 1943 yılında, ilkokula bıraktığı yerden, İstanbul'da yeniden başladı. Yeşilköy 1. Pansiyonlu İlkokulu'nda yatılı olarak okumuştur. Şandor, bu okulda öğretmenlerinin büyük desteği ile el becerilerini geliştirerek birçok iş yapma imkânını da bulmuştur. Bahçe tanzimi, sahne dekorları gibi... Türk balesini kurmak üzere çağrılan ünlü bale öğretmeni Ni-hette de Valois'nin²³ bu okuldaki çalışmaları için istediği sahne dekorunu o sırada 14 yaşında olan Şandor tek başına yaparak, daha o zamanlardan tasarlama yeteneğini göstermiştir. Aynı zamanda güçlü bir gözlem yeteneğine sahip olan Şandor, Sinop'tan İstanbul'a gelirken bindiği ve daha sonra babasını karşılamak üzere defalarca gittiği Tophane rıhtımında gözleme fırsatını bulduğu Güneysu vapurunun, bacaları, vinçleri, bocurgatları, fili-kaları ve kaptan köşkünü mükemmel bir maketini yapmıştır. Hazırlık sınıfını Saint Benoit Lisesi'nde, ortaokul ve liseyi 1947'de girdiği Saint Michel Lisesi'nde okumuştur. Burada kendini daha çok resim, heykel, sanat tarihi gibi konulara vererek, evde atölye gibi kullandığı odasında resim, çamurdan ve alçıdan heykeller yapmıştır. Albert Schweitzer'in maski bunlardan biridir.²⁴

Gençlik çağlarında 8 yıl boyunca her yaz Genlik Körfezi'nde Fıstıklı'da ve Uludağ'da yaşadığı kamp hayatı onun doğa sevgisini, gözlem gücünü, kendi işini kendi yapma ve her tür işi eksiksiz bitirme yeteneklerini geliştirmesini sağlamıştır. Sanatsal çalışmalarının ağırlık kazandığı lise yıllarında, 1953'te Şehir Galerisi'ndeki bir sergiye katılıp 1954'te bir sanat bursu alarak İtalya'ya gitmiştir. Saint Michel Lisesi'nde okurken öğrendiği Fransızca, uzun süre yatılı kaldığı İtalyan Lisesi'nde başlayıp İtalya'da ilerlettiği İtalyanca, İngilizce anadili olan Macarca ve Türkçe ile birleşerek yalnız mimariyi değil ilgi duyduğu her konuyu etüt etmesine ve böylece hem Doğu'yu hem Batı'yı içeren kendine özgü bir kültür edinmesine olanak sağlamıştır. Üre yıllarında olduğu gibi, daha sonra da hem kültürünü hem el becerilerini birbirine paralel olarak geliştirmeye devam etmiştir. Öyle ki, mesela çocukluk yıllarında başlayan ahşap oyma merakı ilerideki yıllarda meslek yaşamına etkili olarak aşabı bir marangoz gibi iyi tanıyıp bir marangoz gibi iyi işleyebilmesine imkân verecek kadar geliştirmiştir. Lise bittikten sonra sıra meslek seçimine geldiğinde çok eskilerden başlayıp gitgide gelişen bu el becerilerine en yakın bulunduğu ve ekonomik problemleri de çözmeye en uygun gördüğü mimarlıkta karar kılarak 1955-1961 tarihleri arasında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde okumuştur.²⁵

Şandor, öğrenciliğinin son yıllarından itibaren Turgut Cansever'in

mimarlık bürosunda çalışmıştır. 1961-1968 yılları arasında İbrahim Yolal İnşaat Firması'nda "Beyazıt Meydanı Projesi"nin hazırlanması ve uygulanması işinde görev almıştır. 1962 yılında katıldığı "Dumlupınar Zafer Anıtı" mimari proje yarışmasında ikincilik ödülü almıştır.²⁶ 1963 yılında ise "İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi"²⁷ mimari proje yarışmasında birincilik ödülü kazanmıştır.²⁸ Bu proje 1969 yılında uygulamaya konmuştur. Ardından Şandor serbest mimarlık bürosunu kurmuştur. 1964 yılında Sevinç Hadı ile çalışmaya başlamış ve 1966 yılında evlenmişlerdir.²⁹ Şandor, "Milli Reasürans T.A.Ş. Mecidiyeköy Abide Yapı Kooperatifi Sitesi Mimari Projesi"ni hazırlamış ancak bu proje uygulanmamıştır. 1965 yılında "Kardıra Öğrenci Yurdu" mimari projesini, 1966 yılında "İstiklal Caddesi" İbrahim Yolal restorasyon projesi ve uygulamamıştır. 1969 yılında "İstanbul Beyazıt Meydanı Çevre Çarşısı" mimari projesinde birincilik ödülü almıştır. 1970 yılında "İstanbul Eski Doğu Eserleri Müzesi

Arkadakiler
Soldan: Şandor
(Alexandre),
Yenö (Eugene) ve
Laszlo (Ladislav)
Öndekiler: Roza
Hanım ve eşi
Jak(ucs) Hadı.

Sevinç Hadı Arşivi.

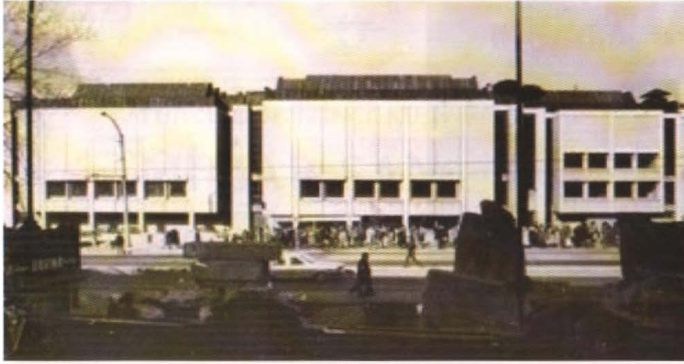
Jak (Janos)
Hadı'nın Sinop
Belediyesi'nin
elektrik
fabrikasındaki
işinin iki yıl daha
uzatılması ile ilgili
kararname.

İCA, 30.8.3.2, 95.44.7.
Sayı: 2-2871, Dosya:243-
198.285/1955.

Şandor Hadı'nın
annesi Roza
Hanım'a alt
pasaportun
ilk sayfası.
(Fotoğraflakiler
sagdan: Şandor,
Roza Hanım, Yenö
ve Laszlo.

İstanbul Macaristan
Konsolosluk Arşivi.

Belge Sevinç Hadı
tarafından alınmıştır

Şandor ve Sevinç Hadi çiftinin eseri olan İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphane Binası.

Şandor ve Sevinç Hadi çiftinin eseri olan Boğaziçi Üniversitesi Merkez Kütüphane Binası.

Şandor ve Sevinç Hadi çiftinin eseri olan Milli Reasürans T.A.Ş. Kompleksi.

Sevinç Hadi Arşivi.

Ek Binası" projesini hazırlamıştır. 1972 yılında Bursa Çekirge'de "İnta Apartmanları" mimari projesini hazırlamıştır. 1973 yılında "Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi"²⁰ mimari projesini ve uygulamasını yapmıştır. 1974 yılında Rumelihisarı'nda "Valerie Szaszy"²¹ Evi" mimari projesi ve uygulamasını yapmıştır. 1976 yılında Rumelihisarı'nda "İbrahim Öner Hortaçsu ve Oktay Öge Evi" mimari projesini ve uygulamasını yapmıştır. 1978 yılında Tuzla'da "Tütüncü ve Hadı Ailesi Evi"²² projesi ve uygulamasını yapmıştır. 1980 yılında Yeniköy "Sait Halim Paşa Yalısı" restoras-

yonu taahhüt işinde çalışmıştır. 1981 yılında Altınoluk'ta "Hadi Laslo Evi" mimari proje ve uygulamasını yapmıştır. 1982 yılında Florya'da "Hikmet İzmirli Evi" restorasyon projesi ve uygulamasını yapmıştır. 1985 yılında Süleymaniye'de "Tollu Evi" restorasyon projesi ve uygulamasını yapmıştır. 1984-86 yılları arasında "Boğaziçi Üniversitesi Yabancı Diller Okulu, Öğrenci Yurdu, Meslek Yüksek Okulu" mimari projelerini hazırlamış ancak bu projeler uygulanmamıştır. Aynı dönemde "Milli Reasürans T.A.Ş. Genel Müdürlük Binası"²³, Yan Tesisleri, İş ve Ticaret Merkezi,

Yarışma ve Uygulama" projelerinin hazırlanmasında görev almıştır.²⁴ Şandor Hadi, 26 Mart 1986'da vefat etmiştir.

Sevinç Hadi²⁵ eşi Şandor Hadi'yi bir mimar ve insan olarak şöyle tarif ediyor:²⁶

"Şandor Hadi doğal, içten bir kişiliğe sahipti. Kendine özgü bir dünyası ve değer yargıları olan, ne insanları ne de malmeleri rütbelerine göre ayırmayan, yaşamda uyumlu, kararlarda boyun eğmeyen, bütün ciddi tavırlarına rağmen çoğunlukla güler yüzlü, genelde az konuşan fakat inandığı konularda sözünü esirgemeyen, yaptığı ve söylediği her şeye özen gösteren, işinin ve sözünün eri, vefalı bir insandı. Yorulmak nedir bilmezdi ve işi tam bitirinceye kadar titizlikle uğraşır. Bu ister bir proje olsun ister bir maket ister bir tahta yontu ister bir resim ister bir duvar örgüsü... Her şey için titizdi. Daima doğruluk, kusursuzluk ve mükemmellikten yana idi. Kaba tuğlaların yerleştirilişinde istediği özen ile bir piriğin mobilya aksesuarının pırıl pırıl olması için gösterdiği özen aynı idi. İnsana, emeğe, çevreye aynı derecede saygılı idi, hepsi karşısında aynı derecede sabırlı olduğu kadar hoşgörü sahibi idi. Ama prensiplerinden taviz vermezdi. Gençlerde hatayı kabul etmez, hatanın ancak çocuklarda ve yaşlılarda mazur görülebileceğini söylerdi. Her zaman her şeyin en yalınını sevdi. Değerinin, üstünde taşıdığı süsten değil, içinde sakladığı özden gelmesini isterdi. Ve bu yüzden de ayrıntılara çok önem verirdi. İster el, ister kafa ürünü olsun, emeğe ve beceriye saygısı büyüktü. Eski bir not defterine 'Ellerden daha güzel hiçbir şey yoktur. Allah'ın yarattığı en güzel şey insan elidir' diye yazmış. Bir tablolu var. Düz çökmüş bir adam yüzüne doğru kaldırdığı eline hayret ve hayranlıkla bakıyor, tablonun adı 'İnsan elini farketmez'. Bu el sevgisi onun becerilerinin bir sembolü olarak gelişmiş olabilir. İstanbul Teknik Üniversitesi'nde 'Mimarın son 25 yılı' seminerinde yaptığı konuşmada 'Asıl olan en güzel çözüm

bir ağaç altıdır" diyordu. 'Bir ağaç altında duyulan huzuru hiçbir kul yapısı veremez. Bu onun hem hayat görüşü hem de toplu yerleşme alanları hakkındaki düşüncelerinin özü idi. Pozitivist ve rasyonalistti. Duyguluysa fakat hayal hanesinde dolaşmayan bir insandı. Duygusunu ele vermeyen bir yapıda olmasına rağmen bunu bütün yaptıklarında ince bir keyifle belirtir, çalışmalarının en başından en ince detaylarına kadar aksettirirdi. Tarihi daima bir referans olarak görüyordu. Ve geleneksel kökenleri geriye bir dönüş yapmak veya benzerlikler yaratmak için değil, tasarımda ilk harekete geçirecek ilişkileri bulmak ve değişik kökenden gelmiş nesneleri armonik bir bağ ile birbirine bağlayarak, topografyaya sadık kalmayı da ihmal etmeden, çevredeki yerleşim düzenlerine ve yapı karakterlerine uyum sağlamak amacıyla araştırıyordu. Mimari geleneğin dilini kendi süzgecinden geçirerek yaptığı çalışmalar sonundaki eleme ve seçimlerle de geleneksel ve doğal güzelliği birleştiren mükemmelliğe ulaşmak için çaba sarf ediyordu. Artık dile getirmek istediği kolon kirışten ibaret bir çubuk mimarisi olmayıp kendi adına, mimarlık adına, toplum adına ve mal sahibinin fiziksel ve tinsel gereksinimleri adına düşünülererek ortaya çıkarılmış ve her türlü fazlalıktan, süsten arınmış bir mükemmeliyet idi. Ve böylece, sağlamlık, yararlılık ve bütün olarak ağırbaşlılık ve anlamına uygun bir form

kazandırılmış, duvarlarının konuşmasını istediği, aydınlık ve sadeliği oranında heybetli yapılar yapmaya çalışıyordu. Anlamına uygun mekân elde etmek en büyük tasası idi."

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarından itibaren Türkiye'ye gelen Macar uzmanlar modern Türkiye'nin inşasında hemen hemen her alanda katkılarda bulunmuşlardır. İşte bu dönemde Türkiye'ye çalışmak için gelmiş olan mekanisyen Janos Hadı'nın Kastamonu'da doğan oğullarından en büyüğü olan mimar Şandor Hadı, yaptığı "İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, Milli Reasürans T.A.Ş. Genel Müdürlük Binası" gibi en önemli eserleri ile Türkiye'de modern mimarinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Şandor çalışmalarında tarihi daima bir referans olarak görmüştür. Bu nedenle Anadolu kentlerini tanıma, inceleme ve çalışmalarına yansıtma çabasını da onda bu inancın bir sonucu olarak görmektediriz. Mimar Kemalettin'in "Tema gönülden bir şey koymazsan heylkel olmaz. Yapıya tarihin içinde bakmazsan eser olmaz..." sözü Şandor'un belleğinde hep canlı durmuştur.

YÜCEL NAMAL

ZONGULDAK KARAELEMAŞ ÜNİVERSİTESİ,
ATATÜRKİLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
BÖLÜMÜ, ÖKİTMAN

Şandor Hadı'nın kendi portresi.

Sevinç Hadı Arşivi.

Şandor Hadı'nın alçıdan yaptığı A. Schweitzer maski.

Sevinç Hadı Arşivi.

Şandor Hadı'nın yaptığı Tolga işleri.

Sevinç Hadı Arşivi.

KAYNAKÇA

- BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Bakanlar Kurulu Kararları Fonu.
- AKSOY, Erdem. "İki İstanbul'da Mimariye Kuleler ve Diğer Semboller", *Mimarlık*, Sayı: 262, s. 40-41.
- BAYTIN, Çiğdem. *Tarihi Çevrelerde Yeni Yapı Olusuna Bir Yaklaşım, İstanbul Örneğinde Bir Uygulama Modeli*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1994.
- BATUR, Afife. "Milli Reasürans Kompleksi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 27 Ağustos 1994. Sayı: 44, s. 464.
- ÇOLAK, Melek. "Cumhuriyet'in Kuruluş Yılında Türk Eğitim Yaşamında Macar Eğitimcilerin Yeri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XX, Mart 2004, Sayı: 5'den ayrı basım, s. 437.
- ÇOLAK, Melek. "Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasal ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. I, Sayı 2, (Güz 2000), s. 61-72.
- DEMİRKAN, Tarih. *Macar Türcüleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 56.

- EK, Halid. "İkinci Dilide Durdu", *İŞTE*, Sayı 4, Ocak 2005, s. 6-7.
- KORTAN, Enis. *1950'ler Kusatır Mimarlık Antolojisi*, Yem Yayınları, İstanbul 1997.
- KORTAN, Enis. "Milli Reasürans Kompleksi ve Uyum Kavramı Üzerine", *Yapı*, Sayı: 208, s. 53-57.
- NAMAL, Yücel. *Türk-Macar İlişkileri*, İskenderiye Yayınevi, İstanbul 2009, s. 142.
- NAMAL, Yücel. "Zonguldak'ta Macar Uzmanlar (1923-1950)", *Karacelmaz 2009 Medya ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Urban Kitap, Kasım 2009, s. 97-108.
- HAZAL, Günyaz. *Tarih Boyunca Macar-Türk Bağları*, Budapeşte 1963, s. 34.
- HADİ, Sevinç ve Şandor. "Milli Reasürans Headquarters", *ICOMOS International Symposium- İstanbul*, 18-19 May 2002, s. 51. <http://www.turkeye.hu/>, Tarih: 6.11.2010, Saat: 16.10.
- "Milli Reasürans Binası", *Disayn Konstrüksiyon*, Yıl: 7, Sayı: 72, s. 34-35.
- "Milli Reasürans kente kazandırdığı yeni mekanda", *Sigorta Dünyası*, Sayı: 394, s. 18-19.
- "Milli Reasürans Binası'nın sahibi ve mimarına ödül", *Sigorta Dünyası*, Sayı: 407, s. 1.

- "Milli Reasürans Ulusal Mimarlık Ödülünü aldı", *Sigorta Dünyası*, Sayı: 408, s. 28.
- "Milli Reasürans T.A.Ş. Kompleksi", *Tasarım*, Sayı: 49, s. 47-60.
- "Milli Reasürans T.A.Ş. Kompleksi", *Yapı*, Sayı: 157, s. 74-83.
- OZARSLAN, Nuri. "Milli Reasürans Binası, krndi içinde bir arm", *XXI*, Sayı: 13, s. 62-69.
- RASONYI, Üstü. "Atatürk Özgürlük Savaşının Macar Başında Yanlıları", *Belleken*, C. XLVI, Sayı: 177, Ocak 1981, s. 79-86.
- "Söyleşi: Modern Mimarlık Hareketinin Türkiye'deki Etikeleri", *Mimarlık*, Sayı: 11-12, s. 24-34.
- "Sevinç Hadı", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt: 2, s. 647.
- ŞİMŞİR, Bilal. *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, s. XVII.
- VANLI, Şevki. *Mimariden Konuşmak, Bilinmek İstemeyen 20. Yüzyıl Türk Mimarlığı Eleştirisi*, Bakış, VMV Yayınları, İstanbul 1997.
- YAZMAN, Fevziye. "Kente ve insanın atıldığı bir anı", *Sigorta Dünyası*, Sayı: 414, s. 20-22.

DİPNOTLAR

- Yücel Namlı, **Türk-Macar İlişkileri**, İskenderiye Yaynevi, İstanbul 2009, s. 142.
- Tarik Demirkan, **Macar Türcüleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 56.
- Görüş Hazai, **Tarih Boyunca Macar-Türk Bağları**, Budapest 1965 s. 34
- (László) Rasony, "Atatürk Özgürlük Savaşının Macar Başınında", *Yankıları*, Belleten, C. XLVI/1, Sayı: 177, Ocak 1981, s. 79.
- Tarik Demirkan, **Macar Türcüleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 53-55.
- Bilal Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. III, Türk Tarih Kurumu Basınevi, Ankara 2001, s. XVII.
- BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)**, Bakanlar Kurulu Kararları Fonu, Fon Kodu: 30.10.01.01, Yer Adı: 9.15.4, S. 307, 27.02.1924.
- BCA**, 30.10.01.01, 17.88.16, Dosya: 431-20, 24 Ocak 1926.
- BCA**, 30.10.01.01, 20.47.8, S. 1887, 27.08.1926.
- Melek Çulak, "Cumhuriyet'in Kuruluş Yılında Türk Ettiğin Yaşamında Macar Etkimleri", *Yeni*, Atanır Araştırma Merkez Dergisi, Cilt XX, Mart 2004, Sayı: 58'den ayrı basım, s. 217.
- Bu konuda Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde birçok belge bulunmaktadır. Ayrıca Bka, Yücel Namlı, "Zengüldür'e Maas Uzmanları (1923-1950)", *Karacelmaz 500. Yılda ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Urban Kitap, Kasım 2009, s. 97-108; Melek Çulak, "Atatürk Döneminde Kültürel, Siyasal ve Ekonomik Bakımdan Türk-Macar İlişkileri", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, Sayı 2, Güz 2003, s. 6-72.
- İlaili Ek, "Kente Dışında Durdu", *İŞTE* Sayı: 4, Ocak 2005, s.6-7.
- Türkiye, Macaristan'ın Jász-Nagykun-Szolnok geline bağlı bir kasabadır. (http://www.turkeve.hu/Turkeve'nin_Turk_yede_ki_anlam_Turk_Fiv'dir).
- Rıza Hanım, "28 Ekim 1899 tarihinde Macaristan'ın Türkiye kasabasında doğmuştur. Hanımın pasaportunun ikinci sayfasında belirtilmiştir. (İstanbul Macaristan Konsoloslugu Arşivi, belgenin fotokopisi Sevinç Hadi'nde alınmıştır).
- Sevinç Hadi ile 29 Ağustos 2010 tarihinde İstanbul Tuzla'da yapılan görüşme.
- Janos Hadi'nin mekânı olduğu eşi Roza Hanım'ın pasaportunun ikinci sayfasında belirtilmiştir. (İstanbul Macaristan Konsoloslugu Arşivi belgenin fotokopisi Sevinç Hadi'nde alınmıştır).
- Bu belgede isminin "Jana" olarak değil "Jok" olarak yani eşinin soy ismini kısıtlımlı olarak görmeğe yazı. Bu belgedeki ismi ünlüdeki lileyle ailesinin verdiği bilgile yazıyaktı. **BCA**, 30.10.01.2, 55.44-7, Sayı: 2-2671, Dosya: 243-19B, 28.5.1935.
- Yenü Hadi, 1933 yılında Kastamonu'da doğmuştur. Bir süre Türkiye'de üstalık yapmıştır Ardından Avustralya'ya gömü, halen orada yaşamaktadır.
- Lazlı Hadi, 1934 yılında Kastamonu'da doğmuştur. Lazlı Hadi 6 Ağustos 1956 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararlarıyla Türkiye vatandaşlığı olmuş ve Türkiye'de avukatlık yapmıştır. **Tazı, Sabahın Altı'nın kızı Filiz Aile ile bir süre evli kalar. Su an Nazan Hanım ile evli olan Hadi halen İstanbul'da yaşamaktadır. (BCA, 30.10.01.2, 143.072, Sayı: 77734, Dosya: 14-80, 08.05.1956; Sevinç Hadi ile 29 Ağustos 2010 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme).**
- Sevinç Hadi'den 10 Ağustos 2010 tarihinde alınan yazı, s. 1.
- Hüseyin de Valois, 6 Haziran 1898 - 6 Mart 2000), İrlandalı dansçı, koreograf ve Vic-Well's Balası'nın (sarıdan Sadler's Wells, bugün Kraliyet Balası kurucusu. Türk balasının kuruluşunda da büyük emeği geçmiştir. Enrico Cecchetti ile çalışırken sonra pantomim, revü ve operettilerle danslayarak deneyim kazandırdı. 1923'te Dişliye Topluluğunun kurucu üyesi oldu ve Londra'da Kirengrafik Sanatlar Akademisi'nin kurdu. Ayrıca Dublin'deki

Alibey Tiyatrosunda Lennox Robinson ve Cambridge'deki Festival Tiyatrosu'nda Terence Gray için baleler sahnelledi. 1931'de Camargo Topluluğu için yabon job (Eybub) adlı bale büyük başarı kazandı. De Valois'nın Old Vic Tiyatrosu'nun yönetmeni Lilian Baylis ile giriştiği ilişkiler sonucunda 1931'de Vic-Well's Balası ile Sadler's Wells Okulu kuruldu. De Valois Invitation to the Ballet (1937) ve Cone Dance With Me (1957) adlı kulaşında bu topluluğun kumuluyla 1956'da Kraliyet Balası adını alması arasında geçeriari anlatıldı. Vic-Well's Balası'nda başyönetmenlik yapan sıra Checkmate (1937), Don Quixote (1950) gibi birçok balenin koreografisini yaptı. William Hogarth'ın oymabaskı dizisinden esinlendiği The Rake's Progress (1935) ve Thomas Rowlandson'ın aynı adı bir karikatürünü model aldığı The Prospect Before Us' ta (1940) olduğu gibi koreografik malzemelerini İngiliz geleneğinden alarak eşsiz bir ulusal bale yarattı. Baleleri, erkek dansçılar için önemli roller içeriyor, onları, sinatlarını, gösterilebilmek için olanak veriyordu. 1947'de Milli Eğitim Bakanığı'nın çağrısı üzerine Türkiye'ye giden Valois, 6 Ocak 1948'de İstanbul'da Yeşilköy'de açılan ilk Türk halez okulunu kurdu ve yönetti. Bu okul 1950'de Ankara'ya taşınarak Ankara Devlet Konservatuarı'na bağlandı. De Valois Ankara Devlet Balası'nda Howardan Sonu, Sarıncak ve Ferit Tüzün'den Çeşmebaşı gibi baleler sahnelledi. Birçok öykü, yentirerek ve daha sonra İngiltere'den (ünli öğretmenler göndererek Türkiye'de bale sanatının kurulumasını katkıda bulundu. Türk hükümetince Devlet Kültür Nisamı, kendisi ülkesinde de 1951'de D.B.E. (Dame of the British Empire) nişanıyla onurlandırıldı. De Valois, 1963'te Kraliyet Balası başyönetmenliğinden emekliye ayrıldı. (http://www.encyclopedia.com/topic/Dame_Ninette.de_Valois.aspx, Erqim Tarihli: 28.12.2010).

Sevinç Hadi'den 30 Ağustos 2010 tarihinde alınan yazı, s. 2-3.

Sevinç Hadi'den 30 Ağustos 2010 tarihinde alınan yazı, s. 1-3.

Bu projeyi Şeref Öztürk ile hazırlamıştır. Şandır ve Sevinç Hadi, Beyazıt Meydanı'ndaki İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde, binanın yüksekliği, yakınında yer alan tarihi Rıyant Hanam'ın silnetlerini devam ettirecek şekilde planlanmış ve silnetlerin altı kitaplık cephesinde de aynen hanam cephesinde olduğu gibi dolu tutulmuş. Böylece kitaplığı hem fonksiyonu gereği zaiiri dışı kapalı olma özelliği kazandırırken dıştaki silne hotunun içi okuma salonları için gerekli yüksekliği uygun olması ile iç ve dışın bir birini onaylaması zorunlu vurgulanmış hem de tarihi hanam vektir kitaplı cephelemlerinde devamlılıkla farklı zamanların binalar arasında olması istenen uyum sağlanmıştır. İç mekan ise camilerde olduğu gibi bir orta boşluk ve ona bağlı yan mekânlarla oluşturulmuştur. Yakınlığı Eserleri ile ve Werner Garbier'in Bürosü'nde çalışmıştır. 1963'te İstanbul'da donek HENRİ EDEM yönetiminde ITU İnşaat Fakültesi kitaplarının çizim ve uygulamaları yürütenler bir yanda da Taşköprü Orman Sitesi (Ersen GÜRSÜL) ile de Kastamonu Orman Sitesi projelerini yapmıştır 1964'te İstanbul Belediyesi Planlama Dairesi'nde görev yaparken sonra erreyi yıl Özel İşık Mimarlık Yüksek Okulu'na (1971'den sonra İDOGA Mimarlık Yüksek Okulu) öğretim kadrosuna katılmıştır. MSG, MSGSO Mimarlık Fakültesi iç Mimarlık Ana Sanat Dalı'nın 1987'de doğur anıvanı almıştır. 1987'den sonra birlikte çalışmaya başlayan Sevinç ve Şandır Hadi çizici Milli Reasursat TGA Genel Müdürlik Binası, Teşvikler, İş ve Ticaret Merkezi (1984) Yarışmasında birimle ödüllendirilme kazandı ve birçok çalışmaya birlikte imza atıldılar. Sevinç Hadi, 1971 yılında Özgürten Gıvıncı ile aralı, grüdi Mimar Sinan Dairesi'nin 2001'de emekli olmuştur. (Sevinç Hadi, *Ezcanbaşı Sanat Anskipodisi*, Cilt 2, s. 647).

Sevinç Hadi'den 30 Ağustos 2010 tarihinde alınan yazı, s. 410.

alınan yazı, s.13-3.

Valeria Szasz ve Öner Horioçuşu ailelerinin Rumeilhis'inde evleri kaynağı sofalı Türk evi olan şehir evleridir. (Sevinç Hadi'den 30 Ağustos 2010 tarihinde alınan yazı, s. 14.)

Tunucu ve Hadi ailelerinin Tuzda ekleri dahil çok yavaş kullanılan harman tuglasi ile yapılmış sırasızduvarların içte vedistaklerle bedana edilmeli, yığına yapı bir nevi köy evidir. (Sevinç Hadi'den 30 Ağustos 2010 tarihinde alınan yazı, s. 12.)

Milli Reasursat TGA Genel Müdürlik Binası'nda da bitişikteki tarihi Maçka Palas yapısının zemin katının dört kat üstündeki silmesi devam ettirilmiş Maçka Palas'ın doluluğuna silme kökünü alından bırakılan boşluğa cevap verilmiştir. Bu boşluğu, bu noktada dar olan yol üzerindeki yapıyı etkileyen, çağrılan ve feralatın bir 'şehircül eylem' olması istenmiştir. (Sevinç Hadi'den 30 Ağustos 2010 tarihinde alınan yazı, s. 14).

Şandır ve Sevinç Hadi'nin ortak çalışması olan Milli Reasursat Binası'nda de alınırmış. Milli Reasursat Binası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Sevinç Hadi ve Şandır Hadi, *Milli Reasursat Headquarters*, *ICOMOS International Symposium-İstanbul*, 18-19 May 2002, s. 51; Erdem Aksoy, "İki İstanbul'da Mimarlık: Kuleler ve Diğer Semboller", Mimarlık, Sayı: 262, s. 48; "Söylü, Modern Mimarlık Hareketinin Türkiye'deki Etkileri", Mimarlık, Sayı: 11-12, s. 29-30; "Milli Reasursat Binası", *Dizayn Konstrüksiyon*, Yıl: 7, Sayı: 72, s. 14-15; "Milli Reasursat, kente kazandırdığı yeni mekanda", *Signora Dünyası*, Sayı: 194, s. 18-19; "Milli Reasursat Binasının sahibi ve mimarına dâdıl", *Signora Dünyası*, Sayı: 407, s. 1-7; "Milli Reasursat Ulusal Mimarlık Ödülünü aldı", *Signora Dünyası*, Sayı: 408, s. 28-Ekimsi; "Milli Reasursat Kompleksi ve Uyum Kuramı Üzerine", *Yapı*, Sayı: 208, 20-25, s. 53-57; Nuraç Özeren, "Milli Reasursat Binası, Kendi içinde bir şehir", *XXI*, Sayı: 13, s. 62-69; "Milli Reasursat TA.Ş. Kompleksi", *Tasarım*, Sayı: 49, s. 47-60; Feriye Yılmaz, "Kente te imana 30 yıllığı bir anıt yapı", *Signora Dünyası*, Sayı: 404, s.20-22; Ersan Tokar, 1950'ler **Kuşağı Mimarlık Antolojisi**, Tem Yayınları, İstanbul 1997, s. 111-113; "Milli Reasursat TA.Ş. Kompleksi", *Yapı*, Sayı: 57, s. 74-89; Gırdem Bayraktar, *Tarihi Çevrelerde Yeni Yapı Olgusuna Bir Yaklaşım, İstanbul Örneğinde Bir Uygulama Modeli*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2006.

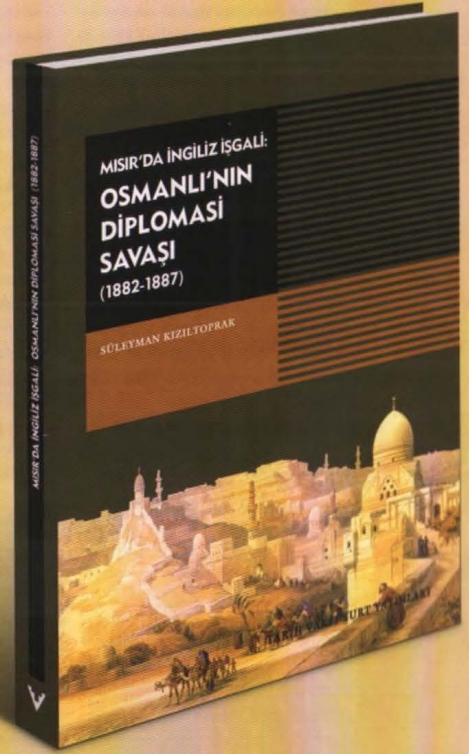
Doktora Tezi, 1994, s. 76-104; Alfile Batır, "Milli Reasursat Kompleksi", *Dünden Bugüne İstanbul Anskipodisi*, 27 Ağustos 1994, Sayı: 44, s. 464.

Sevinç Hadi, 1934 yılında Mersin'de doğmuştur 1957'de Bursa Kız Lisesini, 1959'da ITU Mimarlık Fakültesi'nin bitiren S Hadi 1960-62 yılları arasında Almanya'da Stuttgart'taki Yüksekokulları Yayı Dairesi'nde ve Werner Garbier'in Bürosü'nde çalışmıştır. 1963'te İstanbul'da donek HENRİ EDEM yönetiminde ITU İnşaat Fakültesi kitaplarının çizim ve uygulamaları yürütenler bir yanda da Taşköprü Orman Sitesi (Ersen GÜRSÜL) ile de Kastamonu Orman Sitesi projelerini yapmıştır 1964'te İstanbul Belediyesi Planlama Dairesi'nde görev yaparken sonra erreyi yıl Özel İşık Mimarlık Yüksek Okulu'na (1971'den sonra İDOGA Mimarlık Yüksek Okulu) öğretim kadrosuna katılmıştır. MSG, MSGSO Mimarlık Fakültesi iç Mimarlık Ana Sanat Dalı'nın 1987'de doğur anıvanı almıştır. 1987'den sonra birlikte çalışmaya başlayan Sevinç ve Şandır Hadi çizici Milli Reasursat TGA Genel Müdürlik Binası, Teşvikler, İş ve Ticaret Merkezi (1984) Yarışmasında birimle ödüllendirilme kazandı ve birçok çalışmaya birlikte imza atıldılar. Sevinç Hadi, 1971 yılında Özgürten Gıvıncı ile aralı, grüdi Mimar Sinan Dairesi'nin 2001'de emekli olmuştur. (Sevinç Hadi, *Ezcanbaşı Sanat Anskipodisi*, Cilt 2, s. 647).

Sevinç Hadi'den 30 Ağustos 2010 tarihinde alınan yazı, s. 410.

MISIR'DA İNGİLİZ İŞGALI: OSMANLI'NIN DİPLOMASİ SAVAŞI (1882-1887)

ISBN: 978-975-333-256-9
366 sayfa, 26 TL, Aralık 2010

Osmanlı Devleti açısından Mısır sorunu nasıl görünüyordu? Osmanlı devlet adamları Mısır sorununu nasıl yorumladılar? Doğru anlayabildiler mi? İngilizlerin karşısında argümanlarını iyi savunabildiler mi? Urabi Paşa Hareketi karşısında, II. Abdülhamid'in izlediği politikanın çelişkileri nelerdir? İngiltere, Mısır'ı işgal ettikten sonra ne gibi bir politika izleyerek tahliye görüşmelerini uzattı? İngiltere'nin tahliye konusunu gündemden uzaklaştırma politikası Osmanlı tarafından nasıl algılanmıştır? İngiltere, Mısır'ı işgal etmesinden önce ve sonra, Mısır'a ve Kızıldeniz'e Osmanlı askerinin müdahale etmesini niçin gündeme getirmiştir? Tahliye görüşmelerinde, İngiltere, Sudan sorununu niçin gündeme getirmiştir? Bu işgal karşısında Avrupalı büyük devletler ne gibi tepki gösterdiler? Avrupalı güçlerin tahliye görüşmelerindeki tavırları ne gibi değişikliklere uğradı? 1880'li yıllarda Avrupa'da eskisine nazaran, daha da güçlenen diplomatik yakınlaşmalarda, Mısır sorunu nasıl bir yer edindi? Osmanlı Devleti, Mısır sorununu çözmek için, ittifak sistemlerinde yer alma politikasına başvurdu mu?

Osmanlı Devleti'nin 1880'li yılların şartlarında ağırlık verdiği dış sorunlar içinde, Mısır sorunu nasıl bir öneme sahipti? II. Abdülhamid'in dış politikada da merkeziyetçi bir anlayış benimsemesinin Mısır sorununa yansımaları ne şekilde olmuştur? II. Abdülhamid'in Mısır sorunu karşısında izlediği dış politika, temelde ne gibi özellikler taşıyordu? Bu politika, realist mi, yoksa idealist miydi? Hıdiv İsmail Paşa devrinin sonlarında patlak veren Mısır krizine gelindiği sırada, Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki egemenliği hangi noktadaydı? Osmanlı Devleti ne için, ne kadar, nasıl bir mücadele verdi? İngilizler, Osmanlı Devleti'nin sorunu çözmek için gösterdiği gayrete, zaman zaman karşı çıktılar. Bazen de çözüm önerilerinde bulundular. İngilizlerin bu tavırlarının arkasında başka bir niyetleri var mıydı, yoksa isteklerinde ve itirazlarında -soruna çözüm bulmak noktasından değerlendirirsek - samimi miydiler? Ortadoğu'da, sömürgeci emelleri olan İngiltere ve Fransa farklı zamanlarda, niçin Osmanlı askerinin aynı bölgeye gelmesi yönünde bir baskı politikası izlediler?

NTV'NİN İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ

OĞUZ TEKİN

NTV Yayınları Aralık 2010'da bir İstanbul Ansiklopedisi yayımladı. Gerek tasarımı ve içerik, gerekse cilt olarak kaliteli bir yayın olduğu hemen hissediliyor. İstanbul Ansiklopedisi Reşat Ekrem Koçu'nun ve Tarih Vakfı'nın ansiklopedilerindeki kimi bilgileri güncellemekten başka önemli boşlukları da dolduruyor. Enis Batur'un sunuş yazısında, "kimi eksikler ya da yanlışlar söz konusuysa, ansiklopedinin okurlarıyla iletişimde olmak, kalmak isteriz." ifadesindeki hoşgörüyü ısıtınarak, ansiklopedide eksik veya hatalı olduğunu düşündüğüm bazı noktalara dikkat çekmek istiyorum.

1000 sayfa'yı aşkın büyük bir yayında yanlışların tamamen giderilmiş olması gerçekten çok zordur. Ansiklopediler, doğaları gereği her türlü konuyu ve bilgiyi içerdiklerinden, kontrol veya editörlük aşamalarında her bir maddenin konunun uzmanı tarafından gözden geçirilmesinin güçlüğü açıktır. Yazılının siparişi, geldikten sonraki kontrolü, yazarlara geri gönderilmesi, resimlerin seçilmesi, resim altı yazıları, belli bir "ansiklopedik" üslubun tutturulmaya çalışılması, gelen maddelere ne ölçüde müdahale edilebileceği veya edilememesi gibi çok yönlü uzun bir süreç, ister istemez bazı hataları da kaçınılmaz kılıyor. Yurtdışında yayımlanan ansiklopedilerde de bu tür hatalara rastlıyoruz ama zaman içinde bunlar gideriliyor. Ayrıca, *İstanbul Ansiklopedisi*, sadece gerektiğinde bakılacak maddeler içermiyor, merakla ve keyifle okunacak pek çok madde var.

Ansiklopedinin hemen başındaki Enis Batur'un sunuş yazısında, "peşpeşe, defalarca titiz gözlerin denetiminden geçmesine karşın, kimi eksikler ya da yanlışlar söz konusuysa, ansiklope-

dinin okurlarıyla iletişimde olmak, kalmak isteriz." şeklindeki ifadedeki hoşgörüyü ısıtınarak, ansiklopedide eksik veya hatalı olduğunu düşündüğüm bazı noktalara da dikkat çekmenin yararlı olacağını düşünmekteyim. Bu noktalar, ansiklopedinin değerini azaltacak denli bir ağırlık taşımamaktadır. Pekâlâ, bir tarihinin biraz fazla sık eleyip dokuması olarak da algılanabilir.

Asıl meseleye geçmeden, Enis Batur'un sunuş yazısındaki ufak bir noktaya dikkat çekmek isterim. İstanbul için, "4. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğunun başkenti sıfatıyla yerini alan" şeklinde bir ifade kullanılmaktadır. Ancak, İstanbul 4. yüzyılda başkent sıfatını aldığı anda henüz Doğu Roma İmparatorluğu yoktu; İstanbul, Doğu Roma'nın değil, Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmuştu. İmparatorluğun idari açıdan Batı ve Doğu olarak ayrılması için 60 yılı aşkın bir zaman (MS 395) geçmesi gerekecektir. Bu tespitten sonra aşağıda değineceğim yanlışlar ve eksikler, benim uzmanlık alanıma giren Eski Çağ ve Geç Antik Çağ ile sınırlıdır; bunların dışındaki yazılar ve maddelerde

herhangi bir gözden geçirme yapıldığı belirtilmek isterim.

Ansiklopedinin ilk sayfalarında İstanbul'a ilişkin genel değerlendirmeye yazıları yer almakta, ardından madde yazılarına geçilmektedir. Ancak bu kısımda önemli sayılabilecek bir eksiklik vardır. Baştaki, "İklim ve Jeoloji" başlıklı fevkalade doyurucu ve önemli yazının ardından sunulan İstanbul'un dönemleri arasında (kasten yapılmamışsa) bir dönemin unutulduğu anlaşılmaktadır. Aslında unutilan, bir dönemden ziyade bir çağdır: Eski Çağ. Gerçekten de "Tarihöncesi İstanbul"ndan sonra, "Eski Çağ İstanbul" atlanarak, "Bizans İstanbul"na geçilmiş; ardından "Osmanlı İstanbul" ve "Cumhuriyet İstanbul"na yer verilmiştir. Oysa İstanbul'un kurulduğu MÖ 7. yüzyıl ortaları ile Bizans İstanbulu arasındaki dönem yaklaşık 1000 yıldır. İstanbul'un Bizans öncesi tarihi hakkında, en az Bizans dönemi kadar bilgiye ve kaynağa sahip olmaya ve anlatacak çok şey olmasına rağmen, bu dönemin atlanması, *İstanbul Ansiklopedisi* için önemli bir eksikliktir. Eger "Tarihöncesi

İstanbul" yazısı olmasaydı, belki, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin sadece Bizans dönemi ve sonrasında ele aldığını, planlamanın veya kurgunun bu şekilde yapılmış olduğu düşünülebilirdi. Ancak, maddelere bakıldığında içlerinde Eski Çağ'a ilişkin olanların bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle, ansiklopedinin Eski Çağ'a tamamen kapalı olması gibi bir durum söz konusu değildir. Ansiklopedinin başında eksik bırakılan İstanbul'un Eski Çağı, madde yazılarıyla kapatılabilecekken, bunun da yapılmadığı görülmektedir.

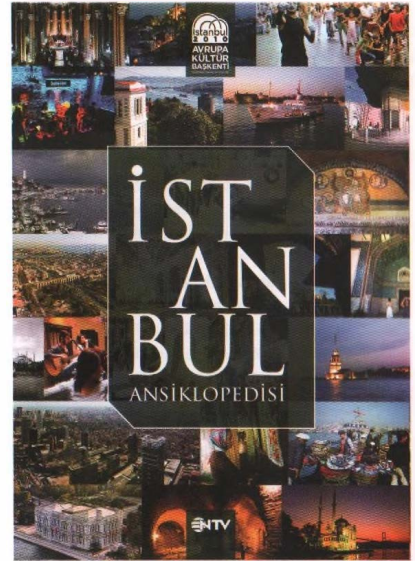
Ön kısımda yer alan ve İstanbul'un tarihini dönemlere göre anlatan genel yazıların üçüncüsü Sacit Pekak tarafından kaleme alınan "Bizans İstanbulu" başlığını taşıyor. Yazar, ansiklopedide Eski Çağ'ın yer almadığının farkında olmalı ki yazısının başlarındaki birkaç paragrafta İstanbul'un Eski Çağ tarihine ilişkin bilgiler sunuyor. İstanbul'un Bizans dönemi iyi kaleme alınmış olsa da, başlardaki Eski Çağ dönemine yapılan göndermelerde çok önemli eksikler ve yanlışlar hemen göze çarpıyor. Yazar, "Bizim Bizans dedimiz imparatorluk, kendisini Roma (Romania) olarak, halkı da Roma (Romaioi) olarak tanımlıyordu" (s. 46), demektedir. Parantez içindeki "Romaioi" (Rhomaioi daha doğru) Latince yazıma göre çoğul bir sözcük olduğundan, "Romalı" değil, "Romalılar" anlamını taşımaktadır; tekil yazım yani Romalı içinse parantez içinde "Romios" verilebilir. Bu cümlelerin hemen ardından gelen, "MÖ 476 yılında Batı yarısı Barbarlar tarafından yıkıldıktan sonra..." (s. 46) cümlesinin başındaki kısaltma MÖ değil, MS olmalıdır. Ancak, MÖ ve MS sadece bu maddede değil, ansiklopedinin başka maddelerinde de bazen yanlış yazılmıştır. Aynı sayfada (s. 46) "Yunanistan'ın Megara bölgesi sakinleri..." cümlesi de, Megara'nın bir bölge adı değil, bir kent-devleti adı olması nedeniyle hatalıdır; Megara'nın yer aldığı bölgenin adı verilerek isteniyorsa, bölgenin adı Megaris'tir. Ayrıca gerek bu maddede gerekse diğer maddelerin çoğunda Septimius Severus'un

adının sürekli yanlış yazıldığını belirtmek isterim; doğrusu Septimus değil, Septimius'tur.

"Bizans İstanbulu" yazısındaki bir başka yanlışlık, Byzantion'un kısa bir süre için kullandığı isimdir. Pekak, "Dönem kaynaklarında, şehrin bu dönemdeki adı "Antonia" veya "Antoninia"dır... 324 yılında Büyük Konstantinos'un antik şehri Doğu'nun başkenti olarak seçmesine kadar varlığını sürdürmüştür. Yerleşimin Byzantion ve Antonia dönemlerine ait planı..." (s. 47) şeklinde süre giden bir cümle kurmaktadır. Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki Antik Çağ İstanbul'unun salt Antonia olarak adlandırılması gibi bir durum söz konusu değildir. Yazarın bu ifadesinden sanki bu dönemde "Byzantion adı bırakılmış, onun yerine 'Antoninia' adı kullanılmaya başlanmıştır, şeklinde bir anlam çıkmaktadır. Oysa o dönemde Byzantion adı hiç kaldırılmamış, sadece onun yanında, bir unvan gibi, Antoninia / Antonineia adı da bir süre kullanılmıştır. Ayrıca, kentin Antoninia adıyla da anıldığı dönem, yazarın ifade ettiği gibi Septimius Severus ve Caracalla'nın iktidarlarıyla sınırlı değildir; daha sonra Severus Alexander zamanında da kullanılmıştır. Bunların belirtilmemesi, yanlış bir anlamaya meydan vermektedir. Ayrıca, "Antoninia dönemi", Byzantion'un başkent olmasına değin sürmüş gibi bir anlam içeriyorsa (çünkü o döneme kadar varlığını sürdürmüştür, deniyor), kuşkusuz bu da doğru değildir. Ayrıca, cümlelerin hemen başındaki, "Antonia" isminde de bir yanlışlık bulunmaktadır; çünkü "Antonia" değil bir isimdir, oysa burada Caracalla'dan (resmi adı Antoninus) dolayı eril bir isim söz konusudur; doğrusu "Antoninia" veya "Antoneinia" olmalıdır.

"Bizans İstanbulu" yazısındaki bir diğer yanlışlık ise imparator ve yerleşim adlarında görülmektedir. Örneğin, Konstantinos yerine Kostantın, Licinius yerine Licunius, Khrysopolis yerine Hristopolis yazılması gibi (s. 47). Ayrıca, bu isimlerin yarısı Latince, yarısı Yunanca imlaya göre yazıl-

mıştır ki bu da doğru değildir; Yunanca veya Latince formdan biri tercih edilmeliydi. Örneğin, Flavius Valerius dedikten sonra Konstantinos olmaz, Constantinus (yukarıda vurguladığımız gibi bu isim yanlış yazılmış) olurdu. Yine, Konstantinos Yunanca yazılmışken, Licinius Latince yazılmıştır. Bütün bunlar, farklı yerlerde ve bir iki taneyle sınırlı kalsaydı, söz etmeye değmezdi; ama tüm yanlışlar aynı cümle içinde olduğundan, tam bir karmaşa yaratmaktadır. Savaşın geçtiği yer adı kuşkusuz Hristopolis değil, Khrysopolis'tir. Bu isimlerin anlamları da farklıdır; ilkinin "İsa'nın

Kenti" (daha doğrusu Mesih'in ya da Mesih İsa'nın kenti) gibi bir anlamı varken, ikincisi "Altın Şehir" anlamını taşıyor ve bugünkü Üsküdar'a lokalize edilir.

Aynı yazıda, Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmasından önceki Byzantion, birkaç yerde "kasaba" olarak tanımlanmaktadır (s. 48); acaba İngilizce kaynakları "town" sözcüğü olduğu gibi alıldığı için mi böyle bir tanımlama yapılmıştır? Oysa başkent olmadan önceki Byzantion da, zengin ve refah içinde bir kent-devletidir (polis veya apoikia). Antik Çağ'ın kent, kasaba, köy gibi ayrımları, bu

yerleşimlerin daha Antik Çağ'da kendilerini tanımlamalarıyla da sabittir. Antik Çağ'ın Byzantion'unndan kasaba yerleşimi olarak değil de bir kent (ya da kent-devleti) olarak söz edilmesi daha uygun olurdu.

Gerek Faruk Pekin tarafından yazılan "Bizas" maddesinde, gerekse Feza Kürkçüoğlu tarafından yazılan "Haliç" maddesinde Haliç'e neden Altın Boynuz dendiği anlatılmaktadır. Oysa Haliç'e, burada bol miktarda bulunan ve yakalanan palamut balıklarından dolayı "Altın Boynuz" denmesi daha MS 1. yüzyılda Plinius tarafından anlatılmaktadır; dolayısıyla asıl neden atlanarak, varsayımlara yer verilmemesi gerekirdi. *İstanbul Ansiklopedisi* adını taşıyan bir yayında, bu bilginin bir şekilde yer alması gerekirdi.

Pekin tarafından kaleme alınan "Bizas" maddesinde, Semavi Eyice referans verilerek, Byzantion ile Megara arasında bir ilişki olmadığının söylenmesi de son derece yanlıştır. Keza, Mehmet Rifat Akbulut tarafından yazılan "Kadıköy" maddesinde de, Kalkhedon'un Trakya'dan gelen kolonistler tarafından kurulmuş olduğu ifade edilmektedir. Bu iki maddedeki bilgi hem yanlıştır hem de Byzantion'un kuruluşunda Megaralı kolonistlerin adının anıldığı ansiklopedinin diğer maddeleriyle çelişmektedir. Byzantion'un Megara kolonisi olduğu, sikkeler, yazıtlar, antik yazarların eserleri, takvim, din ve siyasal yapıdaki benzerliklerle bilimsel olarak kanıtlanmış ve bilim çevrelerince kabul edilmiştir. Kaldı ki ansiklopedinin diğer ilgili maddelerinde bu bilgi doğru olarak verilmektedir. Yine "Bizas" maddesinde Petrus Gyllius da yanlış anlaşılmış ve yanlış aktarılmıştır. Sanki Gyllius, Megaralı komutanın adının Byzes olması gerektiğini savunuyormuş gibi yanlış bir anlam çıkarmaktadır.

Sinan Genim tarafından yazılan "Boğaziçi, Anadolu Yakası" maddesinde geçen, "Palamuttan pay alamayan Kalkhedon'un fakirleşip terk edilmesi", hangi kaynakta geçmekte-

dir? Kaynaklar, Kalkhedonluların Boğaz'daki balıklardan yeterli pay alamadıklarını söylüyorlar ama bu yüzden kentlerini terk ettiklerini söylemiyorlar. Keza, Byzantion'un varlığının sadece MS 192'ye kadar getirilmesi de fevkalade yanlıştır. Eğer Byzantion'un kent-devleti statüsünün bittiği tarih verilmek isteniyorsa, hiç olmazsa başkent olduğu tarih (MS 330) verilebilirdi. Eğer Septimius Severus'un kenti yıktığı ve Perinthos'a bağlı bir köy statüsüne indirilmesine referansla böyle bir tarih verildiyse, bu olay sadece Severus döneminde olup bitmiştir; Byzantion aynı dönemde tekrar kent statüsüyle varlığını sürdürmüştür. Bu dönemdeki Antoninia adına referans verilerek MS 192 tarihi konduysa, bu da yanlıştır; çünkü Byzantion adı hiçbir zaman bırakılmamıştır. Antoninia adı ile birlikte kullanılmıştır. Genim'in, Persler ile Sasani-leri ayrı milletlermiş gibi göstermesi de kuşkusuz düzeltilmesi gereken bir yanlıştır. "Boğaziçi, Anadolu Yakası" maddesinin yazarı olan Genim, o maddede Anadolu Yakası'nı anlatırken sık sık Eski Çağ'ın Kalkhedon ve Khrysopolis'ine atıfta bulunmuş, bilgiler vermiş ama Rumeli Yakası'na geldiğinde bu yakanın Eski Çağ'daki en önemli kenti Byzantion'u unutmıştır. Hatta "ne yazık ki Rumeli yakasının geçmişi hakkında Anadolu yakasından daha az bilgiye sahibiz" gibi bir ifade kullanmaktadır. Böyle bir durum söz konusu değildir; sadece Byzantion bile fazlasıyla bilgi sunabilir.

Necdet Sakaoglu'nun kaleme aldığı "İstanbul'un Adları" maddesinde İstanbul'un adlarından biri olarak gösterilen Licus (doğrusu Lycus / Lykos), gerçekte bir dere adı olup günümüzdeki Bayrampaşa Deresi'dir (artık kurumuştur). İstanbul kurulmadan önce onun yerinde olduğu bir antik kaynakta geçen yer adı ise Lygos'tur. İki isim de bir şekilde İstanbul ile ilişkilidir ama biri dere adı, biri yer adıdır. Lygos ise hiçbir zaman İstanbul'un taşıdığı adlardan biri olmamıştır. Aynı yazıda İmparator Caracalla'nın adının eril bir isim (Antoninus) yerine dişi bir isim

(Antonia) olarak yazılması, bu isimden türetilen ismin de (Antonina / Antoneinia) yanlış olarak Antonia şeklinde yazılmasına neden olmuştur. Bu bilgi, ansiklopedinin Eski Çağ ile ilgili neredeyse tüm maddelerinde yanlış sunulmaktadır. Yine Sakaoglu tarafından kaleme alınan "Kuşatmalar"da, Lykia açıklarında 655 yılında cereyan eden Bizanslılar ile Araplar arasındaki savaşa değinirken, Arap donanmasının Halife Ömer tarafından sevk edildiği ifade edilmektedir. Ancak, Halife Ömer'in ölümü tarihi 644 olduğundan, 655'te Arap donanmasını sevk etmesi imkânsızdır.

Mehmet Rifat Akbulut tarafından yazılan "Kadıköy" maddesinde Kadıköy'ün daha MS 1. yüzyılda sayfiyeleşmeye başladığı ifade edilmektedir ki böyle bir durum söz konusu değildir. Kalkhedon en azından MS 3. yüzyıl sonuna kadar büyük bir kent olarak varlığını sürdürmüştür. Nitekim burada basılan sikkeler MS 3. yüzyıl ortalarına kadar gelmektedir; epigrafik malmaze de (mezar yazıtları, kararnameler vb.) bunu kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak, imparator ve Antik Çağ yazarlarının ve yer adlarının yazımında, olay-kişi eşleştirmelerinde, MÖ-MS kısaltmalarının kullanılmasında, Byzantion ve Bizans isimlerinin kullanılmasında bazen hatalar yapıldığı ve karışıklığın bulunduğu görülmektedir. Yukarıda bahsettığım yanlışlar daha baskı öncesinde yapılacak kontrollerde veya son okumalarda giderilebilirdi. Her hatadan (özellikle yazım hatalarından) madde yazarlarını sorumlu tutmak, umarım baskı öncesi kontrol aşamasında yapılması gerekenlerin göz ardı edilmesine neden olmaz; maddelerin kontrolü sadece Türkçe imla yanlışlarının tespitine yönelik olmayıp bilgilere de yönelik yapılsaydı, yukarıda değindiğim yanlışların hiçbir olmazdı. Bu konu, ülkemizde yayımlanan çok yazarlı kitaplarda ne yazık ki her zaman karşımıza çıkıyor; sadece *İstanbul Ansiklopedisi*'nde olduğunu ifade etmek haksızlık olur.

EDWARD ARTHUR THOMPSON, HUNLAR

BİR ÇEVİRİ KOMEDİSİ

TURHAN KAÇAR

E. A. Thompson'un ilk defa 1948'de basılan A History of Attila and the Huns adlı eseri, Peter Heather tarafından gözden geçirilerek, The Huns adıyla Blackwell Yayınevi tarafından "The Peoples of Europe" serisinde 1996 yılında yeniden basıldı. Eser, bu yeni basımından Hunlar adıyla Türkçeye çevrildi. Bu yazıda, Thompson ve Hunlar üzerine bazı notlarla beraber, eserin Türkçe çevirisinde yer alan hatalara işaret etmek istiyorum.

Akademik çabasını büyük oranda Germenler veya Batı Roma İmparatorluğu sınırlarına yığılmış Germen kabileleri üzerine sarf eden Thompson'un, burada Türkçe çevirisi ele alınacak olan *Hunlar* başlıklı eserinin yanı sıra, *The Historical Work of Ammianus Marcellinus* (1947), *The Early Germans* (1965), *The Visigoths in the Time of Ulfila* (1966), *The Goths in Spain* (1969) ve *Romans and Barbarians* (1982) gibi çalışmaları vardır. İngiliz akademik çevrelerde, Batı Roma İmparatorluğu'nun 5. yüzyılda karşılaştığı problemleri Marksist bir yaklaşımla analiz etmesiyle tanınan Thompson'un, Marksizm'e karşılaşmasına, 1 Ocak 1994'teki ölümünün hemen sonrasında Profesör R. A. Markus, 6 Ocak 1994 tarihli *Independent* gazetesinde kaleme aldığı bir anı yazısında kısaca değinir. Hiç şüphesiz onun eserleri, çağdaş Batı eskiçağ tarih yazıcılığında özellikle 1970'lerden itibaren farklı bir alan olarak ortaya çıkan geç antikçağ çalışmalarına önemli oranda ilham kaynağı olmuştur ki, bu alanın kurucu azizi Peter Brown, çıkarı açan *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası* adlı eserinde, Thompson'un Germenler üzerine çalışmalarını sityaışle anmaktadır.

Thompson burada söz konusu olan eserinin ilk bölümünde, Avrupa Hun tarihi üzerine çalışmalarda arkeolojik kaynakları kullanmanın gücünü ve konuya ilişkin literatür kaynakları (Ammianus Marcellinus, Thebesli Olympiodorus, Priscus) değerlendirdikten sonra, Attila öncesindeki Hun tarihini ve toplumunu ele almaktadır. Eserde, Attila'nın zaferleri, Tuna'da Doğu Roma İmparatorluğu ile yaptığı anlaşmaları, Attila'nın yenilgileri ve Attila döneminde Hun toplumu ayrı başlıklar altında incelenmektedir. Roma dış politikası ve Hunları da tartışan Thompson, eserinin sonuç bölümünde, Attila efsanesine, Hunlara yönelen Roma desteğine ve Avrupa tarihi içerisinde Hunların yerine değişmektedir. Thompson'un günümüz İngiliz eskiçağ tarih yazıcılığında en önemli vârisi gibi görünen Peter Heather bu yeni baskıya hem uzunca bir "Sonsöz" yazmış hem de Thompson sonrası çalışmalara ilişkin bir bibliyografya eklemiştir. Eserin ekler bölümünde yedi tema bibliyografik olarak kısaca işlenmektedir.

Thompson'un eserinin en önemli yanı, Hunları, geç dönem Roma İmparatorluğu tarihi çalışmasının kenarında bir konu olarak değerlendirmemesi ve doğrudan merkezi

bir konu olarak incelemesinde yatmaktadır. Hunlar arasında bizzat bulunmuş ve birinci elden gözlemler sunan Priscus'a değil de Ammianus Marcellinus'un aşırı ön yargılı etnografik değerlendirmelerine daha fazla itibar eden Thompson'un Marksist perspektifi işte bu noktada ortaya çıkmaktadır. Thompson, özellikle Doğu Roma dış politikasını ele aldığı sekizinci bölümde, Konstantinopolis'te Yeşillerin hamisi olan hadım Chrysaphius'un etkisiyle Hunları ödemeler yaparak denetim altında tutma biçiminde ortaya çıkan II. Theodosius'un izlediği dış politikayı eleştiren Priscus'un, Roma İmparatorluğu idealleriyle değil, daha çok mensup olduğu üst sınıfların idealleriyle hareket ettiğini ve eleştirilerini bu çerçevede oluşturduğunu savunmaktadır. Gerçekten Priscus biraz da abartıyla, Hunlara ödeme yapmak için salınan ek vergileri ödemek için Doğu Roma aristokrasisinin eşlerini mücevherlerini satmak zorunda kaldıklarını yazıyor ve bu bağlamda yü-kün, alt sınıfların değil de üst sınıfların üzerine yıkıldığını ima ediyordu. Geleneksel kaniya göre, Bizans başkentinde geniş alt kesimler hipodromda Yeşiller grubunu, seçkin üst sınıflar ise Mavileri oluşturuyordu. Daha sonra bu ayrıma dinsel bir çer-

çeve de eklenerek, Yeşiller Monofizit Hristiyanların, Maviler ise Kadıköy itikadi yanlılarının partisi olarak sunuldu. Modern ideolojik kavram ve modellerin eskiçağ toplu yapısına uygunluğu şüphesiz tartışmaya açık bir husustur.

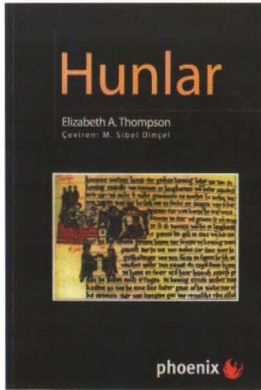
Thompson'a ve Hunlara bakış açısına ilişkin bu kısa notlardan sonra, eserinin Türkçe çevirisine gelirsek, daha kapakta bir hayal kırıklığı yaşıyoruz. Bu hayal kırıklığı bir çeviri komedisi ile karşı karşıya olduğumuzun ilk işaretidir. Yazarın adı Edward olduğu halde Türkçe kapakta "Elizabeth" olarak basılmış ve aynı hata daha kapakta yer alan kısa biyografik notta da tekrar edilmiştir. Eserin İngilizce aslının kapagında yazar adı, sadece E. A. olarak yazılmış, ancak Türkçesini hazırlayanlar, ona "Elizabeth" adını uygun görerek, yazarın cinsiyetini

se: İmparator Marcianus'un ismi Marcus; Valentinianus'un ismi Valentinus; Iustinianus'un ismi Iustinus; Carinus'un ismi Carnius; şair Claudianus'un ismi Claudius; Salvianus'un ismi Salvius olarak yazılmıştır. İsimlerin yazılışı konusundaki özensizlikler, Romulus'un Rumulus (s. 147); Maximinus'un Maximinnus, Onegesius'un ise Onegesius, Aetius'un Aetius (s. 70) olarak yazılmasında da görülmektedir.

Çeviride karşılaştığımız bir başka ciddi sorun, Roma İmparatorluğu idari sistemine ilişkin terimlerin Türkçe karşılıklarının tam olarak verilememesi ve bazen de uydurma karşılıklar bulunmasıdır. Mesela, s. 47'de "sulh hâkimi Anthemius" olarak çevrilen *praetorius praefectus* Anthemius'un idari görevinin karşılığı "genel vali" olarak çevrilebilir

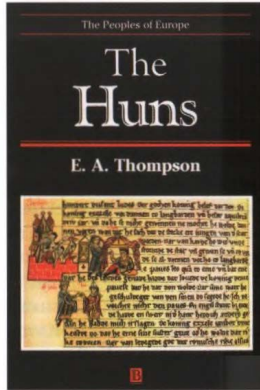
da "yerel yöneticiler" olarak çevrilmeliydi. Bu tür terimlerin yanlış çevrilmesi, tamamen çevirmenin tarih disiplinine ilişkin akademik jargona hâkim olmamasından kaynaklanmaktadır. Akademik jargonun dışında olanın bir başka göstergesi de, "Frankların" metin içinde hep "Frenkler" diye çevrilmiş olmasıdır ki, sürekli tekrarlar çevirmenin "Frenk" ile "Frank" arasındaki farkı bilmediğini göstermektedir. "Frenk" kelimesi "Frank" kelimesinden dilimize geçmiş olabilir ama *Hunlar* kitabında kastedilen Franklar, 5. yüzyıl sonunda günümüz Fransa'sında bağımsız devlet kuran bir sınır ötesi kavmiydi. Hâlbuki dilimizdeki Frenk ise, Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlüğü*'nde "Anglosakson, Cermen veya Latin ırklarının birinden olan kimse; Osmanlıların Avrupalılara, özellikle Fransızlara verdikleri ad" şeklinde geçmektedir.

Çeviri yapılan alana ilişkin hiç ön bilgi sahibi olmadan, bir eseri çevirmeye kalkışmak, okuyuculara yanlış tarih bilgileri vermekle de sonuçlanabiliyor. Mesela, *Hunlar*, s. 35'te yer alan "358 yılında Libanius, Jül Sezar'a şöyle yazmıştır..." ifadesinde kastedilen Jül Sezar denildiği zaman, Türkiye'de Jül Sezar denildiği zaman, MÖ 44 yılında katledilen Caesar (veya Sezar) kastedilmektedir. Ancak metinde söz konusu olan Jül Sezar değil, İmparator Iulianus'tur ki, 355 ile imparator olduğu 361 yılına kadar sıfatı *caesar* idi. Bu sıfat, Roma İmparatorluğu'nda bir dönem imparatorlar için kullanılmış, daha sonra, Diocletianus'un kurduğu tetarşisi (tetrarchia) döneminden itibaren ise, *augustus* sıfatının bir alt kademesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu çeviri komedisine bir örnek de s. 41'de görülmektedir. "Çağdaşları tarafından sayıları 200.000'i bulduğu söylenen Gotların, 367 yılının son baharında Tuna Nehri'ni geçmelerine izin verilmiş ve iki yıl sonra, 9 Ağustos 378'de, Adrianopolis dışındaki ovalarda İmparator Valens'in ordularına katılmışlardı. Hunlar büyük Cannae Savaşı'nda rol oynamış mıydı?" Buradaki çeviri yanlışlığında sadece anlamı karşı-

de değiştirmişlerdir! Hâlbuki metin içerisinde, Peter Heather'in yazdığı "Sönsöz"de yazarın adı doğru olarak Edward diye yazılmıştır (Türkçe çev. s. 267). Üstelik İngilizce aslının arka kapagındaki kısa biyografide "his previous books" ifadesi, biraz İngilizce bilene yazarın cinsiyeti hakkında fikir verir.

Bu çeviriye yüzeysel olarak okuyan birisi bile, metin içerisinde ortaya çıkan Latince isimlerin yazılışlarındaki yanlışları fark edebilir. Özellikle imparator ve yazar isimleri büyük oranda yanlış yazılmıştır. Birkaç örneği sıralamak gerekir-

ki başka bir yerde "vali" olarak çevrilmiş. Çevirmen, "consul'ü, "konso-los" olarak çevirmiş ki, doğrusu ya olduğu gibi bırakabilir veya Türkçe fonetikle uyarak "konsül" şeklinde çevirebilirdi. Keza "council" konsey değil, "konsil"; "master of the offices", (*magister officiorum*) makamı, "memurlar başı" (s. 128) değil, "daireler amiri" olarak çevirse daha anlamlı olurdu. "Master of the soldiers" (aslı *magister militum*), "asker başı" değil, "general" veya "ordu komutanı" olarak çevrilebilirdi. İngilizce asıl metindeki "local magistrates" ifadesi "yerel sulh hâkimleri" olarak çevrilmiş (mesela s. 106), hâlbuki bu

lamayan kelimeler kullanılmamış, aynı zamanda önemli bir tarihsel olay da yanlış anlatılmıştır. Gotlar, 9 Ağustos 378'de Adrianopolis'te İmparator Valens'in ordularına katılmamışlardı, ancak söz konusu tarihte ve yerde İmparator Valens'in ordusuyla savaşmış ve bilindiği gibi bu savaş Roma için büyük bir felaketle neticelenmiş ve Roma ordusunun 20.000 askeri ve İmparator Valens savaşta hayatını kaybetmişti. Bu savaş, çağdaş tarihçi Ammianus Marcellinus tarafından MÖ 216'da Hannibal karşısında alınan Cannae yenilgisinden daha büyük bir felaket olarak nitelendiği için, Edward Thompson, (İngilizce aslı s. 29) "Did the Huns take any part in this greater Cannae?" sorusunu sormaktadı. Bu cümle "Hunlar, Cannae'den daha büyük olan bu savaşta yer almışlar mıydı?" şeklinde çevrilebilir ki, tarihsel bir olayın ifadesi olarak yanlış olmasın. Bu tür çeviri hatalarının yanında bir de uydurmalar söz konusudur. Türkçe çeviri s. 69'da "Ayrica 558 yılında Konstantinopolis'te çok büyük bir telaş yaratan Isauria seferinde ise Hun ordusu 7.000 Kotriguri'den oluşuyordu ki..." diye devam eden cümledeki Isauria tamamen çevirmenin uydurmasıdır, çünkü asıl metinde (İngilizce metin s. 53) Isauria seferinden değil, Zabergan'ın seferinden söz edilmektedir. Türkçe çevirideki Isauria seferi, sanki 558'de Bizans başkentinden Isauria bölgesine (Mersin çevresinin dağlık kesiminin eskiçağdaki adı) bir sefer düzenlenmiş izlenimi uyandırmaktadır. İngilizce metinde söz konusu edilen Zabergan ise 6. yüzyılın ortalarında Tuna civarında yaşayan Kotrigurların lideridir ve 558'de ordusuyla Tuna'yı aştığı zaman bu Doğu Roma başkentinde çok sıkıntıya yol açmıştı. Görüldüğü gibi çarpıklık sadece, Isauria'nın bir bölge adı olması ve İngilizce asıl metinde geçen Zabergan'ın bir şahıs adı olması değil, yanlış tarih bilgisi yansımasıdır.

Metinde, İngilizce aslında yer alan terimlerin Türkçe karşılıklarının bağlam uyumu yer yer göz ardı edildiği görülmektedir. Daha ilk bölüm-

de yazarın Hunları tanımlarken kullandığı "illiterate" ifadesi Türkçeye "cahil" olarak çevrilmiş ki doğrusu "okuryazar olmayan" ve cümlede de "...okuryazar değillerdi" şeklinde kullanılmıyordu. "Heretic" kelimesi, "kâfir" değil. "sapkın"; Nestorius için İngilizce metinde yer alan "heresiarch" sıfatı (s. 84), "dinsiz" değil, "büyük sapkın"; "ecclesiastical historian", "dın tarihçisi" değil, "kilise tarihçisi" olarak çevrilmeliydi. Antik Heraclea/Herakleia kentinin modern karşılığı parantez içinde Kuşadası (s.110), olarak yazılmış, bu da yanlışdır ve doğrusu Marmara Ereğlisi'dir. Attila'nın adamlarından birisi Onegesius'un kardeşi Scotta için İngilizce sıfat "lieutenant", "subay" olarak çevrilse daha iyi olurdu. Bu İngilizce terimin modern karşılığı teğmen olmakla birlikte bir eskiçağ metni için "subay" daha yerinde olurdu. Çevirmen Pannonia'da bulunan Prima ve Secunda eyaletlerinden bahsetmektedir (s. 87). Burada da bir yanlış çeviri söz konusudur ve çeviride bu eyaletlerin doğru adı Pannonia Prima ve Pannonia Secunda (Birinci ve İkinci Pannonia) olarak yazılmıyordu. Bu tür yanlışlıkların yanı sıra, metin içerisinde görülen çok sayıdaki yazım hatasının listesini buraya dökmek mümkün değil ama durumu ortaya koymak için birkaç örnek verebiliriz. Mesela, s. 44'te Finike değil, Fenike olmalıdır; Theodisius değil, Theodosius (s. 71); Adölfi değil, Alföldi (s. 82); "piskoposun beraberindekiler" değil, "beraberindekiler" (s. 56); Norbon değil Narbon (s. 91); davanışı değil davranışı; bişmediği değil, bilmediği (s. 134-35). Keza, s. 120'de "Gallic Chronicles" yerine kullanılan "Galya Günlemleri" ifadesi biraz tuhaf ve zorlama gibi görünüyor, oysa "chronicle" Türkçede "vakayiname" olarak bir karşılığa sahiptir.

Çevirmenin metni anlamsızlaştıran çeviri hatalarından birisi de "capitulation" kelimesini aşağıdaki cümlede basitçe "kapitülasyon" olarak vermesidir: "Anlatılanlara göre, Aquileia şehri uzun tarihi boyunca sık sık kuşatılmasına karşın hiçbir zaman zarar görmemiş ve kapitül-

asyon altına alınmamıştı." (s. 182). Kapitülasyon terimi Türkçede daha çok imtiyaz anlamıyla bilinmektedir ve bu anlamıyla, söz konusu cümlemin anlaşılmasını sağlamamaktadır. Ancak "capitulation" İngilizcede birden çok anlama sahiptir ve bu cümledeki anlamı "teslim olma" ve cümlemin son kısmı "teslim olmaya zorlanmamıştı" şeklinde düzeltilmelidir. Anlamsız çevirilerin birisi de s. 157'de karşımıza çıkmaktadır: "Cyrene'ye yapılan başarılı bir sefer sonrasında sabık ölen kadın, imparatorun kendisini Constantius ile evlenmeye ikna etme çabalarına karşı gelmesinin uygun olmayacağını düşünüyordu" cümlesi herhangi bir anlam ifade etmemektedir. Cümlemin İngilizce-i şöyledir: "Her husband had died after a successful campaign in Cyrene, and she did not see fit to reject the emperor's persuasions that she should marry to Constantius" (İngilizce metin s. 136). Bu cümle şöyle çevrilebilir: "Kocasını Cyrene'ye yapılan başarılı bir seferde ölmüştü ve kadın, Constantius ile evlenmesi için imparatorun ikna girişimlerini reddetmeyi uygun bulmuyordu."

Sonuç olarak burada işaret edilen çeviri ve yazım yanlışları, eserin sadece bir kısmının karşılaştırmalı okunmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla, bu çevirinin detaylı bir karşılaştırmalı okuma sonrasında, burada listelenenden çok daha fazla hata içerdiği düşüncesindeyim. Şüphesiz bu eserin Türkçeye kazandırılması düşüncesi memnuniyet vericidir, ancak akademik tarihçilik açısından böylesine önemli bir çalışma, yazarın adı ve cinsiyeti bile değiştirilerek (!) çevirmenin (ve yayın ekibinin) özensizliğine ve bilgisizliğine kurban edilmiş ve adeta amatör bir çeviri komedisine dönüştürülmüştür.

TURHAN KAÇAR

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ,
FEN-EDBİYAT FAKÜLTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ

* Metinde bahsedilen eserlere ait bilgiler:
E. A. Thompson, *The Huns, Revised and with an afterword by Peter Heather*, (Blackwell Publishers, Oxford 1996). Türkçesi: *Hunlar*, (Çeviren M.Şelî Dönmez), (Pisaneski, Ankara 2011).

'Muhteşem Yüzyıl' dizisi etrafında süren tartışmalar bitmek bilmiyor.

HÜRREM KOSI
DİZİMİZ BAŞLADI...

SEN TAKIL SÜLÜMAN.
BEN TARTIŞMALARI
İZLEYECEĞİM...

A cartoon baby is wrapped in a mummy with black and white diagonal stripes. The baby has a smiling face and a single curl of hair. On the mummy's chest, the text 'TURKCELL 3' is visible, with a large orange circle containing the number '3' below it.

**TURKCELL'LE HAYAT,
DAHA FAZLA HAYAT.**

www.turkcell.com.tr

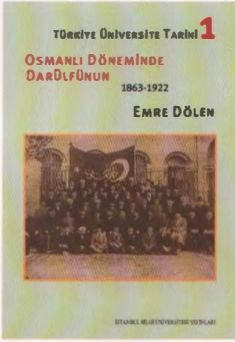
TURKCELL

[illegible]

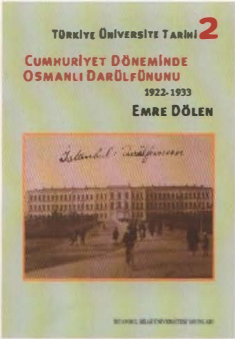
TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ

EMRE DÖLEN

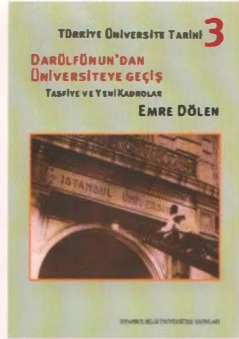
TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 1
OSMANLI DÖNEMİNDE
DARÜLFÜNUN
1863-1922
838 Sayfa, ISBN: 978-605-399-099-4
Büyük Boy, Çiftli Kapak

İlk Darülfünun Girişimi • Darülfünun-ı Osmanî •
Darülfünun-ı Sultanî • Darülfünun-ı Şâhîne •
Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhîne • Tıp Fakültesi
• I. Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde
Darülfünun • Darülfünun Grevi • EK'ler (Kanunlar,
Nizamnameler, Belgeler, Darülfünun Marşı, Öğrenci
Bildirileri)

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 2
CUMHURİYET DÖNEMİNDE
OSMANLI DARÜLFÜNUNU
(1922-1933)
538 Sayfa, ISBN: 978-605-399-111-3

Darülfünun'un Yeniden Yapılanması • Darülfünun'da
Öğrenci Olayları ve Disiplin • Darülfünun'da Fransız
Müdümleri • Fakülteleer • Darülfünun Kütüphaneleri
• Mali Yayıne Bütçeleri

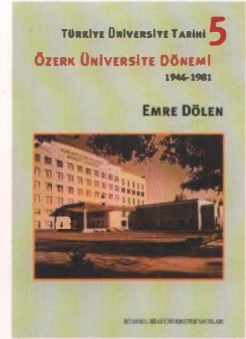
TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 3
DARÜLFÜNUN'DAN ÜNİVERSİTEYE
GEÇİŞ (TASFIYE VE YENİ
KADROLAR)
686 Sayfa, ISBN: 978-605-399-108-3

Darülfünun'un Tasfiyesine Doğru • Albert Mathe'nin
Raporu • Gidiciler ve Kâhânlar • Mülteci Alman
Profesörlerin Gelişi • Albert Einstein'ın Atatürk'e
Mektubu Efsanesi

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 4
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
(1933-1946)
903 Sayfa, ISBN: 978-605-399-109-0

İstanbul Üniversitesi'nin Kuruluşu ve İlk Yılı •
İstanbul Üniversitesi'nin Yeniden Örgütlenmesi •
Öğrenciler, Öğretim Süreleri ve Verilen Diplomalr
• İstanbul Üniversitesi'nin İlk On Yılı

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 5
ÖZERK ÜNİVERSİTE DÖNEMİ
(1946-1981)
452 Sayfa, ISBN: 978-605-399-110-6

Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün Kuruluşu • Özerk
Üniversite Dönemi ve Yeni Üniversite Kanunu •
Tasfiyeler ve Olayların Başlaması • 147'ler Olayı